कृ

१

ॐ श्रीरामाय नमः धातोः आतृतीयाध्यायांतं ये प्रत्ययाः उक्तास्ते
धातोः पराः स्युः कृदतिङिति कृत्संज्ञा वासरूपोस्त्रियां अस्मि
न्धात्वधिकारे सरूपोपवादप्रत्ययः उत्सर्गस्य वाबाधकः स्यात् स्त्र्य
धिकारोक्तं विना कृत्याः ण्वुल्तृचावित्यतः प्राक् कृत्यसंज्ञाः स्युः
कर्तरि कृत् इति प्राप्ते तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः एते भावकर्मणो
रेव स्युः तव्यत्तव्यानीयरः धातोरेते प्रत्ययाः स्युः एधितव्यम् एधनीयं
त्वया भावे औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीबत्वं च चेतव्यश्चयनीयो वा धर्म
स्त्वया केलिमर उपसंख्यानम् पचेलिमाः माषाः पक्तव्या इत्यर्थः
भिदेलिमाः सरलाः भेत्तव्या इत्यर्थः कर्मणि प्रत्ययः वसेस्तव्यत् क

कौ
२

कृत्तस्यणेन प्रभानीयम् एवंतमादीनामुपसंख्यानम् प्रमाय
नीयं कृतात्पुटोविकुलं क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्वि
भाषा क्वचिदन्यदेव विधेर्विधानं बहुधासमीक्ष्यचतुर्विधं बाहुल
कं वदंति स्नात्यनेन स्नानीयम् चूर्णं दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ऋ
दुपधाच्चाक्लृपिचृतेः कृपस्यात वृत वृत्यं वृध वृध्यं क्लृपिचृत्यो
स्तु कल्प्यं चर्त्यं अचोयत जेयम् चेयम् ईद्यति आतः गुणः
देयम् ग्लेयम् पोरदुपधात् पवर्गातादुपधाद्यत् एतायवादः
ण्यं लभ्यं आङोपि आङः परस्य लभेर्नुम् यादौ प्रत्यये विवक्ष्यते
आलंभ्यागौः उपात्प्रशंसायां उपलंभ्यः साधुः स्तुतौ किं उपलब्धु

अच्चः परत्वाभावान्नकारग्रहणानाच्चाग्नेवचन परस्यगत्वं पूर्वस्युक्तं=३

हैरिणिस्त्व वसतीतिवास्तव्यः कृत्यचः उपसर्गस्थान्निमित्तात्पर न
स्यस्यान्तउत्तरस्यकृत्स्थनस्यणत्वंस्यात प्रयाणीयं अचः किं प्रम
ग्नः निर्विस्मस्योपसंख्यानम निर्विस्मः णेर्विभाषा प्रागवत् प्रया
पणीयं प्रयापनीयं हलश्चेजुपधात हलादेरिजुपधात्कृन्नस्या
चः परस्यणोवा प्रकोपणीयम प्रकोपनीयं हलाकिं प्रोहणीयम
इजुपधात्किम प्रवपणीयम इजादेः सनुमः सनुमश्चेद्वर्तिइ
जादेर्हलंताद्विहितोयः कृतस्यस्यैव प्रेखणीयम इजादेः किं म
गिसर्पणि प्रमंगनीयं वानिंस्नतिंदाम एयांतस्यणि वाकृति प्र
णिसितव्यं प्रनिंसितव्यं नभाभूपुकमीगमिप्यापीयाम एभ्य

निंस

वे

कौ ३

येतीत्यज्ञार्थे सतोसंगते वदः सुपिक्यपश्च चाद्यत् ब्रह्मोद्यम् ब्रह्म
वद्यम् भुवोभावे क्यप् ब्रह्मणोभावोब्रह्मभूयम् हनस्तश्च [illegible]
[illegible] ब्रह्मणोहननं ब्रह्महत्या एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् ह्रस्वस्य
पितिकृतितुक् इत्यः स्तुत्यः शिष्यः वृत्य इति वृजोग्रहणं नवृङः वृ
त्यः वृङस्तुवार्यः ऋलिजः जुष्य आदृत्यः पुनः क्यवृत्तिः परस्मा
पण्यतोबाधनार्थं अवश्यपूत्यः मृजेर्विभाषा मृजेःक्यप्कामृ
ज्यः ऋदुलोण्यत् ऋवर्णान्ताद्धलंताच्चण्यत् वार्य्यं कार्य्यं चजोः
१ कुघिण्यतोः चजोःकुत्वंघितिण्यतिच निष्ठायामनिटइतिवक्त
व्यं तेनेह न गर्ज्यं मार्ज्यं ओरावश्यके ण्यत् पाव्यं लुपेदवश्यमः

शक्यः उपलभ्यः शकिसहोश्च शक्यं सह्यं गदमदचरयमश्चानु
पसर्गे गद्यं मद्यं चर्यं चरेराङि चागुरौ आचर्यो देशः अगुरौ किं
आचार्यो गुरुः यम्यं अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु
अवद्यं पापम् पण्यं विक्रेयम् अनिरोधोऽप्रतिबंधः तस्मिन्व
र्येवृङो यत् शतेन वर्या कन्या वह्यं करणम् वहंत्यनेनेति वह्यं
शकटं वाह्यमन्यत् अर्यः स्वामिवैश्ययोः अनयोः किं आर्यो ब्राह्म
णः उपसर्या काल्या प्रजने गर्भग्रहणप्राप्तकालाचेदित्यर्थः उपस
र्या गौः गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगंतुं योग्येत्यर्थः प्रजने काल्येति किं
म् उपसार्या काशी प्राप्तव्येत्यर्थः अजर्यं संगतं विशेष्यं चेत् नजी

ॐ

द्वेषुच्च अवगृह्यम् प्रगृह्यंपदं अस्वैरीपरतंत्रः गृह्यकाःपक्षाः
ग्रामगृह्यासेना आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः तत्पक्षाश्रितइत्यर्थः
विभाषाकृवृषोः कृत्यम् वृष्यं पक्षेण्यत् कार्यं वर्ष्यं युग्यंच पत्रे
पत्रं वाहनं योग्यमन्यत् अमावस्यदन्यतरस्याम् अमासहवसतो
स्तः चंद्रार्कौ यस्यां अमावस्या अमावास्यावा अनोपरिचाय्योपचाय्यस
मूह्याः अग्नौएतेसाधवः क्रतौकुण्डपाय्यसंचाय्यौ चित्याग्निचित्ये
च चित्योग्निः अग्नेश्चयनं अग्निचित्या इतिकृत्यप्रक्रिया ॥
ण्वुल्तृचौ धातोरेतौस्तः कर्तरिकृदितिकर्त्रर्थे युवोरनाकौ युवु
इत्येतयोरेतौस्तः कारकः कर्ता नंदिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः

4

कृत्येतुंकाममनसोरपि समोवाहितततयोर्मांसस्यपच्चियुड्घञोः अ
वश्यपलाव्यं गंतुकामः गंतुमनाः सहितः सततः संततः मांस्पाकः
मांसपचनं भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्यावा ए
तेकृत्यांताः कर्त्तरिवानिपात्यंते भवतीतिभव्यः भव्यमनेनवा भो
ज्यंभक्ष्ये भोग्यमन्यत् राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्य
थ्याः एतेसप्तक्यबंतानिपात्यंते भिद्योद्ध्यौनदे नदेके भेत्ता उज्झिता
पुष्यसिद्ध्यौनक्षत्रे विपूयविनीयजित्यामुंजकल्कहलिषु विपूयो
मुंजः विनीयः कल्कः जित्योहलिः प्रत्यपिभ्यांग्रहेः छंदसीतिवक्त
व्यम् प्रतिगृह्यं अपिगृह्यम् लोकेतुप्रतिग्राह्यं पदास्वैरिबाह्याप

५

चालः चूलः श्याद्व्यधास्रुसंस्रुतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च
श्यैङ् प्रभृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् अवश्यायः आतः धायः व्याधः
आस्रावः संस्रावः अत्यायः अवसायः अवहारः लेहः श्लेषः
श्वासः विभाषाग्रहः व्यवस्थितविभाषेयम् तेन जलचरे ग्राहः
ज्योतिषि ग्रहः गेहे कः गृह्णाति धान्यादिकमिति गृहम् शिल्पि
नि ष्वुन् क्रियाकौशलं शिल्पं षप्रत्ययस्य आदिरिति नृतिखनि
रंजिभ्य एव नर्तकः खनकः अस्तिम्रकेम्रनेचरंजेर्नलोपो वाच्यः रज
कः गस्थकन् गाथकः ण्युट् गायनः प्रसृल्वः समभिहारे वुन्
समभिहारग्रहणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते प्रवकः सरकः लवकः आ

नंद्यादेर्ल्युः ग्रहादेर्णिनिः पचादेरच्स्यात् नंदयतीति नंदनः जनार्द
नः लवणः ग्रीणिनिपातनाण्णत्वं ग्राही स्थायी मंत्री पचः आकृ
तिगणोयम् इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः क्षिपः बुधः कृशः ज्ञः प्रियः
किरः आतश्चोपसर्गे प्रज्ञः सुग्लः पाघ्राध्माधेट्दृशः शः पिबः जि
घ्रः धमः धयः पश्यः अनुपसर्गाल्लिंपविन्दधारिपारिवेद्युदे
जिचेतिसातिसाहिभ्यश्च लिंपः विंदः धारयः पारयः वेदयः उदेजयः
चेतयः सातयः साहयः अनुपसर्गात्किं प्रलिंपः गवादिषु विंदेः संज्ञा
याम् गोविंदः अरविंदः ददातिदधात्योर्विभाषा ददः दधः प
क्षेवद्दमाणोणः ज्वलितिकसंतेभ्यो णः वास्यात् ज्वालः ज्वलः

कौ०

पनुदोः तुंदशोकयोः कर्मणोरुपपदयोराभ्यां कः स्यात् आलस्यसुखा हरणयोरिति वक्तव्यम् तुंदपरिमृजो ऽलसः शोकापनुदः सुखस्य हर्ता प्रदाद्यज्ञः कः स्यात् सर्वप्रदः पथिप्रज्ञः समिख्यः आतो लोपइटि गोसंख्यः गापोष्टक् कर्मण्युपपदे सामगः सामगी पिबतेः सुराशीध्वोरिति वाच्यम् सुरापो सीधुपी हरतेरनुद्यमनेच् अंसहरः अ

6 नुद्यमने किं भारहरः शक्तिलांगलांकुशतोमरयष्टिघटेघटिधनुष्षु ग्रहेरुपसंख्यानम् शक्तिग्रहः वयसि च उद्यमनार्थं सूत्रं कवचहरः कुमारः आङिताच्छील्ये पुष्पाण्याहरतितच्छीलः पुष्पाहरः अर्हः अस्यात् कर्मण्युपपदे पूजार्हा ब्राह्मणी स्तंबकर्णयो रमिजपोः हस्ति

शिषिच वुन्स्यात् जीवतात् जीवकः तत्रोपपदं सप्तमीस्थं सप्तम्यं
ते पदे कर्मणीत्यादौ वाच्यत्वेन स्थितं कुंभादि तद्वाचकं पद संज्ञं स्यात्
कर्मण्यण कर्मण्युपपदे धातोरण कुंभं करोति कुंभकारः आतो
नुपसर्गे कः सुप्युपपदेत्रणोपवदः गोदः कम्बलदः अनुपसर्गे
इति किं गोसंदायः मूलविभुजादिभ्यः कः मूलानि विभुजति मूलविभु
जो रथः आकृतिगणोयम् महीध्रः कुध्रः सुपिस्थः समस्थः विष
मस्थः सुपीति योगविभागादन्यत्रापि द्वाभ्यां पिवतीति द्विपः अम्बा
वगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशंक्वंगुमंजिपुंजिपरमेवर्हिर्दिव्यग्नि
भ्यः स्थः एभ्यः स्थः सस्य षः स्यात् द्विष्ठः त्रिष्ठः तुंदशोकयोः परिमृजा

कौ°
७

यत्तद्धनुररुःषु एषु कृञष्टो हेत्वादावपि दिवाकरः विभाकरः निशा
करः कस्कादित्वात् सः भास्करः नान्दीकरः किंकरः लिपिकरः लिबि
करः भक्तिकरः कर्तृकरः चित्रकरः एकंकरः द्विकरः अहस्करः
धनुष्करः इत्यादि न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदे
षु एषु कृञष्टो न शब्दकारः स्तंबशकृतोरिन् व्रीहिवत्सयोरिति वक्त
व्यम् स्तंबकरि व्रीहिः शकृत्करि वत्सः हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ दृ
तिहरिः नाथं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः पशुः फलेग्रहिरात्मंभरि
श्च एतौ निपात्येते चात् कुक्षिंभरिः चोदरात्तु आत्मोदरकुक्षिष्विति
पेठु ज्योत्स्नाकरंभमुदरंभरयश्चकोरा इति मुरारि एजेः खश् एजतात

7

स्तंबकर्णयोरितिवक्तव्यम् स्तंबेरमोहस्तीकर्णेजयः सूचकः अधिक

रणेशेतेः स्वशेतेरुपसंख्यानम् पार्श्वादिषूपसंख्यानम् पार्श्वाभ्यांशेते

पार्श्वशायः पृष्ठशायः उदरशायः चरेष्टः अधिकरणेउपपदेकुरुच

रः भिक्षासेनादायेषुच भिक्षाचरः सेनाचरः आदायेतिल्यवंतम्

आदायचरः कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु एषुद्योत्येषुकृञष्टः

अतःकृकमिकंसकुंभपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य अतउत्तरस्यान

व्ययविसर्गस्यसमासेनित्यंसादेशः करोत्यादिषुपरेषु यशस्करीवि

द्या श्राद्धकरः वचनकरः दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारांतानंतादि

बहुनांदीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजंघाबाहुह

कौ०

खच् मितंपचाब्राह्मणी नखंपचा यवागूः विधुरुषोस्तुदः विधुंतु
दः अरुंतुदः असूर्यललाटयोर्दृशितपोः असूर्यमित्यसमर्थसमा
सः दृशिनानञःसंबंधात् असूर्यंपश्याराजदाराः ललाटंतपः सू
र्यः प्रियवशेवदःखच् प्रियंवदः वशंवदः गमेःसुपिवाच्यः
मितंगमोहस्ती विहायसोविहश्चखच्च डिद्वावाच्यः विहंगमः
8 विहंगः भुजंगमः भुजंगः द्विषत्परयोस्तापेःखच् खचिपरेणौ
उपधायाह्रस्वः द्विषंतंपरंवातापयतिद्विषंतपः परंतपः वाचियमो
व्रतेखच् वाचंयमपुरंदरौच वाक्पुरोरमंतत्वंनिपात्यते वाचंयमो
मौनव्रती व्रतेकिम् आराहत्यादिनावाचंयच्छतीतिवाग्यामः पूःसर्व

खचिह्रस्वः ५८

अस्तंद्विषदजंतस्यमुम् अस्तोद्विषतेजंतस्यमुम् रेवदेतेनस्वव्ययस्य
शिलाह्लवादि जनमेजयतीतिजनमेजयः वातश्शुनीतिलशर्धेष्वज
धेट्तुदजहातिभ्यःखश् वातमजामृगाः रेवतनव्ययस्य दृस्यांःशु
निंधयः तिलंतुदः शर्हुजहामामाः नासिकास्तनयोध्मीधेटोःस्त
नेधेटोनासिकायोध्मश्चेतिवक्तव्यम् स्तनंधयः नासिकंधमः टिला
स्तनंधयी नाडीमुष्ट्योश्च ध्माधेटोःखश् नाडिंधमः नाडिंधयः
मुष्टिंधयः मुष्टिंधमः उदिकूलेरुजिवहोः कूलमुद्रुजः कूलमुद्व
हः वहाभ्रेलिहः वहंस्कंधः तंलेढीतिवहंलिहोगौः अभ्रंलिहो
वायुः परिमाणेपचः प्रस्थंपचास्थाली खारिपचः कटाहः मितन

कौ० ७

भवनं आश्रितं भवः संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदमः खच् वि

श्वं विभर्तीति विश्वंभरः रथंतरं साम पतिंवरा कन्या शत्रुंजयो हस्तिः

गंधरः पर्वतः शत्रुंसहः शत्रुंतपः अरिंदमः गमश्च सुतंगमः अ

२ त्यंताध्वदूरपारसर्वानंतेषु डः गमे अंतगः अत्यंतगः सर्वत्रपन्न

योर्वाच्यम् सर्वत्रगः पन्नं पतितं गच्छतीति पन्नगः उरसो लोपश्च उ

रसा गच्छतीत्युरगः सुदुरोरधिकरणे सुखेन गच्छत्यत्र सुगः दुर्गः अ

न्यत्रापि दृश्यत इति वाच्यम् ग्रामगः डेच्च विहायसो विहादेशो वाच्यः

विहगः आशिषि हनः शत्रुं वध्यात् शत्रुहः आशिषि किं शत्रुघा

तः दारावाहनोणंतस्य च टः संज्ञायाम् दारुमाहंत्याङ्पूर्वाद्धंतेरण् टो

का. १

यो दारिसहो पुरं दारयतीति पुरंदरः सर्वंसहः भगं दारयतीति भ
गंदरः इतिकषंवाकुलकात् सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः कष
हिंसायां सर्वंकषः खलः कूलंकषा नदी अभ्रंकषो वायुः करी
षंकषा वात्या मेघर्तिभयेषु कृञः मेघंकरः ऋतिंकरः भयंकरः
भयशब्देन तदन्तविधिः अभयंकरः क्षेमप्रियमद्रेऽण्च एषु कृ
ञो ऽण् चात् खच् क्षेमंकरः क्षेमकारः प्रियंकरः प्रियकारः मद्रंक
रः मद्रकारः कथं तर्हि अल्पारम्भाः क्षेमकरा इति कर्मणः शेषत्ववि
वक्षायां पचाद्यच् एवं गंगाधरभूधरादयः आशिते भुवः करणभा
वयोः खच् आशितो भवत्यनेन आशितंभव ओदनः आशितस्य

तिपातंतरम् पाणिघ्नौ शिल्पिनि शिल्पिनि किम् पाणिघातः ताड
घातः राजघ उपसंख्यानं राजानं हंति राजघः आढ्यसुभगस्थूल
पलितनग्नांधप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन् एषु च्व्यर्थेष्वच्व्यं
तेषु कर्मसूपपदेषु कृञः ख्युन् अनाढ्यमाढ्यं कुर्वंत्यनेनाऽऽढ्यंकरणं
णं अच्वौ किम् आढ्यीकुर्वंत्यनेन कर्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ आ
ढ्यादिषु च्व्यर्थेष्वच्व्यंतेषु भवतेरेतौ स्तः अनाढ्य आढ्यो भवति आढ्यंभ
विष्णु आढ्यंभावुकः सत्सू द्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजि
नीराजामुपसर्गेऽपि क्विप् एभ्यः क्विपुपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे
द्युसत् सदेरप्रतेरिति षः उपनिषत् अंडसूः प्रसूः मित्रद्विट् प्रद्वि

तस्य दार्वीघाटः चार्वीका चार्वीघातः अपे क्लेशतमसोः अपपूर्वा
द्धतेर्डः अनाम्न्यर्थमिदम् क्लेशापहः पुत्रः तमोपहः सूर्यः कुमा
रशीर्षयोर्णिनिः कुमारघाती शिरसः शीर्षभावो निपात्यते शीर्ष
घाती लक्षणे जायापत्योष्टक् हंतेः लक्षणवति कर्तरि जायाघ्नो
ना पतिघ्नी स्त्री अमनुष्यकर्तृके च जायाघ्नस्तिलकालकः पतिघ्नी पा
णिरेखा पित्तघ्नं घृतं अमनुष्ये किम् आखुघातः शूद्रः अथ कथं बल
घ्नः प्रलंबघ्नः शत्रुघ्नः कृतघ्नः इत्यादि मूलविभुजादित्वात्सिद्धं
चौरघातो नगरघातः हस्तीति बाहुलकादण् शक्तौ हस्तिकपाटयोः
हंतेष्टक् मनुष्यकर्तृकार्थमिदम् हस्तिघ्नो ना कपाटघ्नश्चौरः कवाटे

वाह्भ्रट् अंतः पदांतस्यानिते नेस्य णत्वं स्यादुपसर्गस्थान्निमित्तात्परश्च
त् हेप्राण आपासः क्वौ उपधायाइत्वं वाच्यम् आपीः इत्वोत्वे गीः पूः
मो नो धातोः प्रतान् प्रशान् गमः क्वौ अनुनासिकलोपः अगगत् गमा
दीनामिति वक्तव्यम् परीतत् संयत् ऊङ्ङ्गमादीनामिति वक्तव्यं लो
पश्च अग्रेगूः अग्रेभ्रूः स्थः कच क्वा क्विप् शंस्थः शंस्थाः सुप्यजातौ
णिनिस्ताच्छील्ये अजात्यर्थे धातोर्णिनिस्ताच्छील्ये द्योत्ये उष्णभोजी
शीतभोजी मनः सुपि मन्यते णिनिः दर्शनीयमानी आत्ममाने खश्च
स्वकर्मके मनने वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश् चात्स्मिनिः पण्डितमात्मा
नं मन्यते पण्डितंमन्यः इच एकाचोम्प्रत्ययवच्च इजंतादेकाचोम्

11

ट् मित्रध्रुक् प्रध्रुक् गोधुक् प्रधुक् अश्वयुक् प्रयुक् वेदवित् नि
वित् अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्णिर्वाच्यः अग्रणीः ग्रामणीः भजो ण्विः
अंशभाक् प्रभाक् अदोऽनन्ने विट् स्यात् आमं अत्तीति आमात् स
स्यात् अनन्ने किम् अन्नादः क्रव्ये च अदे विट् पूर्वेण सिद्धे वचनं वा
सरूपेति प्राप्ताणो बाधनार्थं क्रव्यात् आममांसभक्षकः दुहः कप् घश्च
कामदुघा अन्येभ्योपि दृश्यंते मनिन् क्वनिप् वनिप् विचः एते प्र
ष्व त्यया धातोः स्युः नेड्वशि कृति वशादेः कृत इण् न सुशर्मा प्रातरित्वा वि
ड्वनोरनुनासिकस्यात् विजायते इति विजावा ओणृ अपनयने अव
वा विच् रोट् रेट् सुगण किपु अन्येष्वपि दृश्यते उत्वासस्तत् पर्णध्वत्

कौ० १३ त्संयोगादेरादेतान्निष्ठातनः द्राणः ग्लानः ल्वादिभ्यः एकविंशतेर्लू
नादिभ्यः प्राग्वत् लूनः ज्याग्रहिज्याहलः अंगावयवाद्धलः परंय
त्संप्रसारणंतदंतस्यांगस्यदीर्घः जीनः दुग्वोर्दीर्घश्च दुगतौ दूनः
गूनः पूञोविनाशे पूनायवाः विनष्टाइत्यर्थः पूतमन्यत् सिनो
42 तेर्ग्रासकर्मकर्तृकस्य सिनोग्रासः ग्रासेतिकिम् सितापाशेनसूक
री कर्मकर्तृकेतिकिम् सितोग्रासोदेवदत्तेन ओदितश्च प्राग्वत
भुजो भुग्नः टुओश्वि श्वूनः प्रहीणः ऊचमूर्त्तिस्पर्शयोः श्यः द्रव
स्यमूर्तौकाठिन्येस्पर्शेचार्थेश्यैङः संप्रसारणंस्यान्निष्ठायां श्यैङ
स्पर्शश्यैङोनिष्ठातस्यनोस्पर्शार्थे शीनंघृतं अस्पर्शेकिं शीतंजल

अन्येष्वपि दृश्यते अजः द्विजः ब्राह्मणजः अपिशब्दः सर्वोपाधि
व्यभिचारार्थः तेन धात्वंतरादपि कारकांतरेष्वपि क्वचित् परितः
खाता परिखा पंचम्यामजातौ जातिपर्युदासात् पंचम्यंते जने डः सं
स्कारजः अनुदृष्टजः क्तक्तवतू निष्ठा एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः निष्ठा
भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् तत्र तयोरेवेति भावकर्मणोः क्तः कर्त
रि क्तवदिति कर्तरि क्तवतुः स्नातं मया स्तुतस्त्वया विष्णुः विश्वं कृतवा
न् निष्ठायामण्यदर्थे ण्यदर्थे भावकर्मणी ततोन्यत्र निष्ठायां क्षियो
दीर्घः स्यात् क्षियो दीर्घात् निष्ठातस्य नो निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्द
स्य च नः क्षीणः भिन्नः छिन्नः संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः यण्व
दीर्घः तः निष्ठातस्य नः [illegible] भावकर्मणोरस्तु [illegible] ऊदितो वा [illegible] च दः
वा वाच्यः तेन एकाचामनेट् ऊर्णुनः रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य रदाभ्यां परस्य २

कौ॰
२४

वीतो वातः क्षुब्धः कः निष्ठातस्य क्षुब्धः पक्वो वः पक्वः क्षैशये क्षा

योमः क्षामः स्त्यः प्रपूर्वस्य प्रास्त्यः संप्रसारणं निष्ठायाम् प्रस्तोन्य

तरस्याम् निष्ठातस्य मो वा प्रस्तीमः प्रस्तीतः प्रात्कि स्त्यानः अनु

पसर्गात्फुल्लक्षीवकृशोल्लाघाः एते निपात्यंते क्तवत्वेकदेशस्या

पीदं निपातनमिष्यते फुल्लवान् अनुपसर्गात्किम् आदितश्च

आकारेतो निष्ठायाइण्न तिच्च ञ्यरफलोरत उत्वादौ किति प्रफुल्लः

प्रक्षीवितः प्रकृशितः प्रोल्लाघितः उत्फुल्लसंफुल्लयोरुपसंख्यान

म् नुदविदोंदत्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्याम् निष्ठातस्य नः नुन्नः नुत्तः

विन्नः वित्तः इंद्रीप्रीदितो निष्ठायाम् श्वयतेरीदितश्च निष्ठाया

म इव मूर्त्तिस्पर्शी यो ऽरिति किम् संश्यानो वृश्चिकः शीतात् संकुचित
इत्यर्थः प्रतेश्च संप्रसारणं निष्ठायाम् । प्रतिशीनः विभाषाभ्यवपू
र्वस्य तथा ऽभिश्यानं घृतं अभिशीनं अवश्यानो ऽवशीनो वृश्चि
कः व्यवस्थितविभाषेयं तेनेह न समवश्यानः अञ्चो ऽनपादाने नि
ष्ठातस्य नः परस्य विभाषा यस्य क्वचिद्वेट् हि तस्तो निष्ठायइणन उ
दितो वेति क्त्वायाम् वेट् तत्वादिह नेट् समक्नः अनपादाने किम् उद
क्तमुदकं कूपात् दिवो ऽविजिगीषायाम् निष्ठातस्य न द्यूनः विजि
गीषायां तु द्यूतम् निर्वाणो ऽवाते अवाते इति किं दः निःपूर्वाद्वातेर्नि
ष्ठातस्य णत्वं स्यात् वातश्चेत्कर्ता न निर्वाणो ऽग्निर्मुनिर्वा वातेतु नि

श्रीः
२५

ञितः गाधेँ तुलुभ्यः क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः इड्वा क्लिशितः क्लिष्टः पूङ

श्च क्त्वानिष्ठयोरिड्वा पूङः क्त्वा च क्त्वानिष्ठयोः इट् सेट् किन्न स्यात्

पवितः पूतः क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थं नोपधादित्यत्र हि क्त्वैव संबध्यते

निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः सेट् निष्ठा किन्न शयितः शयि

24 तवान् आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च आ

दिकर्मणि यः क्तः स कर्तरि स्यात् चाद्भावकर्मणोः विभाषा भावादिकर्मणोः भा६

त्वेदित से आदितो निष्ठायामिड्वा प्रस्वेदितं तेन ञिष्विदेति भ्वादेरत्र गृह्यते

त:४२ ञिक्ष्विदः साहचर्यात् स्विद्यतेस्तु स्विदित इत्येव ञिमिदा ञिक्ष्विदा दि

वादौ भ्वादौ च प्रमेदितः प्रमेदितवान् धर्षितं तेन सेट् किम् प्रस्वि

प्रधर्षितः प्रधर्षितवान्

इएन उन्नः उत्तः इत्यादि न ध्याख्यापृमूर्छिमदीम् एभ्यो निष्ठातस्य
नो न ध्यातः ख्यातः पूर्तः राल्लोपः छ्वोः छ्वोरूठलादावनुनासिका
दौ च प्रत्यये मूर्तः मत्तः वित्तो भोगप्रत्यययोः विदते निष्ठातस्य नि
पातो यं भोग्ये प्रतीते चार्थे वित्तं धनम् वित्तः पुरुषः अनयोः किं विन्नः
भित्तं शकलम् भिन्नमन्यत् ऋणमाधमर्ण्ये ऋतमन्यत् स्फायः स्फी
निष्ठायाम् स्फीतः इडनिष्ठायाम् निरः कुषो निष्ठायाम् इट् यस्य विभा
षेति निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः निष्कुषितः वसतिक्षुधोरिट् अनयोः क्त्वा
निष्ठयोर्नित्यमिट् उषितः क्षुधितः अञ्चेः पूजायाम् क्त्वानिष्ठयोरिट्
अञ्चितः गतौ तु अक्तः लुभो विमोहने क्त्वानिष्ठयोरिट् न तु गार्ध्ये लु

रषाभ्यां क्तिकारोनादेशः स्यान्नादौ क्ति निर्ऋत्वदज्ञावयोरपवादः दिनः क्षिनः क्षिनः स्यिनः ५३

कौ॰ २६

गत्यर्थाकर्मकाश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च एभ्यः कर्त
रि क्तः स्यात् भावकर्मणोश्च गंगां गतः गंगां प्राप्तः ग्लानः सः लक्ष्मीमा
श्लिष्टो हरिः शेषमधिशयितः धृतिस्थितिमास्थित इति किंतिं वैकुंठ
मधिष्ठितः शिवमुपासितः हरिदिनमुपोषितः राममनुजातः ज
नसनरुवनामिति गरुडमारूढो विष्णुमनुजीर्णः पक्षे प्राप्ता गंगा तेन
45 स्यादि क्तोधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः एभ्योधिकरणे क्तः
स्याद्यथाप्राप्तं मुकुंदस्यासितमिदमिदं यातं रमायतेः मुक्तमेतदनं
तस्य त्वृत्तुर्गोप्यो दिदृक्षवः पक्षे आसेरकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च आ
सितो मुकुंदः आसितं तेन गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च रमापतिरिदं

न्नः प्रक्ष्विन्नं तेनेत्यादि मृषस्तितिक्षायाम् सेट् निष्ठा किन्न: मर्षितः
क्षमायां किम् अपमृषितं वाक्यं अविस्पष्टमित्यर्थः उदुपधाद्भा
२३ वादिकर्मणोरन्यतरस्याम् उदुपधात्पराभावादिकर्मणोः सेट् निष्ठा वा
कित् द्युतितं द्योतितं मुदितं मोदितं साधुना प्रद्युतितः प्रद्योतितः
प्रमोदितः प्रमुदितः साधुः उदुपधात्किम् विदितं भावे इत्यादि किम्
रुचितं कार्षापणं सेट् किं कुष्टं शब्विकरणेभ्य एवेष्यते नेह गुध्य
ते गुधितं निष्ठायां सेटि णेर्लोपः भावितः भावितवान् दृढः स्थूल
बलयोः स्थूले बलवति च निपात्यते दधातेर्हिः तादौ किति अभिहितं
निहितं दो दद् घोः ... दद् तादौ किति यस्य दत्तः

भाषायांसदवसश्रुवः सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिट्स्याद्वा तस्य च नित्यं
क्वसुः निषेदिवांसं सन्न्यषदीत् अध्यषु श्रुश्रुवान् भ्रमतो ने
कौ १३ तस्थिवांसंनगरोपकंठे प्रयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते इत्यादि व
स्वेकाजाद्धसां कृतद्विर्वचनानामेकाचामादंतानां घसेश्च वसोरिट्
स्यात् नान्येषां आदिवान् आरिवान् ददिवान् जक्षिवान् एवं किम
बभूवान् जगन्वान् शुश्रुवान् उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च एते निपा
त्यंते उपपूर्वादिणः लिट् तस्य क्वसुरिट् उपेयिवान् नाञोपसर्गत्वं इ
26 यिवान् समीयिवान् नञः अश्नातेः क्वसोरिड् भावश्च अनाश्वान् अनो
वचेः कर्तरिकानन्च वेदस्यानुवचनं कृतवान् अनूचानः लटः शतृ
शानचावप्रथमासमानाधिकरणे अप्रथमांतेन समानाधिकरणे
लट एतौ स्तः शबादि पचंतं चैत्रं पश्य आने मुक् अंगस्यातः पचमानं

यातः तेनेदं यातं भुक्तकर्मणि भुक्तं तेनेदं भुक्तं वर्त्तमाने इत्यधिकृ
त्य जीतः क्तः क्ष्विन्नः मतिबुधिपूजार्थेभ्यश्च राज्ञांमतः इष्टः बुद्धः
विदितः पूजितः अर्चितः चकारोनुक्तसमुच्चयार्थः शीलितोरक्षि
तः क्षांतः आक्रुष्टो जुष्ट इत्यादि नपुंसके भावे क्तः क्लीववद्विधि
ष्टे भावे कालसामान्ये क्तः जल्पितं हसितं सूयजेर्ङ्वनिप भुतेस
त्वा यज्वा जीर्यतेरतृन् भुते इत्येव जरन् जरंतो वासरूपन्यायेन
निष्ठापि जीर्णवान् जीर्णः छंदसिलिट् लिटः कानज्वा क्वसुश्च
भूतसामान्ये छंदसिलिट् तस्य कानच् तङानावात्मनेपदम् च
क्राणः सोमम् अग्निं चिन्वानः केचवस्तु वा कुलकाव्येषु प्रयुज्यते तं

कौ॰ १६ ग्लास्नुः गित्वान्न गुणः जिष्णुः स्थास्नुः चाद्भुवः ष्णुकः किती त्यत्र
गकारप्रश्लेषान्नेट् भूष्णुः त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः त्रस्नुः गृध्नुः
धृष्णुः क्षिप्नुः शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् उकार उच्चारणार्थ इति काशिका
अनुबंधमात्रं तेन शमिनितराम् शमिनीतरे इत्यत्र उगितश्चेति ह्रस्वविक
17 ल्पः नचैवं शमीशमिनावित्यादौ नुमप्रसंगः कृत्ग्रहणमाकृष्य कृ
दंतानामेव तद्विधानात् नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिनिषेधः शमीत
मी इत्यादि संपृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वर
परिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविवि
चत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च घिनुण् स्यात् संपर्की

दुहे

चैत्रं पपच लटित्यनुवर्त्तमाने पुनर्लिङ्ग्रहणात्प्रथमासमानाधिकरणेपि क्वचि
त् सन् द्विजः ईदासः आनस्य आदेः परस्य आसीनः विदेः शातुर्वसुः वेत्तेः प
रस्य शातुर्वसुरादेशो वा विदन् विद्वान् लौ सत् तौ शानृशानचौ सत्संज्ञौ
लृटः सद्वा करिष्यन्तं करिष्यमाणं पश्य आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुका
रिषु क्विपमभिव्याप्य वर्त्तमानात्तच्छीलादिषु बोध्याः तृन् धातोस्त
न् कर्त्रादिकटान् स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् आद्या
स्त्रयः चुरादावर्ताः स्पृहयालुः पीङो वाच्यः शयालुः अलंकृञ्
निराकृञ्प्रजनोत्पचोद् त्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णु
च् अलंकरिष्णुः ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः गिदयेनतु क्वित तेन स्थ ईत्वं न

कौं ११ कन् जल्पाकः भिक्षाकः कुट्टाकः लुंठाकः वराकः वराकी सनाशं
स भिक्ष उः चिकीर्षुः आशंसुः भिक्षुः स्थेशभासपिसकसो वरच्
स्थावरः ईश्वरः पेस्वरः भास्वरः कस्वरः यश्च यङः यातेर्यङन्ताद्वर
च् अतो लोपः तस्याचः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावे प्राप्ते नपदान्त
18 द्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्विधिषु पदस्य
चरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोजादेशो नास्थानिव
त् इति यलोपे प्रति स्थानिवत्त्वनिषेधाल्लोपो व्योर्वलि इति यलोपः अ
ल्लोपस्य स्थानिवत्त्वमाश्रित्याल्लोपे प्राप्ते वरे लुप्तं न स्थानिवत् याया
वरः भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् विभ्राट् भाः धूः

त्यादि वौकमचलसकम्पसंभः विकाशी अपचलषः ग्रा दो अपला
षी विलाषी चलनपालार्थादकर्मकात् युच् चलनार्थादाचार्यश्च
युच्स्यात् चलनः चोपनः कंपनः पाकनः रवणः अकर्मकात्किम्
पठिता विद्यां अनुदात्तेतश्चहलादेः अकर्मकात् युच् वर्त्तनः अ
नुदात्तेत किं भविता हलादेः किम् एधिता अकर्मकात् किं वसिता
वस्त्रं निंद हिंस क्लिश खाद विनाश परिक्षिप परिरट परिवादि व्याभा
षासूयो वुञ् एभ्यो वुञ् निंदकः हिंसकः देविकुशोश्चोपसर्गे
देश्चाविकः उपसर्गे किं देवयिता क्रोष्टा लषपतपदस्थाभूवृषहनक
मगमशृभ्यः उकञ् लषुकः पातुकः शालुकः

कौः २

डौ मेढ्रं पवं दंष्ट्रा नह्री हलसूकरयोः पुवः पूङ्पूञोः करणे ष्ट्रन् त
त्योत्करणं हलसूकरयोरवयवः हलस्य सूकरस्य वा पोत्रं मुखमित्यर्थः
अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः अरित्रं लवित्रं धवित्रं सवित्रं खनित्रं स
हित्रं चरित्रम् पुवः संज्ञायां पवित्रम् कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य
उण् करोतीति कारुः वायुः पायुः गुदं जायुरौषधम् मायुः पित्तं स्वा
19 दुः साध्नोति परकार्यमिति साधुः आशुः शीघ्रं हरिमितयोर्द्रुवः द्रुग
तौ अस्मात् हरिमितयोरुपपदयोः कुः स्याङित् हरिभिर्द्रूयते हरिद्रुर्वृ
क्षः मितं द्रवति मितद्रुः समुद्रः शतेश्च शतधा द्रवतीति शतद्रुर्नदीभेदः
अंदृढंभृञ्जं वृकपा लूककं घूर्दिधिषु एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते शोमे

विद्युत उर्क् पूः पुरौ हृदि ग्रहणस्यापवादो दीर्घः जूः जुवौ ग्रा

वग्रावन्नस्य धातुना समासः सूत्रे निपात्यते ततः क्विप् ग्रावस्तुत ग्रन्येभ्यो

पि दृश्यते क्विप् क्वित् भिद् दृशिग्रहणं विध्यंतरोपसंग्रहार्थं क्वचि

दीर्घः क्वचिदसंप्रसारणं क्वचिद्ध्रस्वः तथा च वार्त्तिकम् क्विब्वचिप्र

च्छायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोसंप्रसारणं च वक्तीति वाक् पृच्छती

ति प्राट् आयतं स्तौतीति आयतस्तूः कटं प्रवते कटप्रूः जूरुक्त श्र

यति हरिं श्रीः दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदंशनहः क

रणे दाबादेः ष्ट्रन् करणेर्थे दांत्यनेन दात्रं नेत्रं तितुत्रतथसिसुसर

कसेषु च एषामिट् न शास्त्रं योत्रं योक्त्रं स्तोत्रं तोत्रं सेत्रं से

२१ त्यमित्रामित्रेभ्यः छंदसीति श्चंडालशब्दात्स्वार्थेण् विदधितो वार्त्तिके
न तद्व्याख्येण च सह विरोधात् गनगम्यद्योः गंगा अद्रुः पुरोडाशः भ्र
जः कित नुट् च भ्रूजो गन् कित्स्यात् तस्य नुट् च भृङ्गः भिङ्गालि धूम्या
टाः स्पृणाते ह्रस्वश्च स्पृङ्गं अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षि
नीभ्यो मन् एभ्यस्तु देशभ्यो मन् अर्मः स्तुरोगः स्तोमः सोमः हो
२० मः समीगमनं धर्मः क्षेमं कुशलं क्षोमं भामः आदित्यः यामः वा
मः पोमन दुष्टयोः पद्मं यक्ष्मो रोगराजः नेमः अवतेष्टिलोपश्च म
न प्रत्ययस्यायं टिलोपो न प्रकृतेः अन्यथा ड्डिदित्येव ब्रूयात् ज्वर
त्वरस्त्रिव्यविमवामुपधायाश्च एषामुपधावकारयोरूठ् क्वौ ऊला

डः वा हलकातङ्कसंज्ञाढस्य एयादेशाड्ढनभवति षंढः स्यात्पुंसिगोप
तौ कमेरठः कमठः कच्छपेपुंसिभांडभेदेनपुंसकमितिमेदनी रमेर्ह्र
स्वश्च रामठंहिंगुः षमेरवः षंखः कनेष्ठ कंठः जमंताडः जमेति
प्रत्याहारः दंडोस्त्रीलगुडेपिस्यादित्यमरः रंडामूषकपर्ण्यांचविध
वायांचयोषितिइतिमेदिनी खंडोस्त्रीपाकलेनेक्षुविकारमणिभेद
योः इतिमेदिनी मनज्ञाने मंडः पंचांगुलेशाकभेदेक्लीवंतुव
स्तुनीतिमेदिनी पतिचंडिमासामालज् पातालंनागलोकेस्या
द्विवरेवडवानलेइतिमेदिनी चंडालोमातंगः प्रज्ञादित्वाद्गा
चंडालोपीत्युज्वलदत्तः तन्न कुलालवरुडकर्मारनिषादचंडा

कौ २२ पाः सुपथिः पातृतु दिवस्त्रिरिश्विनिस्तिसृभ्यस्थक पीयोरवि घृतंपी
यंतीर्थपण्डवाध्वरस्ते स्तोपायोपाध्यायमंत्रिमु स्त्रवतारर्थिजुष्टोमः
स्तोरजस्सु चक्षिभ्रुतमितिक्षिप्रः तुस्योगिनः उक्थंसाममेदः रि
क्थंय वाकुलकादद्येरपि रिक्थ मक्थंधनंवसु सिक्थं ग्लानुदि
भ्यांडौः ग्लौः नौः स्त्रियामयं डौरित्येव ग्लौकरोति कृञ्मेजंतइ
21 ति सिद्धे नियमार्थमिदं उणादि प्रत्ययांतः स्थंत एवेति गमेर्डोः गौ
नौ दित्येव लीवर्दे किराणकतुभेदयोः स्त्रीतुस्यादि मारत्यां मू
मौतुसरभावपि नृस्त्रियोः स्वर्गः वज्राबुरश्मिदृग्बाणलोमसु वा
कुलकात द्युतेरपि डोः द्यौः स्त्रीस्वर्गातिरिक्तयोः रातेर्डैः राः भ्रमे

दावनुनासिकादौच्प्रत्यये अत्रक्ङितीतिनानुवर्त्तते अवतेस्तुनि
कृतेअोतुरितिदर्शनात् स्वरादिपाठादव्ययत्वम् अवतीतिओम
ग्रसेराच ग्रामः अविसिस्युसिभ्यः कित् उमं नगरं स्थूमोरश्मिः सि
मः सर्वः प्युष्मगनसमीपयोः घर्मः घृधातोर्निपातोयं ग्रीष्मः ग्र
सतेर्निपातोयम् अग्रपुर्षिलटिकर्णास्वटिविषिभ्यः क्न अग्रः
पुष्कः स्यादृतुसूर्ययोः लङ्कापक्षिभेदः फलं च कर्णंवपार्श्वबद्धा वि
ष्वं कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः यौतीतियुवा वृषा
ईडः तक्षाराजाधन्वासलः धन्वपाराशनं द्युवासूर्यः प्रतिदीव्यत
स्मिन्प्रतिदिवादिवसः उभिनुविस्मार्ति...न सेरस्तः कोष्ठं गा

कौं २३ हविः सर्पिः उस्मनन्नन्विष्मुच्च हृदे देहस्वः छदिः पटलं हर्द्दिर्विमन
व्याधिः वृहत्तैलोपस्थ वर्हिर्नाकुणप्युष्मणोः द्युतेरसिन्नादेश्यजः
ज्योतिः जनेरुसिः जनुर्जननं अर्त्तिपूर्वपियजितनिधनितपि।
भ्योनित् अरुः परुग्रीष्यः वपुः जेयजुः तनुः तनुर्वा धनुर्वा धनु
रस्त्रियां तपुः सूर्याग्निशत्रुषु एतेभ्यो अयुः आयुर्वा चक्षेः।
२२ शिच्च चक्षुः मुहेः किच्च मुहुर्व्ययं पानीविशोभ्यः पः रक्षस्तस्मा
नमिति पापं तद्योगत्वापः पुरुषः नेपः पुरोहितः वेप्यः पानीयं स्तु
वोदीर्घश्च स्तूपः समुच्छ्राय स्तुम्भानिश्च चात्किश्च स्तुपः वा
कुलकादुत्वं स्पूर्पः कुकुम्भाश्च कुर्वंति मंडूका अस्मिन्निति कू

ष्टुङ् भूः उंदेर्नेर्लोपश्च चाद्युच् उदनः गमेर्गश्च गमेर्युच्चस्या
इश्चादेशः गगनं कृपृवृजिमंदिनिधाञः क्युः किरणः पुरणः
समुद्रः वृजनमंतरिक्षं मंदनं स्तोत्रं निधनं धृषेर्धिषच्च संज्ञायां।
धिषणो गुरुः धिषणा धीः नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामा
तृपितृदुहितृ एतेतृन्तृजंता निपात्यंते नप्ता इत्यादि सावसेः स्वन्
स्वसा यतेर्वृद्धिश्च याता भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः परस्परं
नञि स्यनंदेः ननंदति ननंदा इह वृद्धिर्नानुवर्तते इत्येके ननांदा
तु स्वसा पत्युर्ननंदा नंदिनी च सेति शब्दार्णवः नपतेर्डिच्च ना नरो ऋ
च्चिपः। चिकुरः [illegible] इति ऋवृद्धिः ज्वलापोनिः दीप्तः

कौ॰
२८

प्तिः ग्लानिः हानिः तृप्तिः पातेर्डुति पतिः स्फूर्डः क्तिः स्फूर्तिः अदिग्रा
दिभूप्युमिभ्यः क्तिन् अद्रिः पाद्रिः शर्करा भूरिः प्रचुरं प्युमिः वृत्मा
वलिमलितनिभ्यः कयन् वलयं मलयः तनयः माकुासस्मिभ्योयः
माया छाया सस्यं वाहुलकात्स्यं दक्षिणवामयोः जनेर्यक येवि
भाषा जन्यं युद्धं जाया भार्या सर्वधातुभ्यइन् पत्विरठिनः तुडिः तुं
२३ डिः वलिः कटिः यज्जिः कामातेइतिकामिः पतिः मलिः केलिः म
सीपरिणामे मसिः बोधिः नंदिः कलिः हरिं विश्वावहाविंदे मेकेसिं
हेहयरवो चंद्रेकीलेप्लवंगेचयमेवातेच्चकीर्त्तितः इगुपधात्कित कृ
षिः ऋषिः शुचिः मनेरुच्च अतः मुनिः जनिघसिभ्यामिण्जानि

पः युवंतिवधुंतिम्भ्रस्मिन पत्नु मिति पूपः स्वच्छमित्यपराच्छवाच्छनू
पपर्यंतत्यः संपूर्वेतेपप्रत्ययांतानिपात्यन्ते स्तनिहृषिपुषिगदिम
दिभ्योणेरित्नुच् अय्यामंतेतिणेरय् स्तनयित्नुः हर्षयित्नुः पोष
यित्नुः गदयित्नुः वावदूकः मदयित्नुः मदिरा अप्पेः सरः अहरं
वसेस्स वत्सरः संपूर्वोच्चित् संवत्सरः कृपृष्पाणिकलिगर्दिभ्योभ
च् करभः पारभः शलभः कलभः गर्दभः ऋषिवृषिभ्यां कित्
ऋषभः वृषभः रासवल्लिभ्यां च रासभः वल्लभः नियोमिः नेमिः।
अर्तेरश्च उर्मिः भुवः कित् भूमिः अंगेर्नित्नलोपश्च अग्निः व

हिश्रियुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित् वह्निः श्रोणिः श्रेणिः योनिः द्रो

श्री प्रजापतिः नामन्सीमनव्योमनरोमनगिरउडच्य गरुडः स्पृहमसो
दिः पारत दरस्कृदपकूलयोः भसद् जघनं त्वजितनियजिम्यो
ष्टित त्यद् तद् पद् एते स्तुद्ध एतद् युष्मासिष्पामदिक् त्वं स्व
हं इदंकमिन्नलोपश्च पुत्रः स्त्यायते इदम कायते डिमैः कि
म सर्व्वधातुभ्यष्ठन् वस्त्रं अस्त्रं शस्त्रं अमिच्छिमिदिशसिभ्यः
क्तः अंत्रं च्छित्रं मित्रं शस्त्रं पुवोद्रस्वश्च पुत्रः स्त्यायते ड्रुट् स्त्री
स्यैःस्मन स्त्वक्ष्म पातेडुम्सुन पुमान् वसेस्तिः वस्तिर्नाभेर
धोद्वयोः सावसेः स्वस्ति वीतसेः वितस्तिः सर्वधातुभ्योसुन् चे
तः सरः पयः अमेरेवनेयुद्ध देवनेस्तुतो यपाः उवे वेलोपश्च

जेननं घासिर्मेढ्यमग्निश्च अचद्रः रविः तरिः पविः कविः अरिः
अलिः कुंडिकंपोर्नलोपश्च कुंडिदाहे कुंडिर्देहः कपिः इषेः कुः
ष्कुः कृषेर्वेर्णे नकस्यात् कृशः दामाभ्यांनुः दानुर्दीप्ताभानुः वि
षेः किच्च विष्णुः सितनिजनिगमिमसिसच्यविधाञ्कुशिभ्यस्तुन्
सेतुः तंतुः जंतुः गंतुः मस्तुः दधिमंडं पाह्नुः ओतुः धातुः क्रोष्टु अ
वितृस्तृतंतृभ्यईः अवीः नारीरजस्वला तरीः नौः स्तरीर्धूमः तंत्रीवी
णा यापोः किद्द्वे च ययीरश्वः पपीः स्यात्सोमसूर्ययोः वातप्रमीनि
पातोयं लक्षेर्मुट् च लक्ष्मीः सर्वधातुभ्योमनिप् कर्म चर्म भस्म ज

न्मशर्म बृहेर्नोच्च नकारस्याकारः ब्रह्मततस्तयोर्द्वौ ब्रह्मा विप्र

कौ॰
२६

तेरजत्लोपूर्वपदांत्यलोपश्च उदरं डित्वने मुट्श्चोदात्ताः अज
अञ्जेल् ह्वित्स्यात् धातोर्मुट्स्यचोदात्ताः मुखं अमेः सन् अंसः मु
हेः खो मूर् च मूर्खः नहो हलोपश्च नखः शीङो ह्रस्वश्च शिखा मा
ङ ऊखो मय् च मयूखः जनेष्ठ लोपश्च जटा श्लिपारनल्लो
पश्च केशः फलेरितजादेश्च पः पलितं कॄज्ञादिभ्यः संज्ञायां वु
25 न् करकः कटकः नरकं नरको नारकोऽपि चेति द्विरूपकोशः ची
कयतेराद्यंतविपर्ययश्च कीचकः वंशभेदः जनेररष्ठश्च जठरं
हर्यतेः कन्यन् हिर् च हिरण्यं कृञः पासः कर्पासः बिल्वादि
त्वात् कार्पासं वस्त्रं ऊर्णोतेर्डः ऊर्णा दधातेर्यत् नुट् च धान्यं च

ऊजः स्त्रयते स्त्रां गोगिरः किंत्व स्त्रयतेः पिरस्त्रादेशो सुन् किंत्व पि
रः अर्तेस्त्व उरः भूरंजिभ्यां कित् भुवः रजः वसेणित् वासो वस्त्रं
चंदेरादेश्च छः छंदः पचिवचिभ्यां सुट् च पक्षसीतुस्मतो पक्षो
वक्षः हृदयं न जिहनाएकस्य अनेहाः विधाजो वेधच्च वेधाः चं
डेमोडित् चंद्रोपपदात् माङोसिः स्त्रडित् चंद्रमाः उषःकित् उ
षाः अप्सराः सर्तेरप्पूर्वादसिः प्रायेणायं भूम्नि अप्सरसः व
योःकनसिः संप्रसारणं उपाना अदिभुवोडुतच् अद्भुतं गुधे
तूमः गोधूमः तृहेः क्रोहलोपश्च तृणं उदिचैडैसिः उच्चैः नौदी
घेश्च नीचैः पूजोयण्मुग्ह्रस्वश्च घतप्रत्ययः पुरोव उदिहणि

निमेकारके घञ् घञि च भावकरणयोः रंजेर्लोपः स्यात् रागः अन
यो किम् रंजत्यस्मिन्निति रंगः निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वा
देश्चकः एभ्युच्चिनोतिः घञादेश्चकः उपसमाधानं राशीकरणं ॥
निकायः आकायः कायः गोमयनिकायः एरच् इवर्णान्ताद
च् चयः ऋदोरप् ऋवर्णान्तादुवर्णान्तं तादप् करः गरः शरः य
२६ वः लवः स्तवः पवः घञर्थे कविधानं प्रस्थः विघ्नः ड्वितः क्त्रिः
अयं भावे स्वभावात् क्त्रेर्मम् नित्यं क्त्रिप्रत्ययान्मवनिर्वृत्तेर्थे पा
केन निर्वृत्तं पक्त्रिमं डुवपउप्त्रिमं ड्वितोऽथुच् अयमपि भावे टुवे
पृ वेपथुः यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षोनङ् यज्ञः याञ्चा यत्नः वि

ओजः स्प्रयतेस्तांगेपिरः किच्च स्प्रयतेः पिरञ्जादेशोसुन किच्च पि
रः अर्तेरुश्च उरः भूरंजिभ्यां कित भुवः रजः वसेर्णित वासो वस्त्रं
चंदेरादेश्च छः छंदः पचिवचिभ्यां सुट् च पचःसीतुश्चतो पक्षो
वक्षः हृदयं नञ्जिहनाग्हश्च अनेहाः विधाञोवेधश्च वेधाः चं
देर्मो डित चंद्रोपपदात्माङोसिः स्त्र डित चंद्रमाः उषःकित उ
षाः अप्सराः सर्तेरप्पूर्वादसिः प्रायेणायं भूम्नि अप्सरसः व
योः कनसिः संप्रसारणं उणाना अदिभुवोडुतच् अद्भुतं गुधे
रुमः गोधूमः तृंहेः क्रो हलोपश्च तृणं उदि चेर्डैसिः उच्चैः नीचै
र्दीपश्च नीचैः पृजोर्यरमुगाहस्वश्च वत प्रत्ययः पुरावं उदिहाणि

तृं १

कौ॰३ मिमेकारके घञ् घञि च भावकरणयोः रंजेर्लोपः स्यात् रागः अन
यो किम् रंजत्यस्मिन्निति रंगः निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वा
देश्चकः एमुच्चिनोतिः घञादेश्चकः उपसमाधानं राशीकरणं॥
निकायः आकायः कायः गोमयनिकायः एरच् इवर्णान्ताद
च् चयः ऋदोरप् ऋवर्णान्तादुवर्णान्तादप् करः गरः शरः य
२६ वः लवः स्तवः पवः घञर्थे कविधानं प्रस्थः विघ्नः ड्वितः क्त्रिः
अयं भावे स्वभावात् त्रेर्मम्नित्यं क्त्रिप्रत्ययान्मप् निर्वृत्तेर्थे पा
केन निर्वृत्तं पक्त्रिमं डुवप् उप्त्रिमं ट्वितोथुच् अयमपि भावे टुवे
पृ वेपथुः यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् यज्ञः याच्ञा यत्नः वि

तेत्वरन् चत्वारः हंतेरच्च घुरच् घोरं तरतेड्रिः त्रयः ग्रहेरनिः ग्र
हणिः प्रथेरमच् प्रथमः चरेरम चरमः मंगेरलच् मंगलं उणा
दयोवहुलं एतेवर्त्तमानेसंज्ञायांवहुलंस्युः केचिदविहितान्त्र
प्यूह्याः संज्ञासुधातुरूपाणि प्रत्ययस्ततःपरे कार्याद्विद्यादनूवं
धमेतच्छास्त्रमुणादिषु तुमुनावुलौक्रियायांक्रियार्थायां क्रि
यार्थायांक्रियायामुपपदेभविष्यत्यर्थेधातोरेतोस्तः मांतत्वाद
व्ययत्वं कृष्णंद्रष्टुंयाति कृष्णंदर्शकोयाति कालसमयवेला
सुतुमुन् कालःसमयोवेलावाभोक्तुं भावे सिद्धावस्थापन्नेधा
तर्थेवाच्येधातोर्घञ् पाकः अकर्तरिचकारकेसंज्ञायां कर्त्तृ

कौ

अलंकारः समानकर्तृकयोः पूर्वकाले समानकर्तृकयोर्धात्वर्थ
योः पूर्वकाले विद्यमानाद्धातोः क्त्वा अव्ययकृतो भावे भुक्त्वा॥
व्रजति द्वित्वमतंत्रं स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति न क्त्वा सेट् सेट् क्त्वा
किन्न शयित्वा सेट् किम् कृत्वा रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च उपधायां
वा रलो व्युपधाद्धलादेरलंतात्परो क्त्वासनौ सेटौ वा कितौ स्तः द्युतित्वा द्यो
27 तित्वा लिखित्वा लेखित्वा व्युपधात्किम् वर्तित्वा रलः किम् सेवि
त्वा हलादेः किम् एषित्वा सेट् किम् भुक्त्वा उदितो वा उदितः पर
स्य क्त्वा इड्वा शमित्वा शांत्वा देवित्वा द्यूत्वा दधातेर्हिः हित्वा ज
हातेश्च क्त्वि हित्वा हाङ्स्तु हात्वा समासेनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् अ

हीनस्यच्छादेर्ह्रस्वोह्वे दंताश्छाद्यंतेऽनेनेति दंतच्छदः अद्वीति किम्
समुपच्छादः आकुर्वंत्यस्मिन्नित्याकरः अवेतॄस्त्रोर्घञ् अवतारः
अवस्तारो जवनिका हलश्च हलंतात् घञ् घापवादः रमंते यो
गिनोऽस्मिन्निति रामः अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिकमपामार्गः ई
षद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् ९ ईषद्दुःखसुखार्थेषूपपदेषु
खल् तयोरेवेति भावे कर्मणि च कृच्छ्रे दुष्करः कटो भवता अकृ
च्छ्रे ईषत्करः सुकरः आतो युच् खलोपवादः ईषत्पानः क्तिच्
क्तौ च संज्ञायां आशिषि क्तिच् तितुत्रेति नेट् भवतात् भूतिः शिवो देया
देनं शिवदत्तः अलंखल्वोः किम् माकार्षीः प्रतिषेधयोः किम्
अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा प्राचामिति पूजार्थं प्रतिषेधार्थयोरलं

खल्वोः उपपदयोः क्त्वा दोदद्घोः अलं दत्वा ह्रस्वस्थेतीत्व पीत्वा खलु १

कौ०
२६

ड्-गुणः जरा त्रपूष त्रपा भिदा विदारणादीयं भित्तिरन्या छिदा
मृजा क्रपेः संप्रसारणं च कृपा आतश्चोपसर्गे अङ् स्यात प्रदा
उपदा णासश्रन्थो युच् अकारस्यापवादः कारणा हारणा आ
सना श्रन्थना रोगाख्यायां ण्वुल् वहुलं प्रछर्दिका प्रवाहिका वि
२८ चर्चिका क्वचिन्न शिरोर्तिः धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् वक्तव्यः आसिका
इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे पचि पचतिः वर्णात्कारः निर्देशेऽत्येव
अकारः ककारः रादिफः रेफः नपुंसके भावे क्तः ल्युट् च हसितं हस
ने करणाधिकरणयोश्च ल्युट् प्रवृश्चनः कुठारः गोदोहनी स्थाली
पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण छदेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य द्विप्रभृत्युपसर्गे

१

ग्नः प्रग्नः रक्ताः स्यपोनन स्वप्नः उपसर्गेघोकिः प्रधिः उपाधिः
स्त्रियांक्तिन स्त्रीलिंगेभावादो घञोपवादः कृतिः स्तुतिः स्फा
दिभ्यः क्तिः निष्ठावद्भक्तव्यः तेननत्वं कीर्णिः गीर्णिः लूनिः धू
निः पूनिः संपदादिभ्यः क्विप संपत आपत क्तिन्नपीष्यते संपत्तिः
आपत्तिः अतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्च एते निपात्याः कृञः
कृञ्च कृत्या पात्र कृञःशः चात क्तिन प्रकरणं प्रक्रिया कृतिः
इच्छा इषेर्निपातोयं अप्रत्ययात प्रत्ययांतेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियाम
कारप्रत्ययः चिकीर्षा पुत्रकाम्या गुरोश्च हलः गुरुमतो हलंता
त्स्त्रियामप्रत्ययः ईहा ऊहा षिद्भिदादिभ्योङ् जृष त्रूदृभ्यो

ॐ अंसु सिद्धप्रयोगस्येत एषु कृञो णमुल् स्यात् सिद्धप्रयोगोऽस्य एवं भू
तस्येत् कृञ व्यर्थत्वात् प्रयोगानर्ह इत्यर्थः अन्यथाकारं एवंकारं क
थंकारं इत्थंकारं इत्थं भुङ्क्ते इत्यर्थः सिद्धेति किम् शिरोन्यथाकृत्वा
भुङ्क्ते यावति विन्दजीवोः यावद्वेदं भुङ्क्ते यावल्लभते तावदित्यर्थः य
29 वज्जीवमधीते निमूलसमूलयोः कषः कर्मणीत्येव कषादिषु यथा
विध्यनुप्रयोगः यस्मात् णमुल् उक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः निमूल
कार्षं कषति समूलकाषं कषति निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः शु
ष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः एषु कर्मसु पिषेर्णमुल् शुष्कपेषं पिनष्टि शु
ष्कं पिनष्टीत्यर्थः शुष्कं पिं चूर्णपेषं रूक्षपेषं समूलाकृतजीवेषु ह

व्यय पूर्वपदे अनञ्समासे क्त्वोल्यवादेशः लुक् प्रकृत्य अनञ् किम्
अकृत्वा अव्ययपूर्वपदे किम् परमकृत्वा वाल्यपि अनुदात्तोपदे
णवनांततनोत्यादीनामनुनासिकलोपोवा सच्च व्यवस्थितः मंतानि
टांवा मांतानिटांवनादीनां च नित्यम् आगम्य आगत्य प्रहत्य प्रम
त्य प्रवत्य विततत्य नत्यपि द्युमास्थेतीत्वं प्रदाय प्रमाय उत्थाय अ
भीक्ष्णेणमुल् च पौनःपुन्यद्योत्ये क्त्वाविषयेणमुल् स्याच्च नित्यवी
प्सयोः अभीक्ष्णवीप्सायां च द्योत्ये पदस्य द्वित्वं स्यात् आभीक्ष्ण्यं तिङ
ते ष्वव्ययसंज्ञककृदंतेषु च पचति पचति स्मारं स्मारं नमति मुरुं
स्मृत्वा स्मृत्वा वा पायं पायं भोजं भोजं श्रावं श्रावं अन्यथैवंकथमि

कौ ३१ घृगृहीत्वा हस्तग्राहंयुध्यंते हस्तेनगृहीत्वा स्वांगेतस्प्रत्ययेकृञ्वोः
कृत्वाणमुलौ मुखतः कृत्य मुखतः कृत्वामुखतः कारंमुखतोभूय
मुखतोभूत्वामुखतोभावं इतिकृत्प्रक्रिया ॥ प्रातिपदि
कार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रेप्रथमा नियतोपस्थितिकः प्रातिप
३० दिकार्थः मात्रपदंस्वप्रत्येकंयोगः प्रातिपदिकार्थमात्रेलिंगमात्रा
धिकेसंख्यामात्रेचप्रथमास्यात् प्रातिपदिकार्थमात्रे उच्चैः नी
चैः कृष्णः श्रीः ज्ञानं लिंगमात्रे तटः तटी तटं परिमाणमात्रे द्रो
णोव्रीहिः वचनंसंख्या एकः द्वौ बहवः संबोधनेच प्रथमा हे
राम कर्तुरीप्सिततमंकर्म कर्तुः क्रिययाआप्तुमिष्टतमंकारकं

न्कृञ्ग्रहः कर्मणीत्येव समूलंघातंहंति अकृतकारंकरोति जी
वग्राहंगृह्णाति जीवतीतिजीवः इगुपधलक्षणकः जीवंतंगृह्णा
तीत्यर्थः करणेहनः पादघातंहंति पादेनहंतीत्यर्थः स्नेहनेपिषः
स्निह्यतेयेनतस्मिन्करणेपिषेर्णमुल् उदपेषंपिनष्टि उदकेनपिन
ष्टीत्यर्थः हस्तेवर्तिग्रहोः हस्तार्थेकरणे हस्तवर्तंवर्तयति करव
र्तं हस्तेनगुटिकांकरोतीत्यर्थः हस्तग्राहंगृह्णाति करग्राहं पा
णिग्राहं स्वेपुषः करणइत्येव स्वइत्यर्थग्रहणं तेनस्वरूपपर्या
यविशेषेषुचणमुल् स्वपोषंपुष्णाति धनपोषं गोपोषं समासत्तौ तृती
यासप्तम्योर्धातोर्णमुल् सन्निकर्षेगम्यमाने केशग्राहंयुध्यंते केशे

बृजमवरुणद्धिगां माणवकं पंथानं पृछति वृक्षमवचिनोति फलानि मा
णवकं धर्मं वृते पणाक्तिवा पातं जयति देवदत्तं सुधां क्षीरनिधिं मथ्नाति देव
दत्तं पातं मुष्णाति ग्राममजां नयति हरति कर्षति वहति वा अर्थनिबंधनेयं
संज्ञा वलिं भिक्षते वसुधां माणवकं धर्मं भाषते अभिधत्ते वक्तीत्यादि अ
कर्मक धातुभिर्योगे देशः कालो भावो गंतव्योध्वा यच कर्मसंज्ञक इति वाच्य
म कुरून्स्वपिति मासमास्ते गोदोहमास्ते क्रोशमास्ते गतिबुद्धिप्र
त्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्ता सणौ गत्याद्यर्थानां शब्दकर्म
काणामकर्मकाणां च णौ यः कर्ता स णौ कर्म वा तत्स्यात् शत्रूनगमयत्स्व
र्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् आशयच्चामृतं देवान् वेदमध्यापयद्विधिं आ

कर्म्मसंज्ञं स्यात् कर्म्मणि द्वितीया अनुक्ते हरिं भजति अभिहिते तु कर्म
णि प्रातिपदिकार्थमात्रे इति प्रथमा प्रायेण तिङ् कृत्तद्धितसमासैः क
र्त्रभिन्नापि तेनाभिधानम् हरिः सेव्यते लक्ष्म्या सेवितः शत्वः प्राप्तानंदः
क्रमादमुं नारद इत्यवोधि सः तथायुक्तं चानीप्सितं ईप्सिततमवत् क्रि
यया युक्तमनीप्सितमपि कारकं कर्म्मसंज्ञं स्यात् ग्रामं गच्छन् तृणं स्पृ
शति अन्नं भक्षन् विषं भुंक्ते अकथितं च अपादानादिविशेषैरविव
क्षितं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् दुह्याच्पच्दंडरुधिप्रच्छिचिब्रूशासुजि
मंथमुषाम् कर्म्मयुक् स्यादकथितं तथा स्यान्नीहृकृष्वहां गां दोग्धि
पयः वलिं याचते वसुधां तंडुलानोदनं पचति गर्गान् शतं दंडयति

कौ ३३ अध्यास्तेवावैकुंठंहरिः अभिनिविशश्च अभिनिइत्येतत्संघातपूर्वस्य
विशतेराधारः कर्मस्यात् अभिनिविशतेसन्मार्गं केचित्पापाभिनि
वेशः उपान्वध्याङ्वसः उपादिपूर्वस्यवसतेराधारःकर्मस्यात् उपवस
ति अनुवसति अधिवसति आवसतिवावैकुंठंहरिः अभुक्त्यर्थस्य
32 तुन वनेउपवसति उभसर्वतसोःकार्याधिगुपर्यादिषुत्रिषु द्वितीं
याम्रेडितांतेषु ततोन्यत्रापि दृश्यते उभयतः कृष्णंगोपाः सर्वतःकृष्णं
धिक्कृष्णाभक्तं उपर्युपरिलोकंहरिः अध्यधिलोकं अधोधोलो
कं अभितः परितः समयानिकषाहाऋतेप्रतियोगेपि अभितःकृ
ष्णं परितःकृष्णं ग्रामंसमयालंकांनिकषा हाकृष्णाभक्तं ऋतेकृष्णं

स यतः सलिले पृथ्वीयः समेष्यो हरिर्गतिः नीवह्योर्नेनाययति वाहय
ति भारं भृत्येन नियंतृकर्तृकस्य वहेरनिषेधः वाहयति रथं वाहान् सूतः
आदिखाद्योर्नेः आदयति वा अन्नं वटुना भक्षेरहिंसार्थस्य तुन भक्षयत्यन्नं
वटुना अहिंसार्थस्य किम् भक्षयति बलीवर्द्दान्सस्यं जल्पति प्रभृतीना
मुपसंख्यानं जल्पयति भाषयति पुत्रं देवदत्तः दृशेश्च दर्शयति हरिं भ
क्तान् शब्दायतेर्न शब्दाययति देवदत्तेन हृक्रोरन्यतरस्यां हृक्रोर्णौ कर्ता
सणौ वा कर्म स्यात् हारयति कारयति भृत्येन भृत्यं वा कटं अभिवादहृशो
रात्मनेपदे वेति वाच्यं अभिवादयते दर्शयते देवं भक्तान्भक्तं वा अधिशी
ङ्स्थासां कर्म अधिपूर्वाणामेषामाधारः कर्म स्यात् अधिशेते अधितिष्ठति

कौ° ३४ इत्थंभूताख्याने भक्तो विष्णुं प्रति परि अनु वा भागे लक्ष्मीर्हरिं प्रति पर्यनु
वा वीप्सायां वृक्षं वृक्षं प्रति परि अनु वा सिंचति एषु किम् परिषिंचति
अभिरभागे भागवर्जे लक्षणादौ अभिरुक्तसंज्ञः हरिमभिवर्तते भक्तो
हरिमभि देवं देवमभिसिंचति अभागे किम् यदत्र ममभिष्यात्तद्दीयतां मा
सुः पूजायां सुसिक्तं सुस्तुतं पूजायां किम् सुषिक्तं किं तवात्र ह्येयायं अ
33 तिरतिक्रमणे च अत्यूजायामति रुक्तः संज्ञः अतिवादेवान् क्रमः का
लाध्वनोरत्यंतसंयोगे इह द्वितीया मासं कल्याणि मासमधीते मासं
गुडधानाः क्रोशं कुटिला नदी क्रोशमधीते क्रोशं गिरिः अत्यंतसंयोगे कि
म् मासस्य द्विरधीते क्रोशस्यैकदेशे पर्वतः स्वतंत्रः कर्तेति कर्तृसंज्ञा॥

बुभुक्षितं नप्रतिभाति किंचित् अंतरांतरेणयुक्ते आभ्यांयोगेद्वि
तीया अंतरात्वांमांहरिः अंतरेणहरिंनसुखं कर्मप्रवचनीयाइत्यधिकृ
त्य अनुर्लक्षणे लक्षणेद्योत्येकर्मप्रवचनीयसंज्ञःस्यात् गत्युपसर्गसं
ज्ञापवादः कर्मप्रवचनीययुक्तेद्वितीया जपमनुप्रावर्षत् हेतुभूतज
पोपलक्षितंवर्षणमितियावत् तृतीयार्थे अनुरुक्तसंज्ञः नदीमन्ववसि
तासेना नद्यासहसंबद्धेत्यर्थः हीने अनुरुक्तः अनुहरिंसुराः हरेर्ही
नाइत्यर्थः उपोधिकेच अधिकेहीनेच उपेत्ययंप्राग्वत् अधिकेसप्तमी
वक्ष्यते हीनेउपहरिंसुराः लक्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासुप्रतिप
र्यनुवः उक्तसंज्ञास्युः लक्षणे वृक्षंप्रतिपर्यनुवाविद्योततेविद्युत॥

३५ साकाणः अह्निसंबंधिकालत्वविशिष्टइत्यर्थः अंगविकारः किम अ
ह्निकाणामस्य अपवर्गेतृतीया अपवर्गः फलप्राप्तिस्तस्यांद्योत्यायांका
लाध्वनोरत्यंतसंयोगेतृतीयास्यात अह्नाक्रोशेनवानुवाकोधीतः हेतौ
तृतीया दंडेनघटः इत्थंभूतलक्षणेतृतीया जटाभिस्तापसः जटाज्ञा
प्यतापसत्वविशिष्टइत्यर्थः संज्ञोरन्यतरस्यांकर्मणि संपूर्वस्यजानाते
कर्मणितृतीया पित्रापितरंवासंजानीते कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानं
दानस्यकर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानसंज्ञःस्यात चतुर्थीसंप्रदाने अनु
५२ क्तेः विप्रायगांददाति क्रियययामभिप्रैतिसोपिसंप्रदानं पत्येशेते परिक्र
यणेसंप्रदानमन्यतरस्याम नियतकालंभृत्यास्वीकरणंपरिक्रयणंतस्मि

साधकतमं करणं क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं करणसंज्ञं स्यात् कर्तृक
रणयोस्तृतीया अनभिहिते कर्त्तरि करणे च तृतीया स्यात् रामेण बाणेन
हतो वाली प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानं प्रकृत्या चारुः प्रायेण याज्ञिकः गो
त्रेण गार्ग्यः समेनैति विषमेणैति द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति पंचकेन
पशून् गृह्णाति सुखेन दुःखेन यातीत्यादि दिवः कर्म च दिवः साधकत
मं कर्मसंज्ञं स्याच्चात्करणसंज्ञं अक्षैरक्षान्वा दीव्यति सहयुक्तेऽप्रधाने
सहार्थेन युक्तेऽप्रधाने तृतीया पुत्रेण सह आगतः पिता एवं साकं सा
र्द्धं समं योगेपि विनापि तद्योगं तृतीया वृद्धो यूनेति निर्देशात् येनांग
विकारः येनांगेन विकृतेनांगिनो विकारो लक्ष्यते ततस्तृतीया स्यात् अ

३६ मारुह्य आसने चोपविश्य प्रेक्षते इत्यर्थः विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् गुणो
हेतावस्त्रीलिंगे पंचमी वा स्यात् जाड्याज्जाड्येन वा बद्धः गुणे किम् ध
नेन कुलं अस्त्रियां किम् बुद्ध्या मुक्तः विभाषेति योगविभागादगुणे
स्त्रियां च क्वचित् धूमादग्निमान् नास्ति घटोऽनुपलब्धेः पृथग्विना
35 नानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् एभियोगे तृतीया स्यात् पंचमी द्वितीये च पृथग्रा
मेण रामाद्रामं वा एवं विना नाना अन्यारादितरर्ते दिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजा
हियुक्ते पंचमी अन्य इत्यर्थग्रहणात् प्रपंचार्थं अन्यो भिन्न इतरो वा कृ
ष्णात् आराद्वनात् ऋते कृष्णात् पूर्वो ग्रामात् दिशि दृष्टः शब्दो दिक्
शब्दः तेन देशकालवृत्तिना योगेऽपि भवति चैत्रात्पूर्वः फाल्गुनः

न्साधकतमं कारकं संप्रदानं वा पतिनयातायवापरिक्रीतः तादर्थ्ये चतु
र्थी वाच्या मुक्तये हरिं भजति उत्पातेन ज्ञापिते च वाताय कपिला विद्यु
त् नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च एभिर्योगे चतुर्थी हरये न
मः प्रजाभ्यः स्वस्ति अग्नये स्वाहा पितृभ्यः स्वधा अलमिति पर्याप्त्य
र्थग्रहणं तेन दैत्येभ्यो हरिरलं प्रभुः समर्थः शक्त इत्यादि ध्रुवमपाये
ऽपादानं अपायो विश्लेषस्तस्मिन्साध्ये ध्रुवमवधिभूतकारकं अपादानं
अपादाने पंचमी ग्रामादायाति धावतोश्वात्पतति इत्यादि जनिकर्तुः
प्रकृतिः जायमानस्य हेतुरपादानं स्यात् ब्रह्मणः प्रजाः प्रजायंते ल्य
ब्लोपे कर्मण्यधिकरणे च प्रासादात्प्रेक्षते आसनात्प्रेक्षते प्रासाद

कौ
३७

सद्भिर्मितं सर्पिषा प्रवर्त्तत इत्यर्थः सर्पिषो जानीते मातुः स्मरति एधोदक
स्योपस्कुरुते भजेशंभोश्चरणयोः फलानां तृप्तः कर्तृकर्मणोः कृति कृद्यो
गे कर्त्तरि कर्मणि च षष्ठी कृष्णस्य कृतिः जगतः कर्त्ता कृष्णः उभयप्राप्तौ
कर्मणि उभयोः प्राप्तिर्यस्मिन् कृति तत्र कर्मण्येव षष्ठी आश्चर्यो गवां
दोहो ऽगोपेन कृत्यानां कर्त्तरि वा षष्ठी मया मम वा सेव्यो हरिः क्तस्य च
वर्त्तमाने वर्त्तमानार्थक्तस्य योगे षष्ठी लोकेति विवक्ष्यमाणनिषेधस्याप
वादः राज्ञां मतः बुद्धः पूजितो वा अधिकरणवाचिनश्च क्तस्य योगे षष्ठी
इदमेषां शायितं न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम् एषां योगे षष्ठी न
लादेशाः कुर्वन् कुर्वाणः सृष्टिं हरिं दिदृक्षुः अलंकरिष्णुर्वा उकदे

प्राक्प्रत्यग्वा ग्रामात् आच दक्षिणग्रामात् आहिदक्षिणाहिग्रामा
त् अपपरि वर्जने कर्मप्रवचनीयौ ततः आङ् मर्यादावचने उक्तसं
ज्ञः वचनग्रहणादभिविधावपि पंचम्यपाङ्परिभिः एतैः कर्मप्रव
चनीयैर्योगे पंचमी अपहरेः संसारः परिरत्र वर्जने सहचर्योल्लक्षणादौ
तु हरिं परि आमुक्तेः संसारः आसकलाद्ब्रह्मः प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः
कर्मप्रवचनीयः प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् अत्र कर्मप्रवचनीयैर्यो
गे पंचमी प्रद्युम्नः कृष्णात्प्रति तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान् षष्ठी शेषे ॥
कारकप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः स्वस्वामिभावादिः संबंधः शेषस्तत्र ष
ष्ठी राज्ञः पुरुषः कर्मादीनामपि संबंधमात्रविवक्षायां षष्ठ्येव सतां मते

धौ
३८

निमित्तं वसति केन निमित्तेन कस्मै निमित्ताय इत्यादि एवं किं कारणं को
हेतुः किं प्रयोजनमित्यादि प्रायग्रहणादसर्वनाम्नः प्रथमाद्वितीये
न स्तः ज्ञानेन निमित्तेन सेव्यो हरिः ज्ञानाय निमित्ताय इत्यादि षष्ठ्यत
सर्थप्रत्ययेन एतद्योगे षष्ठी स्यात् दिक्शब्देतिपंचम्यपवादः
ग्रामस्य दक्षिणतः पुरः पुरस्तात् उपरि उपरिष्टात् एनया द्वितीया
एनयेति योगविभागात् षष्ठ्यपि दक्षिणेन ग्रामं ग्रामस्य वा एवमुत्त
रेण दूरांतिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् एतैर्योगे षष्ठी पंचमी च दूरं ति
कटं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा दिवस्तदर्थस्य द्यूतार्थस्य क्रयविक्रयरू
पव्यवहारार्थस्य च दिवः कर्मणि षष्ठी स्यात् दीव्यति तदर्थस्य कि

37

त्यानघातुकोहरिः कमेरनिषेधः लक्ष्म्याः कामुकः अव्ययंजगत्स
ष्ट्वा निवद्दैत्यानहतवान् विष्णुनाहतादैत्याः खलर्थः ईषत्करः प्र
पंचोहरिणा तृन्निति प्रत्याहारः पातृणानञ्चाविति तृणहूदादरस्यात्
नोनकारात् पानन सोमंपवमानः चानश् आत्मानंमंडयमानः श
तृवेदमधीयन् तृन्कर्त्तालोकान् द्विषः पातुवोमुरस्यमुरंवाद्विष
न् सर्वेयंकारकपुष्प्याः प्रतिषेधः पोषमक्षीतुस्यादेव ब्राह्मणस्यकु
र्वन् नरकस्यजिष्णुः अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः भविष्यत्यकस्य
भविष्यदाधमर्ण्यार्थेनस्प्रयोगषष्ठीन सतःपालकोऽवतरति ब्र
जंगामी पातंदायी निमित्तपर्यायप्रयोगेसर्वासांप्रायदर्शनम् किं

श्री
३८

स्यतेततः सप्तमी गोषु दुह्यमानासु गतः षष्ठी चानादरे अनादराधिके
भीवलक्षणे षष्ठीसप्तम्यौ स्तः रुदति रुदतो वा प्राव्राजीत रुदंतं पुत्रा
दिकमनादृत्य संन्यस्तवानित्यर्थः स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्र
तिभूप्रसूतैश्च षष्ठीसप्तम्यौ स्तः गवां गोषु वा स्वामी आयुक्तकुशला
भ्यां चासेवायाम् आभ्यां योगे षष्ठीसप्तम्यौ आयुक्तो व्यापारितः आयु
क्तः कुशलो वा हरिपूजने हरिपूजनस्य वा आसेवायां किम् आयु
क्तो गौः शाकटे ईषद्युक्त इत्यर्थः यतश्च निर्धारणम् जातिगुणक्रि
यासंज्ञाभिः समुदायादेकदेशस्य पृथक्करणं यतस्ततः षष्ठीसप्तम्यौ स्तः
नृणां नृषु वा ब्राह्मणः श्रेष्ठः गवां गोषु वा कृष्णा गौर्बहुक्षीरा गच्छ

म ब्राह्मणं दीव्यति स्तौतीत्यर्थः विभाषोपसर्गे शतस्य शतं वा प्रतिदी
व्यति आधारोऽधिकरणं कर्तृकर्मद्वारा तन्निष्ठक्रियाया आधारः कार
कमधिकरणं सप्तम्यधिकरणे च चादूरांतिकार्थेभ्यः औपश्लेषिको
वैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा कटे आस्ते स्थाल्यां पच
ति मोक्षे इच्छास्ति सर्वस्मिन्नात्मास्ति वनस्य दूरे अंतिके वा क्तस्ये
न्विषयस्य कर्मण्युपसंख्यानं अधीती व्याकरणे साध्वसाधुप्रयोगे
च साधुः कृष्णो मातरि असाधुर्मातुले निमित्तात्कर्मयोगे चर्मणि
द्वीपिनं हंति दंतयोर्हंति कुंजरं केशेषु चमरीं हंति सीम्नि पुष्कल
को हतः यस्य च भावेन भावलक्षणम् यस्य क्रियया क्रियांतरं ल

सीम्नि[illegible]: पुष्कलको गंधमृगः

ह्रीदधिका इत्यर्थः ऐश्वर्ये तु स्वस्वामीभावपर्याये णा सप्तमी अधिमु
विरामः अधिरामे भूः इति विग्रहार्थः समासः पं
चधा तत्र समसनं समासः स च विशेषसंज्ञा विनिर्मुक्तः केवलस
मासः प्रथमः प्रायेण पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावो द्वितीयः प्रा
३९ येणोत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषस्तृतीयः तत्पुरुषभेदः कर्मधारयः
कर्मधारयभेदो द्विगुः प्रायेणान्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिश्चतुर्थः
प्रायेणोभयपदार्थप्रधानो द्वंद्वः पंचमः समर्थः पदविधिः पदसं
बंधी यो विधिः समर्थाश्रितो बोध्यः प्राक्कडारात्समासः कडारक
र्मधारय इत्यतः प्राक् समास इत्यधिक्रियते सह सुपा सुप्सुपा

तां गच्छत्सु वा धावन्तः शीघ्राः छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः पंच
मी विभक्ते विभागो विभक्तं निर्धार्यमाणस्य यत्र भेद एव तत्र पंचमी
माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्यः आढ्यतराः साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्त
म्यप्रतेः मातरि साधुर्निपुणो वा अर्चायां किम् निपुणो राज्ञो भृत्यः इ
ह तत्त्वकथने तात्पर्यं अप्रत्यादिभिरिति वक्तव्यम् साधुर्निपुणो वा मा
तरं प्रति पर्यनु वा प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च अस्मिन् योगे तृतीयास्या
त्सप्तमी प्रसित उत्सुको वा हरिणा हरौ वा अधिरीश्वरे स्वस्वा
मी संबंधे अधिः कर्मप्रवचनीयः यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र
सप्तमी अत्र कर्मप्रवचनीययुक्ते सप्तमी उप परार्द्धे हरेर्गुणाः परा

कौ० ४०

ते प्रायेण विग्रहो नित्यसमासः प्रायेणास्वपदविग्रहो वा विभक्तौ हरि

ङि अधि इति स्थिते प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् समासशास्त्रे

प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनसंज्ञं स्यात् उपसर्जनं पूर्वं समासे उपसर्ज

नं प्राक् प्रयोज्यं इत्यधेः प्राक् प्रयोगः सुपो लुक् एकदेशविकृतस्या

40 नन्यत्वात् प्रातिपदिकसंज्ञायां स्वाद्युत्पत्तिः अव्ययीभावश्चेत्यव्य

यत्वात्सुपो लुक् अधिहरि अव्ययीभावश्च नपुंसकं स्यात् गापाती

ति गोपास्तस्मिन्नधि गोपं नाव्ययीभावादतोम्त्वपंचम्याः अदंतादव्ययी

भावात्सुपो न लुक् तस्य पंचमीं विना अमादेशः कृष्णस्य समीपं उपकृ

ष्णं तृतीयासप्तम्योर्बहुलं अदंतादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्ब

सहसुपासमस्यते समासत्वात्प्रातिपदिकत्वेसुपोलोक् पदार्थाभिधानंवृ
त्तिः कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यंताधातुरूपाः पंचवृत्तयः वृत्यर्थाव
बोधकंवाक्यंविग्रहः सचलौकिको ऽलौकिकश्चद्विधा तत्रपूर्वंभूतः
इतिलौकिकः पूर्वअम्भूतसु इति अलौकिकः भूतपूर्वः भूतपूर्वे
चरडितिनिर्देशात्पूर्वनिपातः इवेनसमासोविभक्त्यलोपश्च वागर्थौ
इववागार्थाविव इतिकेवलसमासः अव्ययीभावः अधिकारोयंप्रा
कतत्पुरुषात अव्ययंविभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासं
प्रा प्रतिशब्द[illegible]दुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यां
तवचनेषु विभक्त्यर्थादिषुवर्तमानमव्ययंसुबंतेनसहनित्यंसमस्य

४२ क्षत्राणां संपत्तिः सक्षत्रं तृणमप्यपरित्यज्य सतृणं अग्निग्रंथपर्यंतम
धीते साग्नि यथा सादृश्ये असादृश्ये एव यथा शब्दः समस्यते तेनेह
न यथा हरिस्तथा हरः यावदवधारणे यावंतः श्लोकास्तावंतोच्यु
तप्रणामाः यावच्छ्लोकं सुप्प्रतिना मात्रार्थे शाकस्य लेशः शाकप्र
ति विभाषा अधिकारोयं अपपरिवहिरंचवः पंचम्याः अपविष्णु
41 संसारः अपविष्णोः परिविष्णु परिविष्णोः वहिर्वनं वहिर्वनात् प्रागव
नं प्राग्वनात् तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च एतानि निपात्यंते तिष्ठंति गावो य
स्मिन्काले स तिष्ठद्गु दोहनकालः पारेमध्ये षष्ठ्या वा पारमध्यशब्दौ ष
ष्ठ्यंतेन सह वा समस्येते एदंतत्वं चानयोर्निपात्यते पारेगंगं गंगापारे॥

पक्

लमम् उपकृष्णं उपकृष्णेन उपकृष्णे उपकृष्णे बहुलग्रहणात् सुमद्रं
मुन्मत्तगंगमित्यादौ नित्यम् अभावः मद्राणां समृद्धिः सुमद्रं यवना
नां व्यृद्धिः दुर्यवनम् मक्षिकाणाम् अभावो निर्मक्षिकं हिमस्यात्ययो
ऽतिहिमं निद्रा संप्रति न युज्यत इत्यतिनिद्रं हरिशब्दस्य प्रकाशः इति
हरि विष्णोः पश्चादनुविष्णु योग्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्तिसादृ
श्यानि यथार्थाः रूपस्य योग्यम् अनुरूपं अर्थम् अर्थं प्रति प्रत्यर्थं शक्ति
मनतिक्रम्य यथाशक्ति अव्ययीभावे चाकाले सहस्य सः स्यादव्य
यीभावे न तु काले हरेः सादृश्यं सहरि काले तु सहपूर्वाह्णं ज्येष्ठ
स्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्येष्ठं चक्रेण युगपत् सचक्रं सदृशः सख्या ससखि

नस्तद्धिते नांतस्य भस्य टेर्लोपस्तद्धिते उपराजम् अध्यात्मम्
नपुंसकादन्यतरस्याम् अन्नंतं यत् क्लीवं तदंतादव्ययीभावात् टच् स्याद्वा
कौं ऊ३ यीभावे शरदः समीपमुपशरदं प्रतिविपाशं शरद् विपाश् अनस् उ
पानह् दिव् हिमवत् अनडुह् दिश् दृश् विश् चेतस् चतुर् त्य
पा द् तद् यद् कियत् जराया जरस् च उपजरसं अनश्च अन्नंतादव्य
यीभावात् टच् स्यात् उपचर्मम् उपचर्म झयः झयंतादव्ययी
त भावाट्टज्वा उपसमित् उपसमिधम् नदीपौर्णमास्याग्रहायणी
४२ भ्यः वा टच् उपनदं उपनदीत्यादि गिरेश्च सेनकस्य वा टच् उ
पगिरं उपगिरि प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णः च प्रत्यक्षम् अक्ष्णः परं
परोक्षं अतएव समासः परोक्षे लिड् इति निपातनात्परस्यौकारः इ
त्यादि इत्यव्ययीभावः तत्पुरुषः अधिकारोयं प्राक् बहु

मध्येगंगं गंगामध्ये महाविकल्पेनवाक्यमपिगंगायायारं संख्यावंश्ये
न वंश्योद्विधाविद्ययाजन्मनाच तत्रभवोवंश्यः तद्वाचिनासहसंख्या
समस्यते द्वौमुनिवंश्यौद्विमुनि व्याकरणस्यत्रिमुनि विद्यातद्वताम
भेदविवक्षायांत्रिमुनिव्याकरणं एकविंशतिभारद्वाजं नदीभिश्च
नदीभिःसंख्यासमस्यते समाहारेचायमिष्यते पंचगंगं द्वियमुनं अ
न्यपदार्थेचसंज्ञायां अन्यपदार्थेविद्यमानेसुबंतं नदीभिः सहनित्यं
समस्यते विभाषाधिकारेपिवाक्येनसंज्ञानवगमादिहनित्यसमासः
उन्मत्तगंगंनामदेशः लोहितगंगं तद्धिताः आपंचमसमाप्तेरधिकारो
यं अव्ययीभावे [illegible]रत्प्रभृतिभ्यः पारदादिभ्यः इच्चस्यातसमासांतोऽव्य
पा

भावि

४४ तृतीयांतमन्नेनसह प्राग्वत् दध्ना उपसिक्त ओदनः दध्योदनः मद्येन
मिश्रीकरणं गुडेनमिश्राः धानाः गुडधानाः कर्तृकरणे कृता बहुलं
कर्त्तरिकरणे च यां तृतीवहुलं प्राग्वत् हरित्रातः नखभिन्नः कृद्ग्रहणे न
गतिकारकपूर्वपदस्यापि ग्रहणं नखनिर्भिन्नः चतुर्थीतदर्थार्थव
43 लिहितसुखरक्षितैः चतुर्थ्यंतार्थाययत्तद्वाचिनार्थादिभिश्च चतुर्थ्यं
तं प्राग्वत् यूपायदारु यूपदारु तदर्थेनप्रकृतिविकारभाव एवेष्टं ते
नेह न रंधनायस्थाली अश्वघासादयस्तुषष्ठीतत्पुरुषः अर्थेननित्य
समासो विशेष्यलिंगता चेतिवक्तव्यम् द्विजायायं द्विजार्थः सूपः द्विजा
र्थायवागूः द्विजार्थं पयः भूतवलिः गोहितं गोसुखं गोरक्षितं [illegible]

व्रीहेः द्विगुश्च तत्पुरुषसंज्ञः द्वितीयाश्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्ता
पन्नैः द्वितीयांतं श्रितादिप्रकृतिकैः सुबंतैः सह वा समस्यते कृष्णं श्रि
तः कृष्णश्रितः इत्यादि तृतीयातत्कृतार्थेन गुणवचनेन तृतीयांतं तृ
तीयांतार्थकृतगुणवचनेनार्थेन सह प्राग्वत् शंकुलया खंडः शंकु
लाखंडः धान्येनार्थः धान्यार्थः तत्कृतेति किम् अक्ष्णा काणः पूर्वस
दृशसमोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः तृतीयांतमेतैः प्राग्वत् मास
पूर्वः मातृसदृशः पितृसमः ऊनार्थः माषोनं कार्षापणं माषविकल
म् वाक्कलहः आचारनिपुणः गुडमिश्रः आचारश्लक्ष्णः अवरस्योप
संख्याने मासेनावरो मासावरः अन्नेन व्यंजनं संस्कारकद्रव्यवाचकं

सर्वेषां तः सर्वेषां महत्तरः सर्वमान् ननिर्धारणे षष्ठीनसमस्यते ना
नृणां द्विजः श्रेष्ठः पूर्णगुणासुहितार्थसदव्य यतव्यसमाधिकरणे न
न पूरणार्थैः स दोदिभिः षष्ठीनसमस्यते सतां षष्ठः काकस्य
कार्ष्ण्यं सुहितार्थौ स्तृप्त्यर्थाः फलानां सुहितः द्विजस्य कुर्वन् कु
र्वाणो वा ब्राह्मणस्य कृत्वा पूर्वोत्तरसाहचर्यात कृदव्ययमेव गृह्य
ते तेन तदुपरीत्यादि सिद्धं ब्राह्मणस्य कर्तव्यम् समानाधिकर
णे तक्षकस्य सर्पस्य तेन यपूजायां मतिबुद्धि इति सूत्रेण विहि
तो क्तः तदंतेन षष्ठीनसमस्यते राज्ञां मतः बुद्धः पूजितो वाऽ
धिकरणवाचिना च तेन षष्ठीनसमस्यते इदमेषामासितं भुक्तं

[redacted] पञ्चमीभयेन चौरादृयं चौरभयं स्तो
कांतिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन पंचम्यास्तोकादिभ्यः अलुगुत्त
रपदे स्तोकान्मुक्तः अल्पान्मुक्तः अंतिकादागतः दूरादागतः
कृच्छ्रादागतः षष्ठी सुवंतेन प्राग्वत् राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः याज
कादिभिश्च षष्ठ्यंतं समस्यते वक्ष्यमाणस्यापवादः ब्राह्मणयाजकः दे
वपूजकः याजकपूजकपरिचारकपरिवेषकस्नातकअध्यापक
उत्सादकउद्वर्तकहोतृपोतृभर्तृरथगणकपत्तिगणकानि गुणोत्त
रेणतरपलोपश्च तरवंतं यद्गुणवाचितेन समासः सर्वेषां श्वेततरः॥

ऐ कविभक्तावसमस्तं तत्र नमित्युपसर्जनसंज्ञाभावात्ह्रस्वो न स्त्री
वेष्टि ग्रामार्द्धः द्रव्यैकत्व एव अर्द्धपिप्पलीनां द्वितीयतृतीयचतुर्थ
तुर्याण्यन्यतरस्याम् एतानि एकदेशिना सह प्राग्वद्वा द्वितीयं भिक्षा
याः द्वितीयभिक्षा एकदेशिना किं द्वितीयं भिक्षायाः भिक्षुकस्य
अन्यतरस्यांग्रहणसामर्थ्यात्पूरणगुणेतिनिषेधंबाधित्वापक्षे षष्ठी
45 समासः भिक्षाद्वितीयं प्राप्तापन्ने च द्वितीयया पक्षे द्वितीयाश्रिते
तिसमासः प्राप्तोजीवकांप्राप्तजीवकः जीवकप्राप्तः अपन्नजीव
कः जीवकापन्नः इह सूत्रे द्वितीयया अ इति छित्वा अकारो विधी
यते तेन जीविकांप्राप्ता स्त्री प्राप्तजीविका अपन्नजीविका कालाः
परिमाणिना परिच्छेद्यवाचिना सुवंतेन सह कालाः समस्यते मासो

वा कर्मणि च उभयप्राप्तौ कर्मणीति यावत् षष्ठी सा न समस्यते आ
श्चर्यो गवां दोहो ऽगोपेन तृजकाभ्यां कर्त्तरि कर्त्तर्यर्थे तृजकाभ्यां
षष्ठ्या न समासः अपां स्रष्टा वज्रस्य भर्त्ता ओदनस्य पाचकः क
र्त्तरि च कर्त्तरि षष्ठ्या अकेन न समासः भवतः शायिका पूर्वापरा
धरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे अवयविना सह पूर्वादयः
समस्यते एकत्वसंख्याविशिष्टश्चेदवयवी षष्ठीसमासापवादः
पूर्वं कायस्य पूर्वकायः अपरकायः एकदेशिना किं पूर्वं नाभेः का
यस्य एकाधिकरणे किं पूर्वं छात्राणां अर्द्धं नपुंसकं समांशवा
च्यर्द्धं स्यादेकदेशिनैकाधिकरणे समप्रविभागे अर्द्धं पिप्पल्याः अर्द्धपिप्पली ॥

श्री
त्निमात्रेपुंवद्भावः द्विकपूर्वपदादसंज्ञायांञः अस्मादेवाद्यर्थेञः स्या
दसंज्ञायां तद्धितेष्वचामादेः ञितिणितिप्रत्ययेतद्धितेअचामादे
रचोवृद्धिःस्यात् यस्येतिच पौर्वशालः पूर्वाशालाप्रियायस्येति
त्रिपदेबहुव्रीहौकृतेप्रियाशब्देउत्तरपदेपूर्वयोस्तत्पुरुषः तेनशा
लाशब्देआकारउदात्तः पूर्वशालाप्रियः द्विगुसमाहारोनास्त्य
नभिधानात् संख्यायास्तद्धितार्थे षण्णां मातृणामपत्यं षाण्मा
तुरः मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाइति वक्ष्यमाणेनाण् पंचगा
वोधनंयस्येतित्रिपदेबहुव्रीहौ द्वंद्वतत्पुरुषयोरुत्तरपदे नित्यस
मासवचनं गोरतद्धितलुकि गोंतात्तत्पुरुषाट्टच्स्यात्समासांतोन स्या

46

जातस्य सस्य समासजातः सप्तमीशौंडैः सप्तम्यंतं शौंडादिभिः प्राग्व
त् अक्षेषु शौंडो अक्षशौंडः शौंड धूर्त कितव व्याड प्रवीण संवीतां
तराधीत पटु पंडित कुशल चपल निपुणानि द्वितीयातृतीयेत्यादि
योगविभागादन्यत्रापि द्वितीयादीनां प्रयोगवशात् समासो ज्ञेयः॥
दिक्संख्ये संज्ञायां विशेषणं विशेष्येण बहुलमित्येव सिद्धे संज्ञा
यामेवेति नियमार्थमिदं पूर्वेषुकामशमी सप्तर्षयः तेनेह न उ
त्तरा वृक्षाः पंच ब्राह्मणाः तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च तद्धिता
र्थविषये उत्तरपदे च परतः समाहारे च वाच्ये दिक्संख्ये प्राग्वत्॥
पूर्वस्यां शालायां भवः पौर्वशालः इति समासे जाते सर्वनाम्नो वृ

कौ॰ ५८

समानाधिकरणः कर्मधारयः पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु कर्मधा
रये जातीयदेशीयप्रत्ययोश्च परतो भाषितपुंस्कात्परऊङ्भावो यस्मिन् तथा
भूते पूर्वे पुंवत् पूरण्यांप्रियादिष्वप्राप्तः पुंवद्भावो विधीयते महानवमी
47 कृष्णचतुर्दशी महाप्रिया पूज्यमानैः किं उत्कृष्टो गौः पंकादुद्धृत इ
त्यर्थः उपमानानि सामान्यवचनैः घनश्यामः उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्या प्रयोग

उपमेयं व्याघ्रादिभिः ५६ सहप्राग्वत् साधारणधर्मस्याप्रयोगे सति पुरुषो व्याघ्र इव पुरुषव्या
घ्रः सामान्याप्रयोगे किं पुरुषो व्याघ्र इव शूरः शाकपार्थिवादीना
मुत्तरपदलोपश्च शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः देवब्राह्मणः॥
मयूरव्यंसकादयश्च एते निपात्यते मयूरो व्यंसकः मयूरव्यंसकः व्यं

तुतद्धितलुकि पंचगवधनः संख्यापूर्वोद्विगुः तद्धितार्थेत्यन्नोक्तः
संख्यापूर्वो द्विगुःस्यात द्विगुरेकवचने द्विवर्थेः समाहारेएकव
स्यात् सनपुंसकं समाहारे द्विगुद्वंद्वस्सनपुंसकंस्यात पंचानांग
वांनांसमाहारः पंचगवं विशेषणं विशेष्येणवकुलम् भेदकं
नी भेद्येनसमानाधिकरणे नकुलंप्राग्वत् नीलमुत्पलं नीलोत्पलं व
कुलत्तरहणात्क्वचिन्नित्यं कृष्णसर्पः क्वचिन्न रामोजामदग्न्यः ॥
अपरस्यार्द्धे पश्चभावो वक्तव्यः अपरश्चासावर्द्धश्चपश्चार्द्धः स
न्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः सहसमस्यंते सद्वैद्यः आ
न्महतः समानाधिकरणजातीययोः महावैयाकरणः तत्पुरुषः

कौ॰ शुक्लीकृत्य पटपटाकृत्य कारिकाशब्दस्य उपसंख्यानं कारिकाक्रिया
कारिकाकृत्य अनुकरणं चानितिपरं खाट्कृत्य अनितिपरं किं खा
डिति कृत्वा निरष्ठीवत आदरानादरयोः सदसती सत्कृत्य असत्कृत्य
48 भूषणेऽलं अलंकृत्य भूषणे किं अलंकृत्वोदनं गतः पर्याप्तमित्यर्थः
अनुकरणमित्यादिभिः सूत्रैः स्वभावात्कृञ्विषया अंतरपरिग्रहे अं
तर्हत्य मध्ये हत्वेत्यर्थः अपरिग्रहे किं अंतर्हत्वा गतः हतं परिग्र
हं गत इत्यर्थः कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते कणेहत्य पयः पिबति
मनोहत्य कणेशब्दः सप्तमीप्रतिरूपको निपातोऽभिलाषातिशये व
र्तते मनःशब्दोऽप्यत्रैव पुरोऽव्ययं पुरस्कृत्य अस्तं च अस्तमिति मां

सक्तोधूर्तः उदक्चअवाक्चउच्चावचं निश्चितंचप्रचितंचनिश्चप्रचं
नास्तिकिंचनयस्यसोऽकिंचनः आख्यातमाख्यातेनक्रियासातत्ये अ
श्नीतपिबतेत्येवंसततंयत्राभिधीयतेसअश्नीतपिबता पचतभृज्जता खा
दतमोदता नास्तिकुतोभयंयस्यसोऽकुतोभयः अन्योराजाराजांतरं
चिदेवचिन्मात्रं नञ् सुपासहवत् नलोपोनञः नञोलोपउत्तरपदे॥ न
अब्राह्मणः तस्मान्नुडचि लुप्तनकारनञः उत्तरपदस्याजादेर्नुट् अ
नश्वः नैकधेत्यादौतु नञ् सहसुपेतिसमासः कुगतिप्रादयः एतेसमर्थे
ननित्यंसमस्यंते कुत्सितः पुरुषः कुपुरुषः ऊर्यादिच्विडाचश्च ऊ
र्यादयश्च्व्यंताडाजंताश्चक्रियायोगेगतिसंज्ञास्युः ऊरीकृत्य उररीकृत्य

कृ०
त्य उरसिकृत्वा अभ्युपगम्येत्यर्थः मनसिकृत्य मनसिकृत्वा निश्चि
त्येत्यर्थः अत्याधानमुपश्लेषः तत्रैन उरसिकृत्वापाणिं शेते मध्येपदे
निवचनेच एतेकृञिगतिसंज्ञावास्युरनत्याधाने मध्येकृत्य मध्ये
49 कृत्वा पदेकृत्य पदेकृत्वा निवचनेकृत्य निवचनेकृत्वा वाचंनि
यम्येत्यर्थः नित्यंहस्तेपाणावुपयमने कृञि उपयमनंविवाहः
स्त्रीकरमात्रमित्यन्ये हस्तेकृत्य पाणौकृत्य प्राध्वंबंधने प्राध्वमि
त्यव्ययं प्राध्वंकृत्य बंधनेनानुकूलंकृत्वेत्यर्थः प्रार्थनादिनात्वनु
कूलकरणेप्राध्वंकृत्वा जीविकोपनिषदावौपम्ये जीविकामिव
कृत्वा जीविकाकृत्य उपनिषदमिवकृत्वा उपनिषत्कृत्य उप

तमव्ययंगतिसंज्ञं अस्तंगत्य अच्छगत्यर्थवदेषु अव्ययमित्येव अच्छ
गत्य अच्छोद्य अभिमुखंगत्वाउक्त्वाचेत्यर्थः अव्ययंकिं जलमच्छंग
च्छति अदोनुपदेशे अदःकृत्य परंप्रत्युपदेशेप्रत्युदाहरणं तिरोन्तर्द्धौ
तिरोभूय विभाषाकृञि तिरःकृत्य तिरस्कृत्य तिरःकृत्वा उपाजेन्वा
जे एतौकृञिवागतिसंज्ञौस्तः च्व्यर्थइतिवक्तव्यम् उपाजेकृत्य
उपाजेकृत्वा अन्वाजेकृत्य अन्वाजेकृत्वा दुर्बलस्यबलमाधायेत्य
र्थः साक्षात्प्रभृतीनिच कृञिवागतिसंज्ञानिस्युः च्व्यर्थइतिवक्तव्यम्
साक्षात्कृत्य साक्षात्कृत्वा लवणंकृत्य लवणंकृत्वा मान्तत्वंनिपा
तनात् अनत्याधानउरसिमनसी उरसिकृत्यपाणिंशेते मध्येपदे

कौ० ५० मीस्थं सप्तम्यंतेपदेकर्मणीत्यादौवाच्यत्वेनस्थितंयत्कुंभादितद्वा
चकंयत्पदमुपपदंसंज्ञंस्यात् उपपदमतिङ् उपपदंसमर्थेननि
त्यंसमस्यते अतिङंतश्चसमासः कुंभंकरोतीतिकुंभकारः अति
ङ् किम् माभवानभूत् माङि लुङितिसप्तमीनिर्देशान्माङ् उप
50 दं गतिकारकोपपदानांकृद्भिःसहसमासवचनंप्राक्सुबुत्पत्तेः
व्याघ्री अश्वक्रीती कच्छपीत्यादि अमैवाव्ययेन अमैवतुल्यवि
धानंयदुपपदंतदेवाव्ययेनसहसमस्यते स्वादुंकारं स्वादुमिण
मुलितिणमुल् नेह कालसमयवेलासुतुमुन् कालःसमयो
वेलावाभोक्तुं अमैवेतिकिम् अग्रेभोजं अग्रेभुक्त्वा विभाषा

मोकिं जीविकोकृत्वा प्रादिग्रहणमगत्यर्थम् सुपुरुषः प्रादयो
गताद्यर्थे प्रथमया प्रगतस्माचार्यः प्राचार्यः अत्यादयः क्रांता
द्यर्थे द्वितीयया अतिक्रांतोमाला मितिविग्रहे एकविंति चापूर्व
निपाते विग्रहेयन्नियतविभक्तिकंतदुपसर्जनंनतुतस्यपूर्वनिपा
तः गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य उपसर्जनयोगोरणस्त्रीप्रत्ययांतंच
तदंतस्यप्रातिपदिकस्यह्रस्वः अतिमालः अवादयःकुष्टाद्यर्थे
तृतीयया अवकुष्टः कोकिलयाअवकोकिलः पर्यादयोग्लाना
द्यर्थेचतुर्थ्या परिग्लानोध्ययनायपर्यध्ययनः निरादयःक्रांता
द्यर्थे पंचम्या निष्क्रांतः कौशांब्या निष्कौशांबिः ततोपपदंसप्त

तद

पुंसि एतेपुंस्येव अहस्सर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः अहोरात्रः सर्वरात्रः पूर्वरात्रः पूर्वरा
त्रः संख्यातरात्रः पुण्यरात्रः संख्यापूर्वरात्रंक्लीवं द्विरात्रं अतिरात्रः
राजाहःसखिभ्यष्टच् एतदंतात्तत्पुरुषाट्टच् परमराजः कृष्णसखः
अहस्सर्वैकदेश टिलोपः उत्तमाहः अह्नोह्न एतेभ्यः सर्वादिभ्योऽहनण
त्वस्यात्त्वादेशः समासांतेपरे अह्नोदंतात् अदंतपूर्वपदस्थान्निमित्ता
दह्नोनस्यणः सर्वाह्णः नसंख्यादेःसमाहारे अह्नोह्नादेशोन द्व्यहः
अहः उत्तमैकाभ्यांच अह्नोह्नादेशोनउत्तमपुण्याहं
त्यर्थः पुण्यशब्दमाह पुण्यसुदिनाभ्यामह्नःक्लीवतेष्टा पुण्याहं सुदि
नाहं एकाहः अग्राख्यायामुरसः टच् अश्वानामुरइव अश्वोरसं मु

ग्रेप्रथम पूर्वेष्वितिक्त्वाणमुलौ अमा यान्येनयतुल्यविधानमेतत् तृती
याप्रभृतीन्यन्यतरस्यां उपदंशस्तृतीयायामित्यादीन्युपपदान्यमंते नाव्य
येनसहवासमस्यंते मूलकेनोपदंशं भुंक्ते मूलकोपदंशं उपदंशस्तृ
तीयायामितिणमुल् क्त्वाच् तृतीयाप्रभृतीन्युपपदानिक्त्वातेनसह
वासमस्यंते उच्चैः कृत्य उच्चैः कृत्वा अव्ययेयथाभिप्रेताख्याने कृञः
क्त्वाणमुलौ इतिक्त्वाणमुलौ तत्पुरुषस्यांगुलेः संख्याव्ययादेः सं
ख्याव्ययादेरंगुल्यंतस्य तत्पुरुषस्य समासांतोऽच् स्यात् द्व्यंगुलीप्रमा
णमस्य द्व्यंगुलं निरंगुलं अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्चरात्रेः ए
भ्योरात्रेरच्स्यात् चात्संख्याव्ययादेः अहर्ग्रहणं द्वंद्वार्थं रात्राह्नाहाः

कौ॰ ८२ पसर्गस्थरेफस्य लत्वं प्लायते पलायते व्याप्यालस्थ्य एभ्यः आम्
लिटि अपांचक्रे अपिता अपिष्यते अपितां आपत आयेत अ
पिषीष्ट विभाषेटः गड्णाःपरोयइट्ततः परेषांषीध्वंलुङ्लिटां
धस्यवाढः अपिषीढ्वं अपिषीध्वं अपिष्ट आपिढ्वं आपिध्वं आ
पिष्यते घुतदीप्तौ द्योतते द्युतिस्वाप्योःसंप्रसारणं अभ्यासस्य दि
द्युते द्योतिता द्योतिष्यते द्योततां अद्योतत द्योतेत द्योतिषीष्ट द्यु
द्भ्यो लुङि द्युतादिभ्यः परस्मैपदं वा लुङि पुषादीत्यङ् अद्युतत्
अद्योतिष्ट अद्योतिष्यत एवं श्विता वर्णे ञिमिदा स्नेहने ञिष्विदा
स्नेहनमोचनयोः मोहनयोरित्येके ञिक्ष्विदा चेत्येके रुचदी

चेष्टचेष्टायां चेष्टते चिचेष्टे स्फुटविकसने स्फोटते फुस्फुटे टुवेपृकंपने वेपते कपिचलने कंपते भिक्ष भिक्षायां अलाभेला भेच भिक्षते दीक्षमौ ड्यज्योपननियमव्रतादेशेषु दीक्षते दि दीक्षे भाषव्यक्तायांवाचि भाषते वर्षस्नेहने वर्षते ईहचेष्टा यां ईहते गर्ह गल्हकुत्सायां गर्हते काशृदीप्तौ काशते ऊ हवितर्के ऊहते कथमनुक्तमप्यूहतिपयंदिडितोजनइति अनु दात्तेत्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यं अनुदात्तेतः चक्षिङोङित्कर णात ज्ञापकात तेनउदयतियदिभानुःस्फायन्निर्मोकसंधिरि त्यादिसिद्धमित्याहुः अपगतौ अपते उपसर्गस्यायतौ अयताबु

कौ°
८३
कृते ऊदित्त्वात् णमंतरंगमपि विकल्पं बाधित्वात्तुग्नेहुणसाम
र्थ्यान्न वृद्भ्य इति निषेधः स्यंत्स्यति स्यंदिष्यते स्यंत्स्यते अस्यंदि
षीष्ट स्यंत्सीष्ट द्युद्भ्यो लुङीति परस्मैपदपक्षे च्लेङ् नलोपः अस्यद
त अस्यंदिष्ट अस्यंत अस्यंत्साता अस्यंत्सत अस्यंदिष्यत अस्यं
53 त्स्यत अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यंदतेरप्राणिषु एभ्यः परस्याप्राणि
कर्तृकस्य स्यंदतेः सस्य षो वा अनुष्यंदते अनुस्यंदते वा जलं अ
प्राणिषु किं अनुस्यंदते हस्ती कृपू सामर्थ्ये कृपो रो लः कृप उः
रः लः इति छेदः कृपे रेफस्य लः कृपेः ऋकारस्यावयवो यो रः रे
फसदृशस्तस्य च लकारसदृशः स्यात् कल्पते चक्लृपे चक्लृपि

प्रावमिप्रीतौच्च च्युटपरिवर्त्तने प्पुमदीप्तौ द्रुमसंचलने नमतुमहिं

अधः पतने सायां स्नेतुर्ध्वंसुभ्रंसुअवस्नेसने ध्वंसुगतौच स्नंभुविश्वासे वृतुवर्त्त

ने वर्त्तते स्पद्युपधेभ्योलिटः किलंगुणात् पूर्वविप्रतिषेधेन ववृते

वर्तिता वृद्भ्यःस्यनोः वृतादिभ्यःपंचभ्योवापरस्मैपदंस्येसनिच्च नवृ

द्भ्यःचतुर्भ्यः वृतवृधशृधस्यंद्रभ्यःसादेरार्द्धधातुकस्येटनतङा

नयोरभावे वर्त्स्यति वर्त्स्यतः वर्तिष्यते वर्तितां अवर्तत वर्तेत व

र्तिषीष्ट अवृतत अवर्तिष्ट अवर्त्स्यत अवर्तिष्यत एवंवृद्धौ स्पृ वृधु

धुप्रावृकुत्सायां स्पंद्प्रस्नवणे स्यंदते सस्यंदे सस्यंदिषे सस्यं

तसे सस्यंदिद्वे सस्यंद्ध्वे स्यंदिता स्यंत्ता वृद्भ्यःस्यसनोरितिपरस्मैपदे

कौ०
६६

तितिटिसेटिथलिच त्रेपे त्रपिता त्रप्ता त्रपिष्यते त्रप्स्यते त्रपतां
घटचेष्टायां घटते जघटे व्यथभयसंचलनयोः व्यथते व्यथोलि
टि अभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् हलादिशेषापवादः विव्यथे प्र
थप्रख्याने प्रथते पप्रथे प्रसविस्तारे पप्रसे म्रदमर्दने म्रदते
स्खदस्खदने स्खदनं विद्रावणं स्खदते क्षपकृपायांगतौच क्ष
54 पते ञित्वरासंभ्रमे त्वरिते टुभ्राजृटुभ्राशृटुभ्लाशृदीप्तौ भ्रा
जते फणांचसप्तानां फणाराजृभ्राशृभ्लाशृस्यमुस्वनंध्वनांवाएत्वा
भ्यासलोपौस्तः कितिलिटिसेटिथलिच भ्रेजे वभ्राजे वाभ्राशे
तिश्यन्वा भ्राश्यते भ्रेशे वभ्राशे भ्लाश्यते भ्लाशते भ्लेशे वभ्ला

मे चक्लृपे इत्यादि स्यंदूवत लुटिचक्लृपः लुटिचस्यसनोश्चक्लृ
पः परस्मैपदंवा तासिचक्लृपः क्लृपेः परस्यतासेःसादेरार्धधातुकस्ये
ट् नतङानयोरभावे कल्प्तासि कल्पितासे कल्प्तासे कल्प्स्यति क
ल्पस्यते कल्पिष्यते कल्पिषीष्ट लिङ्सिचावात्मनेपदेषु इक्समी
पाद्धलः परोझलादीलिङ्आत्मनेपदपरः सिच्चेत्यतो कितोस्तः क्लृ
प्सीष्ट अक्लृपत अकल्पिष्ट अकॢप्त अकल्प्स्यत अकल्पिष्य
त अकल्प्स्यत ददाने ददते ददे ददाते ददिरे ददिता ददि
ष्यते ददतां अददत ददेत ददिषीष्ट अददिष्ट अददिष्यत त्रपूष
लज्जायां त्रपते तृपाते रजनपम्च एत्वामत एसम्यासलोपश्च कि

कौ॰
६५

मत अभरिष्यत अभरिष्यत हृञ्हरणे हरति हरते जहार ज
हर्थ जह्रिवहे जह्रिमहे जह्रे जहृषे हर्ता हरिष्यति धृञ्धार
णे धरति धरते णीञ्प्रापणे नयति नयते डुपचष्पाके पचति
पचते पपाच पेचिथ पपक्थ पेचे पक्ता भजसेवायां भजति
भजते बभाजे भक्ता भक्ष्यति भक्ष्यते अभाक्षीत अभक्त अभक्षा
तां यजदेवपूजासंगतिकरणदानेषु यजति यजते लिट्यभ्या
सस्योभयेषां वच्यादीनांग्रह्यादीनां चाभ्यासस्यसंप्रसारणं लि
टि इयाज वचिस्वपियजादीनां किति वचिस्वप्योर्यजादीनां च
संप्रसारणं किति यजिर्वेपिर्वेहिश्चैव वन सिर्वेज व्यञ् ह्वपि ह्वे

शे जभीजृम्भिगात्त्रविनामेः रधिजभोरन्धिनुम जंभते जजंभे जृं
भते रमुक्रीडायां रमते रेमे इत्यात्मनेपदप्रक्रिया ष्मिङ्ईषद्धसे
वायां स्मयति स्मयते सिष्माय सिष्मिये स्मापिता स्मापितासे स्मापि
ष्यति स्मापिष्यते स्मयतु स्मयतां अस्मयत अस्मयत स्मयेत स्मयेत
स्मीयात स्मापिषीष्ट णिश्रीतिचङ् असिष्मियत असिष्मियत॥
अस्मापिष्यत भृञ्भरणे भरति भरते बभार बभ्रतुः बभ्रुः बभ
र्थ बभृव बभृम बभ्रे बभृषे भर्तासि भर्तासे भ्रियात उश्च ऋ
वर्णान्तात्परौ झलादी लिङ्सिचावात्मनेपदपरः सिचौ स्यातां कितौस्तः भृ
षीष्ट भृषीयास्तां अभार्षीत ह्रस्वादङ्गात सिचो लोपो झलि अ

कौ॰
९९ ऊपे वप्ता उप्यात् वप्सीष्ट अवाप्सीत् अवप्त वेञ् तंतुसंताने व
पति वेञो वयिः वा स्याल्लिटि इकार उच्चारणार्थः उवाय ग्रहिज्या
वयिव्यधिवष्टिविचति वृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च चात्कि
ति संप्रसारणं इति यस्य प्राप्ते लिटि वयो यः वयो यस्य संप्रसारणं न
56 लिटि ऊयतुः ऊयुः वश्चास्यान्यतरस्यां किति वयो यस्य वो वा स्यात्
किति लिटि ऊवतुः ऊवुः वयस्तासावभावास्य लिटि नित्यमिट् उव
यिथ स्थानिवत्त्वेन ञित्वात्तङ् ऊये ऊवे वयादेशाभावे वेञः सं
प्रसारणं न स्याल्लिटि ववौ ववतुः ववुः ववित्थ ववाथ ववे ववा
ते वाता ऊयात् वासीष्ट अवासीत् अवासिष्टां अवास्तः अवा

ज्वदीस्वपतिस्त्रैवयजाद्याः स्युरिमेनव ईजतुः ईजुः इयजिथ
इयष्ठ ईजे इज्यात् यक्षीष्ट अयाक्षीत् अयष्ट अयक्ष्यत् वहप्रा
पणे वहति वहते उवाह ऊहतुः ऊहुः उवहिथ ढवस्तथो
र्धः ढोढेलोपः सहिवहोरोदवर्णस्य अनयोरवर्णस्योदोत्स्या
त् ढलोपे उवोढ ऊहे वोढा वक्ष्यति अवाक्षीत् अवोढां अ
वाक्षुः अवाक्षीः अवोढं अवोढ अवाक्षं अवाक्ष्व अवोढ अ
वक्षातां अवक्षत अवोढाः अवक्षाथां अवोढ्वं अवक्षि अवक्ष्व
हि अवक्ष्महि टुवप बीजसंताने बीजसंतानं क्षेत्रे गर्भविकर

णं गर्भाधानं च अवक्ष्यदंतेनापि कर्षणं वपति वपते उवाप

कौं
च्युतेराट् हिक्कति हिक्कते अंचुगतौयाचनेच अञ्चति
अञ्चते अचित्त्विडत्ययरे अञ्चति अंचते अचेत्यन्ये दुया
चुयाचायाम् याचति याचते वुधिरवबोधने वोधते वो
धते अवुधत् अवोधीत् अवोधिष्टां खनुअवदारणे ख
57 नति खनते चखान चखतुः चख्ने येविभाषा खायात्
खन्यात् चीवृआदानसंवरणयोः चीवति चीवते चायृपू
जानिशामनयोः निशामनंतीक्ष्णीकरणं चायति चायते
चचाय चचाये व्ययगतौ व्ययति व्ययते वव्याय विव्यये द
शृदाने दाशति दाशते भेषृभये गतावित्येके भेषति भेष

विव्यतुः विव्युः इडत्यर्तिव्ययतीनां अदन्त

साता अव्यास्यत व्येञ्संवरणे व्ययति व्ययते नव्योलिटि व्ये
ञात्वं न स्यात् परमपि हलादिशेषं बाधित्वा यस्य संप्रसारणं
उभयेषां ग्रहणसामर्थ्यात् अन्यथा वच्यादीनां ग्रह्यादीनां चा
नुवृत्त्यैव सिद्धे किं तेन विव्याय विव्यय विव्ये व्याता वीयात् व्या
सीष्ट अव्यासीत् अव्यासिष्टां अव्यासिषुः ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च
ह्वयति ह्वयते अभ्यस्तस्य च अभ्यस्तीभविष्यतो ह्वेञः संप्रसा
रणं ततः तो द्वित्वं जुहाव जुहुवे ह्वाता लिपिसिचिह्वश्च ह्वेञः
आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां अह्वत अह्वतां अह्वत अह्वस्त राजृ दी
प्तौ राजति राजते रराज रेजतुः रराजतुः रेजे रराजे हिक्क अ

मेजएम स्थलोपि त्वमिट् विव्ययि थ विव्या य ८

कौ
६८

ष्यत विमामाधे दृष्यो रितिचङ् इयङ् अशिश्रियत् अशिश्रिय
तां हस्मतेतिवृद्धिर्न अश्वयीत अश्वयिष्ट यजादयो वृत्ताः कण्ड्वा
दिराकृतिगणः तेन चुलंपतित्यादिसंग्रहः इति कण्ड्वादिगणः
ऋतेरीयङ् स्वार्थे ऋतिः सौत्रो धातुः जुगुप्सायामिति वहवः कृ
पायां चेत्येके ऋतीयते ऋतीयांचक्रे आर्द्धधातुके आयाद
58 या इतिईयङ अभावपक्षे शेषत्वात्परस्मैपदं आनर्त आर्ति
ताइत्यादि अदभक्षणे अदिप्रभृतिभ्यः शपः लुक् अत्ति अ
त्तः अदंति अत्सि अत्थः अत्थ अद्मि अद्वः [illegible]द्मः लिट्यन्य
तरस्यां अदो घस्लृ स्यात् वेलिटि जघास उपधालोपो घस्य

ते असगतिदीप्त्यादानेषु असति असते आस आसे अयंषांतोपि
स्पशबाधनस्पर्शनयोः स्पर्शनंग्रंथनं स्पशति स्पशते लषकांतौ ल
षति लषते चषभक्षणे चषति चषते छषआदानसंवरणयोः
छषति छषते दासदाने दासति दासते ददास ददासतुः ददासे धा
वुगतिशुद्ध्योः धावति धावते दधाव दधावे टुओश्विगतिवृद्ध्योः श्व
यतीति विभाषाश्वेः श्वयतेःसंप्रसारणंवास्यात्लिटियङि च शुशुव
तुः श्वयतेर्लिट्यभ्यासलक्षणप्रतिषेधः तेनलिट्यभ्यासस्येतिसंप्र
सारणं शिश्वाय शिश्वियतुः शिश्वियुः श्वयिता श्वयेत श्वयात् जॄ
स्तंभिवत्पक्षे श्वयतेः श्वयतेरङ्वास्यात् अङि पररूपं अ

कौ० नासिकांतानामेषां लोपः यमिरमिनमि गमि हनिमन्यत
६९ योऽनुदात्तोपदेशाः तनुक्षणुक्षिणुऋणुतृणुघृणुव
नुमनुतनोत्यादयः हतः घ्नंति हंसि हथः हथ हन्मि
वमोर्वा उपसर्गस्थान्निमित्तात् हंतेर्नस्य णः प्रहण्मि प्रह
न्मि हन्वः हन्मः जघान जघ्नतुः जघ्नुः अभ्यासाच्च
59 हंतेर्हस्य कुत्वं जघनिथ जघन्थ जघ्नथुः जघ्न जघान
जघन जघ्निव जघ्निम हंता हनिष्यति हंतु हतात् ह
तां घ्नंतु हन्तेर्जः हौ असिद्धवदत्राभात् इत ऊर्ध्वमापाद
परिसमाप्तेराभीयं समानाश्रये तस्मिन्कर्तव्ये तदसिद्धं स्यात्

च्लेम पासिवसिघसीनां च ऊणकुम्भोमेवांसस्यमः जक्ष
तुः जक्षुः घसस्ताभावभावात्यलि नित्यमिट् जघसिथ आद
आदतुः आदुः आदिथ अत्ता अत्स्यति अत्तु अत्तात् अत्तां अ
दन्तु हुझल्भ्यो हेर्धिः अद्धि अत्तात् अत्तं अत्त अदानि अद
व अदाम अदः सर्वेषां अदेः परस्य सार्वधातुकस्याट् स्यात् आ
दत् आत्तां आदन् आदः आत्तं आत्त आदं आद्व आद्म अ
द्यात् अद्युः अद्यात् अद्यास्तां अद्यासुः लुङ्सनोर्घस्लृ अदः
अङ् अघसत् आत्स्यत् हन हिंसागत्योः हन्ति अनुदात्तोपदे
शवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति अनु

कौ ७०

तात् अयोत अयुतां अयुवन् युयात् इहवृद्धिर्न भाष्ये

पिच्चङिन्नङिच्चपित्ते तिव्याख्यानात् युयातां युयुः यूयात्

यूयास्तां युयासुः अयावीत् अयविष्यत् या प्रापणे याति

यातः यांति ययौ याता यास्यति यातु अयात् अयाताम्

60 लङः शाकटायनस्यैव आदंताज्झडेर्जुस्वा अयुः अया

न् यायात् यायातां यायुः यायात् यायास्तां यायासुः एवं वा

गतिगंधनयोः भादीप्तौ ष्मा शौचे प्रा पाके द्राकुत्सायांग

तौ च प्सा भक्षणे पा रक्षणे रादाने लाश्रदाने दाप्लवने ख्या

प्रकथने अयं सार्वधातुक एव प्रयोक्तव्यः विद ज्ञाने विद

इतिजस्यासिद्धत्वान्नहेर्लुक् जहि हतात् हतं हत हना
नि हनाव हनाम अहन् अहतां अघ्नन् अहन् अहतं
अहत अहनं अहन्व अहन्म हन्यात् आर्द्धधातुके इ
त्यधिकृत्य हनोवधलिङि लुङि च वधादेशोऽदंतः अ
तोलोपः इति अकारलोपः वध्यात् वध्यास्तां वध्यासुः
अवधीत् अहनिष्यत् युमिश्रणामिश्रणयोः उतोवृ
द्धिर्लुकिहलि लुग्विषये उतोवृद्धिः पिति हलादौसा
र्वधातुके नतु अभ्यस्तस्य यौति युतः युवंति यौषि युथः

युथ यौमि युवः युमः युयाव यविता यविष्यति यौतु यु

कौ° २१

तां विदांकुर्वंतु विदांकुरु विदांकरवाणि अवेद अवेत अ

वित्तां अविदुः दस्य धातोर्दस्य पदं तस्य सिपिरुर्वा अवेः अ

वेत विद्यात विद्यांतां विद्यात विद्यास्तां अवेदीत अवेदि

ष्यत अस्ते भुवि सत्तायाम अस्ति श्नसोरल्लोपः श्नस्य अस्ते

61 रातोल्लोपः सार्वधातुके कृति स्तः संति असि स्थः स्थ अ

स्मि स्वः स्मः अस्तेर्भूः आर्द्धधातुके बभूव भविता भविष्य

ति अस्तु स्तात स्तां संतु घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च घोरस्तेश्चै

त्वं सादौ परे भ्यासलोपश्च आभीयता हुर्धिः एधि स्तात

स्तं स्त असानि असाव असाम आसीत आस्तां आसन

लटो वा वेत्तेर्लटः परस्मैपदानां णलादयो वा वेद विदतुः
विदुः वेत्थ विदथुः विद वेद विद्व विद्म पक्षे वेत्ति
वित्तः विदंति उषविदजागृभ्योन्यतरस्यां एभ्यो लिट्या-
म्वा विदेरदंतत्वप्रतिज्ञानादामि न गुणः विदांचकार वि-
वेद वेदिता वेदिष्यति विदांकुर्वंत्वित्यन्यतरस्यां वेत्तेर्लोट्या-
म् गुणाभावो लोटो लुक् लोटंतकरोत्यनुप्रयोगश्च वा निपा-
त्यते पुरुषवचनं नेह विवक्ष्यते इति प्राञ्चः तनादिकृञ्भ्य
उः पर्यायवादः विदांकरोतु अत उत्सार्वधातुके उप्रत्ययां-
तकृञोत उत्सार्वधातुके क्ङिति विदांकुरुतात् विदांकुरु

कौं
७२ वीति तौति तुवीतः तुतः तुवाव तोता तोष्यति णु स्तु
तौ नौति नुनाव नविता टुक्षु शब्दे क्षौति चुक्षाव क्षविता
क्ष्णु तेजने चुक्ष्णाव क्ष्णौति चक्ष्णाव क्ष्णविता अक्ष्णवीत्
स्नु प्रस्रवणे स्नौति सुस्नाव स्नविता षु प्रसवैश्वर्ययोः
६८ प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् सौति सुतः सुषाव सोता असावीत्
कु शब्दे कौति चुकाव कोता इण् गतौ एति इतः इणो यण्
अजादौ प्रत्यये इयङोऽपवादः यन्ति अभ्यासस्यासवर्णे अ
भ्यासस्य इउवर्णयोरियङुवङौ स्तः सवर्णे च इयाय
दीर्घः इणः किति इणोऽभ्यासस्य दीर्घः किति लिटि ईयतुः

स्यात् स्यातां स्युः भूयात् अभूत् अभविष्यत् उपसर्गप्रा
दुर्भ्यामस्तिर्यच्परः उपसर्गेण प्रादुसश्च परस्यास्तेः सस्य षः
यकारे अचि च परे निष्यात् प्रादुःष्यात् निःषंति प्रादुःषं
ति अच्परे किं अभिस्तः रुणाद्धि तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके
एभ्यः सार्वकस्य हलादेस्तिङः ईड्वा नाभ्यस्तस्य स्तौ नुवृ
त्तिसंभवे पुनः सार्वधातुकग्रहणमपि दर्थं रवीति रौति र
वीतः रुतः हलादेः किं रुवंति तिङः किं याम्यति सार्वधा
तुके किं आशिषि रुयात् विध्यादौ तु रुयात् रवीयात् अ
रावीत् अरविष्यत् तुङति सौत्रधातुः गतिवृद्धिहिंसासु तः

कौं ७२ ष्याभेद्दिः सखी तयोराघवयोरधीयन्निति वीगतिव्याप्तिप्र
जनकांत्यसनखादनेषु अजनो गर्भसंग्रहणम् असनं
क्षेपणम् वेति वीतः वियंति वेषि वेमि वीहि अवे
त अवीता अवियत अटिसति अनेकाच्त्वाद्युणाति
63 केचित् अव्यन अन्ये ईकापि धात्वंतरं अधीयते एति
इतः इयंति इयात एमीत वचपरिभाषणे वक्ति व
क्तः अयमंतिपरोन प्रयुज्यते वहुवचनपरं इत्यन्ये कि
परइत्यपरे उवाच ऊचतुः वक्तु वग्धि वच्यात उच्या
त अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङः च्लेरङ् वचउम अ

ईयुः इयियिथ इयेथ ऐत ऐतां आयन इयात ईयात
एतेलिङ् उपसर्गात्परस्य इणः ॥ हस्वः स्याद्ङे धातु
के क्ङिति लिङि निरियात अत्यादिवच्च यो यमेकादेशः
सपूर्वस्यातव त्परस्यादिवत्स्यात उभयुतआश्रयेनोताहि
वत अभीयात आसः किं समेयात इणोगालुङि गातिस्थे
तिसिचोलुक अगात अगातां अगुः ऐङत्मन इक स्मरणे
अयमधिपूर्व एव अधीगर्थदयेशां कर्मणीति लिंगात
इण्वदिक इति वक्तव्यं अधियंति अधगात केचित्सा
ईधातुकाधिकारोक्त स्यैवातिदेशमाहुः तन्मतेयणेनत

कौं ७५ अजागरीत् अजागरिष्टां अजागरिष्यत् जागृनिद्राक्षये जागर्त्तिः
जागृतः जाग्रति जागरांचकार जजागार जागृविच्चिणल्
ङित्सु जागर्त्तेर्गुणःस्यात् विच्चिणल्ङित्सु अन्यस्मिन्वृद्धिविष
ये प्रतिषेधविषये च जजागरतु जागरिता जागर्त्तुः जागृता
त् अजागः अजागृतां जुसिच अजादेर्जुसिइगंतांगस्यगु
एः अजागरुः अजादेर्किं जागृयुः आशिषितु जागर्यात् जा
गर्यास्तां जागर्यासुः हलंतहोतिनेवृद्धिः अजागरीत् दरिद्रा
दुर्गतौ दरिद्राति इत्त्वरिद्रस्य हलादौ क्ङितिसार्वधातुके दरि
द्रितः श्नाभ्यस्तयोरातः लोपः क्ङितिसार्वधातुके दरिद्रति

ततः पूर्वं हलादिशेषः नित्यत्वाच्च ततः सुपिरूपाभावान्न षः सु
सुषैं ष्वाय स्वप्ता अस्वपीत अस्वपत स्वप्यात् सुप्यात् सुसुप्ता
अस्वाप्सीत् श्वसप्राणने श्वसिति श्वसितः श्वसंति शश्वास श
श्वसतुः शश्वसुः श्वसिता अश्वसीत अश्वसत् श्वस्यात् श्वस्यातां
श्वस्यास्तां ह्म्यंतेति न वृद्धिः अश्वसीत् अनच अनिति आन
अनिता आनीत् आनत अनितेः उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यन
स्य णः प्राणिति जक्षभक्षहसनयोः जक्षिति जक्षितः अजक्ष
स्तात अजक्ष्यस्ता त्परस्य केश्च त्स्यात् ऊस्त्यातापवादः जक्षति
अजक्षीत अजक्षत अजक्षितां [illegible] जुस अजक्षुः

कौं ७६

65

वी यदंतस्य सत्यत्वं स्यात् यङ्लेदः अचकाः अचकात्
शासु अनुशिष्टौ शास्ति शास इदङ्हलोः शास उपधाया
इत् अङि हलादौ क्ङिति च शिष्टः शासति शशास श
शासतुः शास्तु शिष्टात् शिष्टां शासतु शाहौ शास्ते शा
देशः स्याद्धौ परे तस्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्धेर्धिः शाधि अशा
त् अशिष्टां अशासुः अशाः अशात् शिष्यात् सर्त्तिशास्त्य
र्त्तिभ्यश्च एभ्यश्च्लेरङ् कर्त्रर्थे लुङि अशिषत् अशासि
ष्यत् शीङ् स्वप्ने शीङः सार्वधातुके गुणः क्ङिति चेत्यस्या
पवादः शेते शयाते शीङो रुट् शीङः झादेशस्यातो रुट्

अनेकाच्चादाम् दरिद्रांचकार आतऔणलः इत्यत्र
डोऽइत्येवसिद्धे औविधानं दरिद्रातेरातोलोपेकृते श्रवणा
र्थं अतएवज्ञापकादाम्नलोके दरिद्रो दरिद्रातेराद्धधा
तुके विवक्षिते आलोपोवाच्यः लुङिवा सनिण्वुलिल्युटि
चन दरिद्रिता अदरिद्रात अदरिद्रितां अदरिद्रुः दरि
द्रियात दरिद्रात अदरिद्रीत इट्सकौ अदरिद्रासीत
चकास्दीप्तौ चकास्ति चकास्तः चकासति चकासांच
कार चकासिता चकासिष्यति चकास्तु चकाधि तिप्यन
स्तेः पदांतस्यसस्यदः अचकात अचकात् सिपधातोरु

कौं
७७
धीयीयातां अधीयीरन् अध्येषीष्ट विभाषा लुङ्लृङोः इङो
गाङ् गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् गाङादेशात्कुटादिभ्य
श्चाञ्णितः प्रत्यया ङितः स्युः घुमास्थागापाजहातिसां हलि
एषामात ईत्स्यात् हलादौ क्ङित्यार्धधातुके अध्यगी ष्ट अ
66
ध्यगीषातां अध्यगीषत अध्येष्ट अध्यगीष्यत अध्येष्यत
ईर गतौ कम्पने च ईर्ते ईरांचक्रे ईरिता ईरिष्यते ईर्त्तां ईर्ष्व
ईर्ध्वं ऐरिष्ट ईड स्तुतौ ईडे ईशः से ईडजनोर्ध्वे च ईशी
उजनोः सेध्वे पादयोः सार्वधातुकयोरिट्स्यात् योगविभागो वै
चित्र्यार्थः ईडिषे ईडिध्वे एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्

स्यात् पेरते पेथे पायाथे पेध्वे पाये पेवहि पेमहि पिप्ये
पिप्याते पिप्यिरे पायिता पायिष्यते पेतां अपेत अपाया
तां अपेरत पायीत पायीयातां पायीरन् पायीथाः पायि
षीष्ट अपायिष्ट अपायिष्यत इङ् अध्ययने इङिकाव
ध्युपसर्गतो न व्यभिचरतः अधीते अधीयाते अधीयते गा
ङ् लिटि इङः अधिजगे अध्येता अध्येष्यते अधीतां
अधीष्व अधीयाथां अधीध्वं अध्ययै अध्ययावहै अ
ध्ययामहै अध्यैत अध्यैयातां अध्यैयत अध्यैथाः अध्यैया
थां अध्यैध्वं अध्यैयि अध्यैवहि अध्यैमहि अधीयीत अ

कौ॰
७४

अरोदत् अरुदितां अरुदन् अरोदीः अरोदः अङ्कृति
प्रत्ययविशेषापेक्षाभ्यामडीडभ्यामंतरंगत्वाद्वास्तु
ट् असिद्धं वहिरंगमंतरंगे इत्यात् अरुदत् अरोदीत्
अरोदिष्यत् ञिष्वप्शये स्वपिति स्वपितः सुष्वाप
सुषुपतुः सुष्वपिथ सुष्वप्थ सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसुति
समाः एभ्यः सुप्यादेः सस्य षः पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्य
ते कितिलिटि परत्वात्संप्रसारणे कृते द्वित्वं
पूर्वं हस्त्रासिद्धमद्विर्वचने सुषुपतुः सुषुपुः अकि
तितु द्वित्वे कृते भ्यासस्य संप्रसारणं पवत्सासिद्धत्वात्

67

ङि अवोचत अवक्ष्यत मृजूशुद्धौ मृजेर्वृद्धिः स्वकोधा
तुष्वपये मार्ष्टि मृष्टः क्ङित्यजादौ वेष्यते मृजंति मा
र्जंति मार्ष्टि ममार्ज ममृजतुः ममार्जतुः मार्मार्जि
थ ममार्ष्ठ मार्जिता मार्ष्टा मार्ष्टु मृड्ढि अमार्ट् अमा
र्जं अमार्जीत अमार्क्षीत अमार्क्षत रुदिरश्रुविमो
चने रुदादिभ्यः सार्वधातुके रुदस्वपश्वसनजक्षएभ्यो
वलादेःसार्वधातुकस्येट् रोदिति रुदितः हौपरत्वादि
ट्धित्वंन रुदिहि रुदस्वपंचभ्यः हलादेः पितःसार्व
धातुकस्य मद्गट् अड्गार्ग्यगालवयोः अरोदीत॥

कौ०
९६

असविख्यात चक्षिङ्ख्यातायां वाच्यं अयं दर्शनेपि स्कारोनु
दात्तः नुमतुनञ्जतेरुदिदितिव्याख्यानात् चष्टे चक्षाते चक्षे
चक्षे चक्षे आर्धधातुके चक्षिङः ख्यात् वालिटि अत्र भाष्ये
ख्वणादिरयमादेशः असिद्धकाण्डपाठस्य यो वेतिस्थितं जित्वात
दद्ध्यम् चख्यौ चख्ये चक्शौ चक्शे चचक्षे ख्याता क्शाता
68 ख्यास्यति ख्यास्यते क्शास्यति क्शास्यते चष्ट्वा अचक्षत चक्षी
त ख्यायात् ख्येयात् क्शायात् क्शेयात् असचातिवति ख्याति
भ्योङः एभ्यस्त्रेरङ् स्यात् अख्यत् अख्यत अक्शासीत् अक
शास्त वर्जनेकशाज्ञनेष्ठः समचक्षिष्टेखादि दुद्धयपरो

ईडिषु ईदिधे विकृतिग्रहणेनप्रकृतेरग्रहणात् ऐड्धे ई
शोऽस्मार्थे ईड्ढे ईशिषे ईशिध्वे आस उपवेशने आस्ते आ
सांचक्रे आस्स्व: आध्वे आसिष्ट आङ: शासुइच्छायाम् आ
शास्ते आशासाते वसआच्छादने वस्ते वस्से वध्वे ववसे व
सिता णिसिचुंबने निंस्ते णिजिशुद्धौ निंक्ते निंद्धे निंजिता
वृजीवर्जने वृक्ते वृजाते इदितिलान्से वृंक्ते पृचीसंपर्चने पृ
क्ते षूङ् प्राणिगर्भविमोचने सूते सुषुवे सुषुविषे सोता स
विता सोष्यते सविष्यते सूतां सुवातां असूत सुवीतं असवि
ष्टिङ: गुणोन सुवै सुवीमहि असोष्ट असविष्ट असोष्यत

असूत सुवीत

कौं ७८

लुग्वादुहदिह लिहगुहामात्मनेपदे दंत्ये एषांक्सस्य लुग्वा दंत्येतङि अधुक्षत अदुग्ध क्सस्याचि अजादौतङि क्सस्यलोपः अधुक्षातां अधुक्षत अधुक्षथाः अदुग्धाः अधुक्षाथां अधुक्षध्वं अधुग्ध्वं अधुक्षि अधुक्षावहि अधुक्षा अदुह्महि अधोक्ष्यत अधोक्ष्यत एवं दिह उपचये लिह आस्वादने लेढि लीढः लिहंति लेक्षि लीढे लिहाते लिहते लिक्षे लिहाथे लीढे लेढु लीढात् लीढां लिहंतु लीढि लेहानि लेहाव लेहाम लीढां अलेढ् अलीढां अलिक्षत अलीढ वृञ् व्यक्तायांवाचि वुवः पंचानामादित आहो

दोग्धि दुग्धः दुहंति धोक्षि दोह्मि दुह्वः दुह्मः दुग्धे दु
हाते दुहते धुक्षे दुहाथे धुग्ध्वे दुहे दुह्वहे दुह्महे दुदो
ह दुदुहे दोग्धा धोक्ष्यति धोक्ष्यते दोग्धु दुग्धात् दुग्धां
दुहंतु दुग्धि दुग्धात् दुग्धं दुग्ध दोहानि दोहाव दुग्धां
दुहातां धुक्ष्व दुहाथां धुग्ध्वं दोहै दोहावहै दोहामहै
अधोक् अदुग्धां अदुहन् अदोहं अदुग्ध अदुहातां अ
दुहत अदुग्धाः अधुग्ध्वम् दुह्यात् दुहीत धुक्षीष्ट लिङः
स्मि [illegible] क्तः अधुक्षत

कौ०
९२

नतुघोः जहीतः जहति जहौ हीता हास्यति जहातु ज
हितात् जहीतात् आबहौ जहाते आ दीतौ जहाहि ज
हिहि जहीहि अजहात् अजहुः लोपोपि जहातेरालोपो
वादौसार्वधातुके जह्यात् हेयात् अहासीत् अहास्यत् ऋ
गतौ अभ्यासस्यासवर्णे इतियङ् इयर्ति इयृतः इय्रति आ
र आरतुः आरुः इडत्यर्तीति नित्यमिट् आरिथ अर्ता अ
रिष्यति इयर्तु इयराणि ऐयः ऐयृतां ऐयरुः इयृयात् अ
र्यीत् आर्यीस्तां आरत आरिष्यत माङ् माने शब्दे च भजा
मित भज माङ् ओहाङ् एषामभ्यासस्येत्स्यात् स्त्रौ मिमीते

70

च रेफवांतस्य धातोरुपधाया इको दीर्घो हलि पिपूर्त्तः पिपुर
ति पपार शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा क्ङिति लिटि पप्रतुः पप्रुः ऋच्छ
त्यॄतां तौदादिक ऋच्छेर्ऋधातोॠतां च गुणो लिटि पपरतुः
पपरुः वृतो वा वृङ्वृञ्भ्यामॄदंताच्चेटो दीर्घो वा स्यान्नतु लि
परीता टि परिता परिष्यति परीष्यति पिपर्तु अपिपः अपिपूर्तां अपि
परुः पिपूर्यात् पूर्यात् अपारीत् सिचि च परस्मैपदेषु अनवृत
इटो न दीर्घः अपारिष्टां अपारिष्यत् अपरीष्यत ओहाक्त्या
गे जहाति जहातेश्च इद्दास्या हलादौ क्ङिति सार्वधातुके ज
हितः ई हल्यघोः श्नाभ्यस्तयोरातः सार्वधातुके क्ङिति हलि

कौमु

दाते दादते ददौ ददे दत्ता दास्यति दास्यते ददातु देहि
दत्तं अददात् अदत्त दद्यात् ददीत देयात् दासीष्ट अदात्
अदातां अदुः स्थाघ्वोरिच्च अनयोरिदंतादेशः स्यात् सिच्च कि
त आत्मनेपदेषु अदित अदिषातां अदिषत अदास्यत डु
71 धाञ् धारणपोषणयोः दधाति दधस्तथोश्च द्विरुक्तस्य
झषंतस्य धातोर्बशो भष् तथयोः स्ध्वोश्च परतः धत्त द
धति दधासि धत्थ धत्ते धत्से धद्ध्वे धातु धत्तां दधतुः धे
हि धत्तात् णिजिर शौचपोषणयोः णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ
निज् विज् विष् आम् अभ्यासस्य गुणः स्यात् श्लौ नेनेक्ति नेनिक्तः

र

मा
मिमाते मिमते ममे माता मास्यते मिमीतां अमिमीत मिमी
त मासीष्ट अमास्त अमास्यत ओहाङ् गतौ जिहीते जिहाते
जिहते जहे हाता हास्यते जिहीतां अजिहीत जिहीत हा
सीष्ट अहास्त अहास्यत डुभृञ् धारणपोषणयोः बिभर्त्ति
बिभृतः बिभ्रति बिभर्षि बिभृते बिभ्राते बिभ्रते बिभरांच
कार बभार बभर्थ बभृव बभृम बिभरांचक्रे बभ्रे भर्त्ता भ
रिष्यति भरिष्यते बिभर्त्तु बिभराणि बिभृतां अबिभः अबिभ
रुः अबिभृत बिभृयात् बिभ्रीत भ्रियात् भृषीष्ट अभार्षीत्
अभृत अभरिष्यत् डुदाञ् दाने ददाति दत्तः ददति दत्ते द

कौं
८४

ति दीव्यतु अदीव्यत दीव्येत दीव्यात अदेवीत अदेविष्यत
एवं षिवु तंतुसंताने सीव्यति सिषेव सेविता अवे विष्यत नृतीगा
त्रविक्षेपे नृत्यति ननर्त्त ननृततुः ननृतुः नर्त्तिता सेसिचिकृ
72 तचृतछृदतृदनृतः एभ्यः सिजिभन्नस्यसादेराद्धधातुकस्यद्वा
नर्त्तिष्यति नर्त्स्यति नृत्यात अनर्त्तीत अनर्त्तिष्यत त्रसीउद्वेग
वा भ्रासेतिश्यन्वा त्रास्यति त्रसति तत्रास वाजृभ्रमुत्रसाम्
एषांकिति लिटिसेटि थलि च एत्वाभ्यासलोपौवास्तः त्रेसतुः
तत्रसतुः त्रेसिथ तत्रसिथ त्रसिता त्रसिष्यति त्रस्यतु त्रसतु अ
त्रस्यत अत्रसत त्रस्येत त्रसेत त्रस्यात अत्रासीत अत्रसिष्यत

नेनिजति नेनिक्ते निनेज नेक्ता नेक्ष्यति नेक्ष्यते नेनेक्तु ने
निग्धि नाभ्यास्तस्याचिपितिसार्वधातुके लघूपधगुणो नस्या
त् नेनिजानि नेनिक्तां अनेनेक् अनेनेग् अनेनिक्तां अने
निजुः अनेनिजं अनेनिक्त नेनिज्यात् नेनिजीत निज्यात्
नेनिजीतेष्टीष्ट अनिजत् अनैक्षीत् अनिक्त अनेक्ष्यत् अ
नेक्ष्यत विजिर्पृथक्भावे विष्ल्व्याप्तौ ॥ इति
जुहोत्यादिगणः ॥ ॥ दिवुक्रीडाविजिगीषाव्यवहा
रद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु ।दिवादिभ्यःश्यन्
शपोपवादः हलिचेतिदीर्घः दीव्यति दिदेव देविता देविष्य

कौ० ल० ञोपवादः ठगधिक्रियते गोपुच्छादीन्वर्जयित्वा असमासेनिष्कादिभ्यः
आर्हादित्यतः तेन क्रीतमिति यावदनुवर्तते निष्कादिभ्योसमासे ठगा
र्हीयेष्वर्थेषु निष्केण क्रीतं नैष्किकं समासे ठञ् परिमाणान्तस्यासंज्ञाशा
73 णयोः उत्तरपदवृद्धिर्ञिदादौ परमनैष्किकं शताच्च ठन्यतावशते
शत्यं शतिकं अशते किम् संख्याया अतिशदंतायाः कन् आर्हीये
र्थे शतं परिमाणस्य शतकः संघः वहुकः त्यंतायास्तु साप्ततिकः
शद्दंतायाः चत्वारिंशत्कः वतोरिड्वा वत्वंतात्कन इड्वा तावत्कः ता
वतिकः कंसाट्टिठन् कंसिकः अर्द्धाच्च अर्द्धिकः अध्यर्द्धपूर्वाद्द्विगोर्लु
गसंज्ञायां अध्यर्द्धपूर्वात् द्विगोश्च परस्याहीयस्य लुक् अध्यर्धकंसं

वा हविरपूपादिभ्यः आमिक्ष्यं दधि आमिक्षीयं पुरोडाश्यास्तंडुलाः पु
रोडाशीयाः अपूप्यं अपूपीयं तस्मै हितं वत्सेभ्यो हितं वत्सीयो गोधुक्
गव्यं शंकव्यं दारु हविष्यं शरीरावयवाद्यत् कंठ्यं नस्यं अजाविभ्यां
थ्यन् अजथ्या यूथिः अविथ्या आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः आ
त्माध्वानौ खे प्रकृत्या स्तः आत्मने हितमात्मनीनं विश्वजनीनं कर्मधा
रयादेवेष्यते अन्यत्र विश्वजनीयं पंचजनादुपसंख्यानं पंचजनी
नं मातृभोगीणः आचार्यादणत्वं च आचार्यभोगीनः छयतोपूर्वावधिः
प्राग्वहतेष्ठक् तेन तुल्यमित्यतः प्राग्ठञ् इत्यधिक्रियते आर्हादगोपु
च्छसंख्यापरिमाणाट्ठक् तदर्हतीत्यतदभिव्याप्य ठञधिकारमध्ये

कौ°
ले°

ल्यं क्रियाचेद्वतिः ब्राह्मणेन तुल्यं ब्राह्मणवत् अधीते क्रियाचेति किं
गुणतुल्ये मा भूत पुत्रेण तुल्यः स्थूलः तत्र तस्येव मथुरायामिव मथु
रावत स्रुघ्ने प्राकारः चैत्रस्येव चैत्रवन्मैत्रस्य गावः तस्य भावस्त्वतलौ
प्रकृतिजन्यबोधे प्रकारो भावः गोर्भावः गोत्वं गोता त्वान्तं क्लीवं तलन्तं
74 स्त्रियाम् आ च त्वात ब्रह्मणस्त्व इत्यतः प्राक् त्वतलावधिक्रियेते अ
पवादैः सह समावेशार्थमिदम् चकारो नञ्स्नञ्भ्यामपि समावेशार्थः
स्त्रिया भावः स्त्रैणं स्त्रैत्वं स्त्रीता पौंस्नं पुंस्त्वं पुंस्ता पृथ्वादिभ्य इमनि
ज्वा वावचं अणादिसमावेशार्थं र ऋतो हलादेर्लघोः इष्ठमेय
स्सु टेः लोप इष्ठेमेयस्सु पृथुमृदुभृशकृशदृढपरिवृढानामेव रत्वं पृथो

द्विकंसं संज्ञायांतुपंचकलापिकं तेनक्रीतं ठञ् गोपुच्छेनक्रीतं गौपु
च्छिकं साप्ततिकं आस्थिकं ठक्नैष्किकं तस्येश्वरः सर्वभूमिपृथिवी
भ्यामणञौस्तः अनुशतिकादीनांच सर्वभूमेरीश्वरः सार्वभौमः पार्थि
वः तदस्यपरिमाणं प्रस्थंपरिमाणमस्यप्रास्थिकः राशि स्तोमेडविधिः
पंचदशमंत्राः परिमाणमस्यपंचदशः स्तोमयागेषुछंदोगैः क्रियमाणा
पृष्ठ्यादिसंज्ञिकास्तुतिः स्तोमः पंक्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पंचा
शत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतं एतेरूढशब्दानिपात्यंते तदर्हतीति श्वेत
छत्रमर्हतीति श्वैतच्छत्रिकः दंडादिभ्योयः एभ्योयत दंडमर्हतीति दंड्यः अर्घ्यः
वध्यः तेननिर्वृत्तं अन्हानिर्वृत्तमान्हिकं इतिठक ठञोरधिकारः तेनतु

ॐ एभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् आणाभृज्जातिः आश्वं वयो
वचनं कौमारं औद्गात्रं औन्नेत्रं सौष्टवं हायनान्तयुवादिभ्योऽण्
द्वैहायनं त्रैहायनं यौवनं स्थाविरं श्रोत्रियस्य यलोपश्च श्रौत्रं कु
शलनिपुणश्चपलपिशुनकुतूहलक्षेत्रज्ञाः युवादिषु ब्राह्मणादिषु
75 च पठ्यते कौशल्यं कौशलमित्यादि इगन्ताच्च लघुपूर्वात् शुचेर्भा
वकर्मवा शौचं मौनम् योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् रामणीयकं आभि
धानीयकं साहायं साहायकं द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च शैष्योपाध्यायिका
मानोज्ञकं इति कृत्स्नजोरधिकारः धान्यानाम्भवने क्षेत्रे खञ्
मुद्गानाम्भवनं क्षेत्रं मौद्गीनम् व्रीहिशाल्योर्ढक् व्रैहेयं शालेयं

भावः अणिमा पार्थवं म्रदिमा मार्दवं वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च चादिम
निच् शौक्ल्यं शुक्लिमा दार्ढ्यं द्रढिमा गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्म
णि च चाद्भावे जडस्य भावः कर्म वा जाड्यं मौढ्यं ब्राह्मण्यं आकृतिगणो
यम् चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसंख्यानं चातुर्वर्ण्यं चातुराश्रम्यं त्रैस्व
र्यं षाड्गुण्यं सैन्यं सान्निध्यं औपम्यं त्रैलोक्यमित्यादि स्तेनाद्यन्नलोप
श्च नेति संघातग्रहणम् स्तेनस्य भावः कर्म वा स्तेयम् सख्युर्यः सख्यं
कपिज्ञात्योर्ढक् कापेयम् ज्ञातेयं पत्यंतपुरोहितादिभ्यो यक् सेना
पत्यं पौरोहित्यं राजासे राजशब्दोऽसमासे केवलमेते इत्यर्थः राज्ञो
भावः कर्म वा राज्यं समासे तु ब्राह्मणादित्वात् अधिराज्यं आ

लचणं कटचौ क्रियाविशिष्टसाधनवाचकात्स्वार्थे विस्तृतं विशाल
ं विशंकटं संप्रोदश्च कटच् संकटं प्रकटं उत्कटं चादिकं टं गोष्ठ
जादयः स्थानादिषु पशुनामभ्यः गवां स्थानं गोगोष्ठं अश्वगोष्ठं अल
बूति लोमाभङ्गाभ्यो रजस्युपसंख्यानम् अलाबूनां रजः अलाबूकटं
76 संघाते कटच् अवीनां संघातः अविकटं विस्तारे पटच् अविपटः
द्वित्वे गोयुगच् द्वौ वृषौ उष्ट्रगोयुगं षट्त्वे षड्गवच् अश्वषड्गवं स्ने
हे तैलच् तिलतैलं सर्षपतैलं अवात्कुटारच्च चात्कटच् अवाची
नः अवकुटारः अवकटः नते नासिकायाः संज्ञायां टीटच् भ्रटचः
अवात्स्येव नतं नमनं नासिकायानतं अवटीटं अवनाटं अवभ्र

८४

य्व यवकषष्टिकाद्यत् यव्यं यवक्यं विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः
यत् पक्षे खञ् तिल्यं तैलीनं माष्यं माषीणं उम्यं औमीनं भंग्यं भांगीनं
अण्व्यं आणवीनं तत्सर्वादेः पथ्यंगकर्मपत्रपात्रं व्याप्नोति सर्वादेः
पथ्याद्यंताद्द्वितीयान्तात्खः सर्वपथान्व्याप्नोति सर्वपथीनः सर्वांगीणः
सर्वकर्मीणः सर्वपत्रीणः सर्वपात्रीणः हैयंगवीनसंज्ञायाम् नवनी
तेनिपातोयम् तस्य पाकमूले पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ पी
लूनां पाकः पीलुकुणः कर्णस्य मूलं कर्णजाहं पक्षात्तिः मूलेत्यनुव
र्तते पक्षस्य मूलं पक्षतिः तेनवित्तश्चुंचुप्चणपौ एकारप्रत्ययोरादेलु
प्तनिर्दिष्टः तेन नस्यने तं विद्यया वित्तः विद्याचुंचुः विद्याचणः वेःशा

त्सराज्ञ शतस्य पूरणः शततम मासादेर् तएव डट् मासतमः षष्ठ्या
देश्चासंख्यादेः षष्ठितमः संख्यादेस्तु विंशत्यादिभ्य इति विकल्पादेव
एकषष्टः एकषष्टितमः मतोर्लुक्ः स्तत्सामर्थ्यात् मत्वर्थे लुक्ः अर्कावा
कषाहोऽस्मिन्नस्ति अर्कावाकीयं स्तोत्रं वारवन्तीयं साम श्रोत्रियं छं
दोऽधीते श्रोत्रियः वेत्यनुवृत्तेः छान्दसः पूर्वादिनि पूर्वं कृतमनेन पूर्वी
77 सपूर्वाच्च कृतपूर्वी इष्टादिभ्यश्च इष्टमनेन इष्टी अधीती अनुपद्य
न्वेष्टा अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी गवां साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायां साक्षाद्द्रष्टा
साक्षी तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् गावोऽस्यास्मिन्वा संति गोमान् तसौ म
त्वर्थे तान्तसांतौ भसंज्ञौ स्तः मत्वर्थे प्रत्यये संप्रसारणं विद्वान्॥

याऽस्त्येव एकादशानां पूरणः एकादशः नान्तादसंख्यादेर्मट् इत्योमडा
गम पंचानां पूरणः पंचमः नांतात्किं विंशः असंख्यादेरिति एकाद
शः मट् कतिकतिपयचतुरां थुक् इति षण्णां पूरणः षष्ठः कतिथः
कतिपयशब्दस्यापत्य एव डट् कतिपयथः चतुर्थः चतुरः छयतावाद्य
क्षरलोपश्च तुर्यः तुरीयः बहुपूगगणसंघस्य तिथुक् इति बहुति
थः वतोरिथुक् इति यावतिथः द्वेस्तीयः इत्यपवादः द्वयोः पूरणो
द्वितीयः त्रेः संप्रसारणं च तृतीयः हृहलङति दीर्घेण द्वितीयत्
तीयेतिनिर्देशात् विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् इति विंशतित
मः विंशः एकविंशतितमः एकविंशः नित्यंशतादिमासार्द्धमाससंव

णः पिच्छादिभ्य इलच् पिच्छिलः पिच्छवान उरसिवान् प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो
णः प्राज्ञो व्याकरणे प्राज्ञाश्राद्धः आर्चः वृत्तेश्च वार्त्तेः तपःसहस्राभ्यां
विनीनी विनीन्योरिकारेणकारपरित्राणार्थः तपस्वी सहस्री अण्च
तापसः साहस्रः ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम् ज्यौत्स्नः तामिस्रः सि
78 कताशर्कराभ्यांच सैकतोघटः शार्करः देशेलुबिलचौच चादणम
तुपच् सिकताःसंत्यस्मिन्देशे सिकताः सिकतिलः सैकतः सिकता
वान् एवंशार्करेत्यादि दंतउन्नतउरच् उन्नतादंताअस्यदंतुरः ऊष
सुषिमुष्कमधोरः ऊषरः सुषिरः महत्वेगविवरंसुषिः मुष्कोण्डः
मुष्करः मधुरः रप्रकरणेखमुखकुंजेभ्यःउपसंख्यानं खरः मुखरः

गुणवचनेभ्यो मतुपो लुगिष्टः शुक्लो गुणोस्यास्ति शुक्लः पटः कृष्णः
प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम् चूडालः चूडावान् प्राणिस्थात्किं शि
खावान्दीपः प्राण्यंगादेव नेह मेधावान् सिध्मादिभ्यश्च लच्स्यात् सिध्म
लः सिध्मवान् वातदंतबलललाटानामूङ् च वातूलः दंतूलः ब
लूलः ललाटूलः वत्सांसाभ्यां कामबले लच् यथासंख्यं कामव
ति बलवति चार्थे वत्सलः अंसलः फेनादिलच्च चाल्लच् अन्यतरस्यांग्र
हणं मतुप्समुच्चयार्थमनुवर्तते फेनिलः फेनवान् लोमादिपामादि
पिच्छादिभ्यः शनेलचः लोमादिभ्यः शः लोमसः लोमवान् पामादि
भ्यो नः पामनः पामवान् अंगात्कल्याणे अंगना लक्ष्म्या अच्च लक्ष्म

श्च व्रीही व्रीहिकः तुंदादिभ्य इलच्च चादिनिठनौ मतुप्च तुंदी तुंदि
कः तुंदिलः तुंदवान् रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् आहतं रूपमस्यास्ती
ति रूप्यः कार्षापणः प्रशस्तं रूपमस्यास्ति रूप्यो गौः अन्येभ्योपि दृश्य
ते हिम्याः पर्वताः गुण्या ब्राह्मणाः अस्मायामेधास्रजो विनिः य
79 शस्वीति यशस्वान् मायावी मायावान् व्रीह्यादिपाठात् मायी मा
यिकः स्रग्वी शृंगवृंदाभ्यामारकन् शृंगारकः वृंदारकः फलबर्हि
भ्यामिनच् फलिनः बर्हिणः हृदयाच्चालन्यतरस्यां हृदयालुः हृ
दयी हृदयिकः हृदयवान् शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने शीतं न सह
ति शीतालुः उष्णालुः तृप्रः पुरोडाशः तं न सहते तृप्रालुः तपपर्वम

कुंजोहस्तिहनुः कुंजरः नगपांस्वपांडुभ्यस्च नगरं पांसुरः पांडुरः क
च्छ्वादिभ्यस्च कच्छुरः द्युद्रुभ्यांमः द्युमः द्रुमः केशाद्वोन्यतरस्याम् प्र
कृतेनान्यतरस्यांमध्ये ग्रहणेन मतुप् सिद्धः पुनर्ग्रहणं इनिठनोः समा
वेशार्थं केशवः केशी केशिकः केशवान् अन्येभ्योपिदृश्यते मणि
वोनागविशेषः हिरण्यवोनिधिविशेषः अर्णसोलोपस्च अर्णवः गां
डाजगात्संज्ञायां ह्रस्वदीर्घयोर्यणातंत्रेणनिर्देशः गांडीवं गांडिवं
अजगवं पिनाकः कांडांडादीरन्नीरचौ कांडीरः अंडीरः रजःकृष्यासुति
परिषदोवलच् रजस्वला कृषीवलः वलइतिदीर्घः आसुतीवलः शौं
डिकः परिषद्वलः केकौ अतइनिठनौ दंडिक दंडिकः व्रीह्यादिभ्य

कौ॰

त्यादि तुंदिवलिवटेर्भः तुंदिभः वलिभः वटिभः अहंशुभमो

र्युस् अहंयुः अहंकारवान् शुभंयुः शुभान्वितः इतिमत्वर्थीयः

प्राग्दिशोविभक्तिः दिक्शब्देभ्य इत्यतः प्राग्वक्ष्यमाणाः प्रत्ययाः

विभक्तिसंज्ञास्युः अथस्वार्थिकः किम्सर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः

80 किमःसर्वनाम्नोबहुशब्दाच्चेतिप्राग्दिशोधिक्रियते पंचम्यास्तसि

ल् पंचम्यंतेभ्यः किमादिभ्यः तसिल्स्याद्वा कुतिहोः किमःकुः

स्यात्तादौहादौच विभक्तौ कुतः कस्मात् इदमिश् प्राग्दिशीये

इतः एतदोन् प्राग्दिशीये अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः अतः अमुतः

यतः बहुतः द्व्यादेस्तु द्वाभ्यां पर्यभिभ्यांच तसिल् परितः सर्व

रुद्भ्यां पर्वतः मरुतः ऊर्णायायुस ऊर्णायु वाचोग्मिनि वाग्ग्मी
आलजाटचौ बहुभाषिणि ॥ कुत्सित इति वक्तव्यं कुत्सितं बहुभाष
ते वाचालः वाचाटः यस्तु सम्यग्बहु वदति तत्र वाग्ग्मी त्वेव स्वा
मिन्नैश्वर्ये ऐश्वर्यवाचकात्स्वशब्दात्मत्वर्थे आमिनच् स्वामी स्य अर्श
आदिभ्योऽच् अर्शीस्यस्य विद्यते अर्शसः आकृतिगणोयं वातातीसारा
भ्यां कुक् च वातकी अतीसारकी पिशाचाच्च पिशाचकी ह
स्ताज्जातौ हस्ती वर्णाद्ब्रह्मचारिणि वर्णी कंशंभ्यां बभयुस्तितुतयसः
सु कमित्युदकं सुखयोः पर्यायौ कंसुखे आभ्यां सप्तप्रत्ययाः स्युः युसयसोः
सकारः पदत्वार्थः कंवः कंयुः कंतिः कंतुः कंतः कंयः एवं शंव मि

कौ० ८४ किमिदंभ्यां वो घः आभ्यां वतुप्प्रत्ययः इदंकिमोरीश्की दृग्दृशवतुषु
कियान् इयान् किमः संख्यापरिमाणे डति च चाद्वतुप् तस्य वघः का संख्या
येषां ते कति कियन्तः संख्याया अवयवे तयप् पञ्च अवयवा अस्य पञ्चतयं
द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा द्वयं द्वितयं त्रयं त्रितयं उभादुदात्तो नित्यम् उभ
81 शब्दात्तयपोऽयच् स्यात् स चाद्युदात्तः उभयं तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ता
डः एकादशाधिका अस्मिन् एकादशं शतसहस्रयोरेव नेह एकादशा
धिका अस्यां विंशत्यां प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः समानजातीयत्व एवेष्यते ने
ह एकादश माषा अधिका अस्मिन् सुवर्णशते शदन्तविंशतेश्च डः स्या
दुक्तेऽर्थे त्रिंशदधिका अस्मिन् त्रिंशं शतं लौ विंशं तस्य पूरणे डट् संख्या

टं तद्योगानासिकाअवटीटा पुरुषोवटीटः उपाधिभ्यांत्यकंतासन्नारू
ढयोः पर्वतस्यासन्नंस्थलं उपात्यका आरूढंस्थलमधित्यका कर्म
णिघटोठच् कर्मणिघटते कर्मठः तदस्यसंजातंतारिकादिभ्यइ
तच् तारकाः संजाता अस्य तारकितंनभः पण्डितः आकृतिगणो
यम् प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः ऊरूपरिमाणमस्यऊरूद्वय
सं ऊरुदघ्नं ऊरूमात्रं प्रमस्यद्वितीयस्यऊरुर्मानेमतौमम ऊरुर्मानंकि
लान्मात्रंपरिमाणंतुसर्वतः आयामस्तुप्रमाणंस्यात्संख्याबाह्यास्तुसर्व
तः पुरुषहस्तिभ्यामणच पुरुषः प्रमाणमस्यपौरुषं पुरुषद्वयसं यत्त
देतेभ्यः परिमाणेवतुप् यत्परिमाणमस्ययावान् तावान् एतावान्

ध्यौ
टका लाभस्तायितुल्यश्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसंमितेषु नावातार्थेनाव्यंज
लं वयसातुल्योवयस्य: धर्मेण प्राप्यं धर्म्यं विषेणवध्यो विष्य: मूलेना
नाम्यं मूल्यं मूलेनसमोमूल्य: सीतयासमितंसील्यंक्षेत्रं तुलयासंमितं
तुल्यं तत्रसाधु: सामसुसाधु:सामन्य: कर्मण्य: शरण्य: सभायाय: सभ्य:
४२ इतियतोवधि: प्राक्क्रीताच्छः तेनक्रीतमित्यतप्राक् छोधिक्रियते उ
गवादिभ्योयत् प्राक्क्रीतादित्येव उवर्णान्ताद्गवादिभ्योयत्स्यात् ...
यवाद: नाभिनभंचनभ्योद्यौ: नभ्यमंजनं रथनाभावेवेदं शुन:संप्रसा
रणंवाच्यदीर्घत्वम् शून्यं शुन्यं ऊधसोनङ्च ऊधन्य: कंबलाच्चसंज्ञा
याम् यत् कंबल्यं ऊर्णपलशतं संज्ञायांकिं कंबलीया ऊर्णा विभा

तीकः पार्श्वीकः अस्तिनास्तिदिष्टंमतिः अस्तिपरलोकइत्येवंमतिर्यस्य
सआस्तिकः नास्तीतिमतिर्यस्यसनास्तिकः दिष्टमितिमतिर्यस्यदैष्टिकः
शीलं अपूपभक्षणंशीलमस्यआपूपिकः छत्रादिभ्योणः गुरोर्दोषाणामा
वरणंछत्रंतच्छीलमस्येतिछात्रः तत्रनियुक्तः आकरेनियुक्तआकरिकः
निकटेवसति नैकटिकोभिक्षुः इतिठगधिकारः प्राग्घिताद्यत् तस्मै
हितमित्यतः प्राग्यदधिक्रियते तद्वहतिरथयुगप्रासंगं रथंवहतिरथ्यः
युग्यः प्रासंग्यः धुरोयत्ढकौ धुर्यः धौरेयः हलसीराट्ठक् हलंवहति
हालिकः सैरिकः विध्यत्यधनुषा द्वितीयांताद्विध्यतीत्यर्थेयत्स्यात्तत्रध
नुःकरणं पादौविध्यंतिपद्याः शर्कराः नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातु

कौ॰
८३
अक्त्वा अङ्ग्धि अनजानि आनक् अञ्जेः सिच्ि अञ्जीसिचौ
नित्यमिट् स्यात् आञ्जीत् तञ्चु संकोचने तनक्ति तंक्ता तंचि
ता ओविजी भयचलनयोः विनक्ति विंक्तः विजइट् इतिङि
तं विविजिथ विजिता अविनक् अविजीत् शिष्लृ विशेष
णे शिनष्टि शिंष्टः शिंषति शिनक्षि शिशेष शिशिषतुः शि
शिषुः शिशेक्षिथ शेष्टा शेक्ष्यति हेर्धि शिंड्ढि जस्त्वं
झरोझरीतिवालोपः शिंढि शिनषाणि अशिनट् शिंष्यात्
शिष्यात् अशिषत् अशेक्ष्यत् एवं पिष्लृ संचूर्णे भंजो आमर्द
ने भनक्ति बभंजिथ बभक्थ भंक्ता भुज पालनाभ्यवहा

देवनयोः छृणत्ति छृंते चच्छर्द सेऽसिचीतिवेट् चच्छृदिषे च
च्छृत्से छर्दिता छर्दिष्यति छर्त्स्यति अच्छृदत् अच्छर्दीत् अच्छ
र्दिष्ट उतृदिर् हिंसानादरयोः तृणत्ति तृन्ते कृतीवेष्टने कृणत्ति
तृह हिसि हिंसायाम् तृणह इम् तृहः श्नमि कृते इमागमः स्यादजादौ पि
ति तृणेढि तृण्ढः तृण्ढे: कसि तृणेक्षि ततर्ह तर्हिता अतृणे
ट् श्नान्नलोपः श्नमः परस्य नस्य लोपः स्यात् हिनस्ति जिहिंस हिं
सिता उन्दी क्लेदने उनत्ति उन्तः उन्दंति उन्दांचकार औनत् औ
न्तां औन्दन् औनः औनत् अंजू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु
अनक्ति अंक्तः अञ्जंति आनञ्ज आनञ्जिथ आनंक्थ अंजिता

असंयोगादित्यकित्त्वेन तत्त्वानः पाभावः = ४

कौ० ९५० मर्षितासे मर्षिष्यति मर्षिष्यते मृष्यतु ॥ णह बन्धने नह्यति

नह्यते ननाह नेहतुः नेहे नद्धा नत्स्यति नत्स्यते नह्य

तु नह्यतां अनह्यत अनह्यत नह्येत नह्येत नह्यात् नत्सी

ष्ट अनात्सीत अनद्ध रंज रागे रज्यति रज्यते ररंज ररंजतुः रे

जुः ररंजिथ ररंक्थ पापच्च्या कोपे पाप्यति पाप्यते पाक विभा

षितो मर्षणे विभाषितइत्युभयपदीत्यर्थः पाक्यते हरिं हृद्धे

भक्तः पपाक पेकिथ पपक्थ पेके पक्ता पक्तारौ पक्ता

रः पक्तासे पक्ष्यति पक्ष्यते पुषादित्वादङ् अपाकत अ

पक्त सेट्कोयमित्येके तन्मतेनानिट्केषुलृदित्यग्रितः पा

लिप ङ: क्ता यत्र ५४२

८४

यत मीयेत मेषीष्ट अमेष्ट अमीयातां रीङ् स्रवणे रीयते
रिर्ये रिर्याते रिर्यिरे रेता रीयतां अरीयत रीयेत रेषीष्ट अ
रेष्ट अरेष्यत लीङ् श्लेषणे विभाषा लीयतेः लीयते लिल्य
कानिर्देशो न तु यके नो ली लीङो राल्लसादेत्विधये ल्यपि च ले वा
ता लाता लेष्यते लास्यते लीयतां अलीयत लीयेत लेषी
ष्ट लासीष्ट अलास्त अलेष्यत एङ्विमर्येकि लिल्ये व्री
ङ् वृणोत्यर्थे व्रीयते विव्रिये व्रेता व्रेष्यते व्रीयतां अव्रीय
त व्रीयेत व्रेषीष्ट अव्रेष्ट अव्रेष्यत मृष तितिक्षायां मृष्यति
मृष्यते ममर्षे ममर्षिषे ममृषे ममृषिषे मर्षिता मर्षितासि

कौं
८५

चिक्ये चिक्ये अचैषीत अचेष्ट स्तृञ् आच्छादने स्तृणोति स्तृ
णुते तस्तार तस्तरतुः तस्तरे गुणोर्त्तीति गुणः स्तर्यात् ऋत
श्च संयोगादेः ऋतः तासंयोगादेर्लिङ् सिचोरिटवातङि स्त
रिषीष्ट स्तृषीष्ट अस्तारिष्ट अस्तृत धुञ् कंपने धुनोति धु
नुते दुधाव दुधुवे धोता धोष्यति धोष्यते धुनोतु धुनुतां अ
धौषीत अधोष्यत धूञ् कंपने धूनोति धूनुते स्वरतीतिवेट्
दुधविथ दुधोथ क्रितिलिटि स्तुक्रः क्रिति श्रियएकाचउ
गंतास्त्रक्रितइएन इति प्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् दुधुवि
व अधावीत अधविष्ट अधोष्ट कृञ् हिंसायाम् कृणोति

मवतः पाठेन पचनस्थानसुरास धान च ८

किता पाकिष्यति पाकिष्यते ॥ इतिदिवादिगणः षु
ञ् अभिषवे स्वादिभ्यः श्नुः पापोपवादः सुनोति सुनुतः हु
श्नुवोरिति यण् सुन्वंति सुन्वः सुनुवः सुनुते सुन्वाते सु
न्वते सुनुवहे सुनुमहे सुषाव सुषुवे सोता सुनु सुनवा
नि सुनवाव सुनवाम सुनुतां सुनवै सुनुयात् सूयात् स्तु
सुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु सिच्यइट् असावीत् असोष्ट अभिषु
णोति अभ्यषुणोत् सुनुतेः असुनोः सस्योन विसोष्यति
षिञ् बंधने सिसिनोति चिञ् चयने चिनोति चिनुते चिना
चा त्वेः अभ्यासाच्चेः कुत्वं वा सन्लिटि चिचाय चिकाय

कौं
६२

अभ्यासाद्धिनोतेर्हस्य कुत्वं न तु चङि जिघाय आप्लृ व्याप्तौ आ
प्नोति आप्नुतः आप्नुवंति आप्नुवः आप्नुहि लृदित्वादङ् आ
पत् शक्लृ शक्तौ अशकत् राधसाध संसिद्धौ राध्नोति रा
धो हिंसायाम् एत्वाभ्यासलोपौ स्तः किति लिटि सेटि थलि च
४६ अपरेधतुः अपरेधुः अपरेधिथ राद्धा साध्नोति ससाध सा
द्धा असात्सीत् असाद्धा ञिधृषा प्रागल्भ्ये धृष्णोति दधर्ष
धर्षिता दंभु दंभने दभ्नोति ददंभ श्रंथिग्रंथिदंभिस्वंजीनां
लिटः कित्वं वा कित्वपक्षे नलोपः तस्याभीयत्वादसिद्ध
त्वेनैत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौ दंभेश्च एत्वाभ्यासलोपौ स्तः

कृणुते चकार चक्रतुः चक्रुः चकर्थ वृञ्वरणे वृणोति वृ
णुते ववार ववृतुः ववुः ववर्थ वभृथततंथयजगम्यववर्येति
नियमे एयमो वेदेइड भावोनियात्यते तेनभाषायांथलीट् व
वरिथ ववृव ववृम ववृते ववृिरे ववृवहे ववृमहे वरिता व
रीता लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु वृङ्वृञ्भ्याम्दंताच्चपरयोलिङ्सि
चोरिंवान्नटि लिङि वृतोलिङिञ्चटोनदीर्घः वरिसीष्ट वृषी
ष्ट अवारीष्ट अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत टुदुउपतापे दुनोति
दुदाव दोता अदौषीत अदोष्यत हिगतौवृद्धौच हिनुमीना

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यैतयोर्नस्य णः प्रहिणोति हेरचङि

कौ
स्वार्थे नूत्नं नूतनं नवीनं भागरूपनामभ्यो धेयः भागधेयं । नामधेयं रूप
धेयं अग्नीध्रसाधारणादञ् आग्नीध्रं साधारणं देवात्तल् देव एव देवता
अवेः कः अविरेव अविकः यावादिभ्यः कन् याव एव यावकः मणिकः
सर्वप्रातिपदिकेभ्यः स्वार्थे कन् वृकतरकं मृदस्तिकन् मृदेव मृत्तिका
सस्नौ प्रशंसायां रूपयोपवादः प्रशस्ता मृत् मृत्सा मृत्स्ना प्रज्ञादिभ्यश्च
87 अण् स्यात् प्रज्ञ एव प्राज्ञः दैवतः बान्धवः प्रगाह्वो ग्रामणी पूर्वीत स्वा
र्थे नानाजातीया अनियतवृत्तयो अर्थकामप्रधानाः व्राधायनाः इत्यादि
व बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्यां बहूनि ददाति बहुशः माषं माषं मा
षशः प्रस्थशः परिमाणवाचिभ्यः वृत्तावेकार्थीभाव संख्यैकवचनात् घटं
घटं ददाति वीप्सायां किम् द्वौ ददाति कारकात् किं त्वेव द्वयोः स्वामी इति
बहुशः अल्पशः बह्वल्पार्थान्मंगलामंगलवचने नेष्यते बहूनि ददात्यनिष्टेषु

अल्पमाभ्युदयिकेषु संख्यैकवचनाच्च वीप्सायां द्वौ द्वौ ददाति द्विशः २

प्राचुर्येण प्रस्तुतं प्रकृतं तस्य वचनं प्रतिपादनं भावेधिकरणे वा ल्युट् आ
द्ये प्रकृतमन्नमन्नमयं अपूपमयं द्वितीये अन्नमयो यज्ञः अपूपमयं
पर्वः संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच् अभ्यावृत्तिर्जन्म क्रि
याजन्मगणने वृत्तेः संख्यायाः स्वार्थे कृत्वसुच् पंचकृत्वा भुंक्ते भुंक्ते द्वि
त्रिचतुर्भ्यः सुच् कृत्वसुचोपवादः द्विर्भुंक्ते त्रिर्भुंक्ते रात्सस्य चतुःसं
ख्याकिम् भूरिवान भुंक्ते एकस्य सकृच्च सकृदादेशः स्यात् सुच्च सकृद्भु
ङ्क्ते देवतान्तात्तादर्थ्ये यत् तदर्थ एव तादर्थ्यं अतएव स्वार्थे ष्यञ् अग्नि
देवतायै अग्निदेवत्यं पादार्घाभ्यां च पादार्थमुदकं पाद्यं अर्घ्यं अति
थेर्ञ्यः अतिथये इदमातिथ्यं [illegible] आदेशः लपतनपस्वस्थवाच्यः

कौं
ए३

र्लोरुपधयोरमन्यतरस्याम् भ्रस्जोरेफस्योपधायाश्च स्थाने र
मागमो वार्द्धधातुके मित्वादन्त्यादचः परः स्थानषष्ठीनि
र्देशाद्रोपधयोर्निवृत्तिः बभर्ज बभर्जतुः बभर्जिथ
बभर्ष्ठ बभ्रज्ज बभ्रज्जतुः स्कोरिति सलोपः व्रश्चेति षः बभ्र
ष्ठ बभर्ज्जे बभ्रज्जे भर्ष्टा भ्रष्टा भ्रक्ष्यति भर्क्ष्यति क्ङिति

88

रमागमं वाधित्वा संप्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन भृज्ज्यात् भृ
ज्ज्यास्तां भृज्ज्यासुः भर्क्षीष्ट भ्रक्षीष्ट अभार्क्षीत् अभ्रा
क्षीत् अभर्ष्ट अभ्रष्ट कृष विलेखने कृषति कृषते च
कर्ष चकृषतुः चकृषे अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतर

देभतुः ददंभतुः दंभिता दम्भात तृप प्रीणने सुभादिषु
च नात्वं तृप्नोति अस्पृङ व्याप्तौ संघातेच अश्नुते अश्नोते
स्थ दीर्घोदभ्यासादव्र्णात्परस्यनुट् आनशे अशिता अस्था
अशिष्यते अस्तुवीत अश्नीष्ठ अशिषीष्ठ आशिष्ठ आष्ठ
अश्नाता इतिस्वादिगणः तुद व्यथने तुदादिभ्यःशः
शपोपवादः तुदति तुदते तुतोद तुतोदिथ तुतुदे तोत्ता अ
तौत्सीत अतुत्त णुद प्रेरणे नुदति नुदते नुनोद नोत्ता दि
शअतिसर्जने अतिसर्जनंदाने दिशति भ्रस्जपाके ग्रहि
ज्यावयिव्यधि ... भृज्जति भृज्जते भ्र

मै॰
ए॰१

ति सिंचते लिपिसिचि ह्वश्चेति अङ् असिचत् असिक्त लि
प उपदेहे उपदेहो वृद्धिः लिम्पति लिम्पते लेप्ता अलिप
पत अलिप्त कृती छेदने कृंतति चकर्त्त कर्त्तिता कर्त्ति
ष्यति कर्त्स्यति अकर्त्तीत् अकर्तिष्टां खिद परिघाते खिंद
४७ ति चिखेद खेत्ता पिश अवयवे पिंशति पेशिता ओव्रश्चू
छेदने वृश्चति वव्रश्च वव्रश्चिथ वव्रष्ठ व्रश्चिता व्रष्टा
व्रश्चिष्यति व्रक्ष्यति वृश्च्यात् अव्रश्चीत् अव्राक्षीत् व्यच व्या
जीकरणे विचति विव्याच विविचतुः व्यचिता व्यचिष्यति
विच्यात् अव्याचीत् अव्यचीत् व्यचेः कुटादित्वमनसीति ने

स्याम् क्रष्टा कर्ष्टा पक्षेगुणः कक्ष्यति कर्क्ष्यति कृक्षीष्ट अ
क्राक्षीत् अकार्क्षीत् अकृक्षत् अकृष्ट अकृक्षातां अकृक्षत
अक्रक्ष्यत् मिलसंगमे मिलति मिलते मिमेल मिमिले मि
लिता अमेलीत् अमेलीत अमेलिषातां अमेलिषत मुच्लृ मो
चने पोमुचादीनां मुच्लुप्विद्लिप्सिच्कृतखिदपिशां अ
न्विनुम् मुंचति मुंचते मोक्ता मुच्यात मुक्षीष्ट अमुचत् अ
मुक्त अमुक्षातां लुप्लृ छेदने लुम्पति लुम्पते लोप्ता अलुपत
अलुप्त विद्लृ लाभे विंदति विंदते विवेद विविदे व्याघ्रभूति
मतेसेट् [illegible] सिंच

कौ॰ एध
पृडति स्फुनगतौ स्फुनति स्फस्फुरायाम् स्फुरति एधिता ए
धा एधिष्यति स्पर्ध्यात् ऐधीत् कुटकौटिल्ये गाङ्कुटादी
तिङित्वं चुकुटिथ चुकोट चुकुट कुटिता पुटसंश्लेषणे
पुटति पुटिता स्फुटविकसने स्फुटति स्फुटिता स्फुरस्फु
लसंचलने स्फुरति स्फुलति स्फुरति स्फुलत्योर्निर्निविभ्यः एभ्यः
षत्वं वा निस्फुरति निष्फुरति णूस्तवने परिणूतगुणोदयः नु
वति नुनाव नुविता टुमस्जशुद्धौ मज्जति ममज्ज मस्जिनशोरि
तिनुम् मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम्वाच्यः स्कोःसंयोगादितिलोपः मंम
ङ्क्थ ममज्जिथ मङ्क्ता मङ्क्ष्यति अमाङ्क्षीत् अमाङ्क्तां अ

ह प्रवर्त्तते अनसीतिपर्युदासेन कृन्मात्रविषयत्वात् उदिङ
के ङ्कः कापराम्रादानकरीमाघर्जनं शिलमितिपादवः
ङ्कृति उक्तोपकार स्वक्षमातिन्दृयप्रलय मूर्त्तिभावेषु
स्वकृति स्वकृत्युतामितिगुणाः द्विहल्लहणस्यानेकहलु
पलक्षणत्वान्नुट् आनक्षु आनक्षतुः स्वक्षिता उक्षु उ
क्षो उक्षति लुभ विमोहने लुभति लोभिता लोब्धा लोभि
ष्यति तृप तृप्फ तृप्णो तृपति ततर्प तर्पिता अतर्पीत तृफति
पोतृम्फादीनां नुम्वाच्यः आदिष्याह् प्रकारे तेनये त्रनकारानु
स्वारस्ते तृम्फतः तृम्पत तृम्पति तृम्फति भवति

कौं
एं

उपस्किरति अउभ्यासव्यवायेपि सुट्कात्पूर्वइतिवक्तव्यम्
उपास्किरात् उपचस्कार हिंसायांप्रतेश्च उपात्प्रतेश्च किरतेःसु
ट् हिंसायाम् उपस्किरति प्रतिस्किरति गृ निगरणे अचिविभा
91 षा गिरतेरेफस्यलोवाअजादौ प्रत्यये गिरति गिलति जगार ज
गाल जगरिथ जगलिथ गरिता गरीता गलिता गलीता प्रछ
ज्ञीप्सायाम् ग्रहिज्या प्रछति पप्रछ पप्रछतुः पप्रछुः प्रष्टा
प्रक्ष्यति अप्राक्षीत् मृङ् प्राणत्यागे म्रियतेलुङ्लिङोश्च लुङ्
लिङोःशितश्चप्रकृतिभूता न्मृङ् स्तङानोनान्यत्र ङित्वंस्वाऽऽरा
र्थं रिङ् इयङ् म्रियते ममार ममर्थ मम्रिम मर्ता मरिष्यति

मांसं: रुजोभंगे रुजति रोक्ता रोक्ष्यति अरौक्षीत भुजोकौटि
ल्ये रुजिवत् विशप्रवेशने विशति वेष्टा वेक्ष्यति अवेक्षीत
मृशाद्यामर्षने आमर्षनं स्पर्शः अम्राक्षीत अमार्क्षीत अम्
क्षत षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु सीदती त्यादि षद्लृ पातने
शादेः शितः शिद्लृ विनोऽस्मात्तङ् नोक्तः शीयते शीयतां अशी
यत शाशाद शात्ता शात्स्यति अशादत अशात्स्यत कृ विक्षेपे
ऋतश्छुतोः ऋदन्तस्य धातोरंगस्येत्यात् इक्षोश्च आंगुणवृद्धि
विप्रतिषेधेन किरति चकार चकरतुः चकरुः चकरिथ करिता
करीता कीर्यात अकारीत किरतौलवने अपाकिरतः सुट् छेदर्थ

कौं
८७

रुरुधुः रुरुधे रोद्धा रोत्स्यति रोत्स्यते रुणद्धु रुंद्धात् रुंद्धां रुंधं
तु रुंद्धि रुणधानि रुणधाव रुणधाम रुंधां रुंधातां रुंधतां रुं
त्स्व रुणधै रुणधावहै रुणधामहै अरुणत् अरुंधां अरुंधन्
९२ अरुणत् अरुणः अरुणद्ध अरुंध अरुंध्व अरुंधतां अरुंधत रुंध्या
त् रुंधीत रुध्यात् रुत्सीष्ट अरुधत् अरौत्सीत् अरौत्स्यत् अरोत्स्य
त भिदिर् विदारणे छिदिर् द्वैधीकरणे युजिर् योगे रिचिर् विरे
चने रिणक्ति रिंक्ते रिरेच रेक्ता अरिणक् अरिचत् अरैक्षीत् अ
रिक्त विचिर् पृथग्भावे विनक्ति विंक्ते क्षुदिर् संपेषणे क्षुण
त्ति क्षुंत्ते क्षोत्ता अक्षुदत् अक्षौत्सीत् अक्षुत्त उछृदिर् दीप्ति

मभीष्ट ऋमृत पृङ् व्यापामे प्रायेणायं व्याङ् पूर्वः व्याप्रियते
व्यापप्रे व्यापृष्टाते व्यापरिष्यते व्यापृत्त व्यापृषातां जुषी प्रीतिसेव
नयोः जुषते जुजुषे ओविजी भयचलनयोः प्रायेणोत्पूर्वः उद्विज
ते उद्विविजे विजरद् विजेः परङ्डादिप्रत्ययो ङिद्वत् उद्विजि
ता उद्विजिष्यते ओलस्जी ओलस्जी व्रीडने लज्जते लेजे लज्जतेल
लज्जे इति तुदादिः गणः रुधिरआवरणे रुधादिभ्यः श्नम् पा
णोपवादः मित्वादंत्यादचः परः नित्यलापगुणो बाधते रुणद्धि म
लोपः रुंद्धः रुंधंति रुणत्सि रुंद्धः रुंद्ध रुणध्मि रुंध्वः रुंध्मः
रुंद्धे रुंधाते रुंधते रुंत्से रुंधाथे रुंध्वे रुंधे रुंध्वहे रुरोध रुरुधतुः

कौ°
टी°

कीर्तं च चर्कीर्तमिति यङ्लुगंतमदादौ बोध्यं ऊर्णुञ् आ
च्छादने ऊर्णोतेर्विभाषा वृद्धिः हलादौ पिति सार्वधातुके ऊ
र्णौति ऊर्णोति ऊर्णुतः ऊर्णुवंति ऊर्णुते ऊर्णुवाते ऊर्णु
93 वते ऊर्णोतेराम्नेति वाच्यं नन्द्राः संयोगादयः अचः परः संयो
गादयो नदरा द्विर्न भवंति नपावृसा द्वित्वं ऊर्णुनाव ऊर्णु
नुवतुः ऊर्णुनुवुः विभाषोर्णोः इडादि प्रत्ययो ङिद्वा स्यात
ऊर्णुनुविथ ऊर्णुविता ऊर्णविता ऊर्णोतु ऊर्णौतु ऊ
र्णवानि ऊर्णवै गुणोपृक्ते ऊर्णोतेर्गुणो हलादौ पिति सार्व
धातुके और्णोत् और्णोः ऊर्णुयात् ऊर्णुयातां ऊर्णूयास्तां

ब्रुवः ब्रुवोलटस्तिवादीनांपंचानां णलादयः पंचवास्तु
ब्रुवश्चाहादेशः आह आहतुः आहुः आहस्थः कलि
चलं आत्थ आहथुः ब्रुवईट् ब्रुवोहलादेःपितईट्
ब्रवीति ब्रूतः ब्रुवंति ब्रूते ब्रुवाते ब्रुवते ब्रुवोवचिः आ
ईधातुके उवाच ऊचतुः ऊचुः उवचिथ उवक्थ ऊचे
वक्ता वक्ष्यति वक्ष्यते ब्रवीतु ब्रूतात् ब्रूतां ब्रवै ब्रवाव
है ब्रवामहै अब्रवीत् अब्रवं अब्रूत ब्रूयात् ब्रुवीत उच्या
त् वक्षीष्ट अवोचत् अवोचत अवक्ष्यत् अवक्ष्यत च

कौ°
८१

जीभी भये । भिबिभेति भियोन्यतरस्याम् इत्या ह्रूहलादौ
क्ङिति सार्वधातुके बिभितः बिभीतः बिभ्यति बिभेषि बि
भयांचकार बिभाय भेता भेष्यति बिभेतु बिभितात् बि
भीतात् अबिभेत् बिभियात् बिभीयात् भीयात् अभैषी
94 त् अभेष्यत् ह्री लज्जायां जिह्रेति जिह्रीतः जिह्रियति
जिह्रयांचकार जिह्राय ह्रेता ह्रेष्यति जिह्रेतु अजिह्रे
त् जिह्रीयात् ह्रीयात् अह्रैषीत् अह्रेष्यत् पॄ पालनपू
रणयोः अर्त्तिपिपर्त्योश्च अभ्यासस्य इः स्यात् पिपर्त्ति उ
दोष्ठ्यपूर्वस्य अंगावयवोष्ठ्यपूर्वो यस्मद् दंतांगस्य उः हलि

ऊर्णुविषीष्ट और्णुवीत् और्णुविष्टां ऊर्णोतेर्विभाषा
इडादौ सिचि परस्मैपदे वृद्धिः पक्षे गुणः और्णवीत् और्ण
विष्टां और्णवीत् अदादयः ॥ हु दानादनयोः जु
होत्यादिभ्यः श्लुप्रत्ययः श्लौ धातोर्द्वित्वं जुहोति जुहुतः
हुश्नुवोरिति यणि जुह्वति भीह्रीभृहुवां श्लुवत्त एभ्यो लि
ट्याम्वा स्यादाम्प्रत्ययेस्मिन् श्लाविव कार्यञ्च जुहवाञ्चकार जुहाव
होता होष्यति जुहोतु जुहुतात् जुहुतां जुह्वतु जुहु
धि जुहवानि जुहवाव जुहवाम अजुहोत् अजुहु
तां अजुहवुः जुहुयात् हूयात् अहौषीत् अहोष्यत्

ध्येतरि आग्निष्टोमिकः वाजपेयिकः उक्थं सामविशेषः तल्लक्षणपरो
ग्रंथविशेषो लक्षणयोक्थं तदधीते वेद वा औक्थिकः मुख्यार्थो
तूक्थस्य पाठाट्ठगणे नेष्यते नैयायिकः वार्त्तिकः लोकायतिकः
95 सूत्रांतात् अकल्पादेरेवेष्यते सांग्रहसूत्रिकः अकल्पादेः किं का
ल्पसूत्रः विद्यालक्षणकल्पांताच्चेति वक्तव्यम् वायसविद्यिकः गो
लक्षणिकः पाराशरकल्पिकः अंगक्षत्रधर्मत्रिपूर्वाद्विद्यांतान्ने
ति वक्तव्यम् आंगविद्यः धार्मविद्यः त्रिविधा विद्या त्रिविद्या ताम
धीते वेत्ति वा त्रैविद्यः तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि उदुंबराः सन्त्य
स्मिन् देशे औदुंबरो देशः तेन निर्वृत्तम् कुशांबेन निर्वृत्ता कौशांबी न
गरी तस्य निवासः शिबीनां निवासो देशः शैबः अदूरभवश्च विदि

तेञः घञंतात् क्रियावाचिनः प्रथमांतादस्याभित्यर्थेस्त्रीलिंगेञः
प्रत्ययः श्येनतिलस्यपातेञे अनयोमुम्स्यात् ञप्रत्ययेपरे पात
पदेउत्तरपदे श्येनंपातामस्यांमृगयायां तैलंपातास्वधा श्येनतिलस्य
किम् दंडपातोऽस्यांदांडपातातिथिः तदधीतेतद्वेदतय्वाभ्यां
पदांताभ्यांपूर्वौतुताभ्यामैच् पदांताभ्यांयकारवकाराभ्यांपरस्यन
वृद्धिः किंतुताभ्यांपूर्वौक्रमादैजावागमोक्तः व्याकरणमधीतेवे
त्तिवावैयाकरणः क्रमादिभ्योवुन् क्रमकः पदकः शिक्षकः मी
मांसकः क्रतूक्थादिसूत्रांताट्ठक् क्रतुविशेषवाचिनामेवग्र
हणं तेभ्यो मुख्यार्थेभ्योवेत्तितरितस्मृतियादिकग्रंथपरेभ्यस्त्व

कौ०

पांथायनः कर्णादिभ्यः फिञ् कार्णायनिः सुतंगमादिभ्य इञ् सौतं

गमिः प्रगदिनादिभ्यो ञ्यः प्रगदिन प्रागद्यः वराहादिभ्यः कक् वा

राहकः कुमुदादिभ्यष्ठक् कौमुदिकः जनपदे लुप् जनपदे वा

च्ये चातुरर्थिकस्य लुप् लुपि युक्तिवद्व्यक्तिवचने लुपि सति प्रकृ

९६ तिवल्लिंगवचने स्तः पंचालानां निवासो जनपदः पंचालाः कुरवः अं

गाः वंगाः कलिंगाः वरणादिभ्यश्च अजनपदार्थं आरंभः वरणा

नामदूरभवं नगरं वरणाः शार्करायाः वा अस्माच्चातुरर्थिकस्य लुप्स्या

त् ठक् छौ च शार्करा शार्करं शार्करिकं शार्करीयं शार्करिकं शार्कर

कं नद्यां मतुप् चातुरर्थिकः इक्षुमती कुमुदनड्वेतसेभ्यो ड्मतुप्

णायाऽदूरभवं नगरं वैदिशं वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्य
यफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृण
प्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रगदिन्वराहकुमुदा
दिभ्यः सप्तदशभ्यः सप्तदशाक्रमात्स्युः चातुरर्थ्यां अरीहणादिभ्यो वु
ञ् आरीहणेन निर्वृत्तं आरीहणकं कृशाश्वादिभ्यश्छण् कार्शाश्वीयः ऋ
श्यादिभ्यः कः ऋश्यकं कुमुदादिभ्यः ठच् कुमुदिकं काशादिभ्यो यः
वेत्य इलः काशिलाः तृणादिभ्यः सः तृणसं प्रेक्षादिभ्यः इनि प्रेक्षी अ
श्मादिभ्यो रः अश्मरः सख्यादिभ्यो ढञ् साखेयं संकाशादिभ्यो ण्यः सां
काश्यं बलादिभ्यो यः बल्यं पक्षादिभ्यः फक् पाक्षायणः पथः पंथच

कौं
टं१

चतुर्भिरुह्यते चातुरंणकटं चतुर्दश्यां दृश्यते चातुर्दशो रक्षः तस्य वि
कारः इत्यतः प्राक् शेषाधिकारः राष्ट्रावारपारात् घखौ आमंघखौ
ता
स्तः राष्ट्रे जातादिराष्ट्रियः अवारपारीणः अवारपाराद्विगृहीतादपि
विपरीताच्चेतिवक्तव्यम् अवारीणः पारीणः पारावारीणः इह प्र
97
कृतिविशेषात् घादयष्टयुलंताः प्रत्यया उच्यंते तेषां जातादयोऽर्थ
विशेषाः समर्थविभक्तयश्चवक्ष्यंते ग्रामात् यखञौ ग्राम्यः ग्रा
मीणः नद्यादिभ्यो ढक् नादेयं मादेयं वाराणसेयं दक्षिणाप
श्चात्पुरसस्त्यक् दाक्षिणात्यः पाश्चात्य पौरस्त्यः द्युप्रागपागुदक्प्र
तीचो यत् दिव्यं प्राच्यं अपाच्यं उदीच्यं प्रतीच्यं अव्ययात्त्यप् अ

ऊयः मतोर्मस्य वः कुमुद्वान् नड्वान् मादुपधायाश्चमतोर्वोयवा
दिभ्यः सर्वेणावर्णान्तान्मवर्णावर्णोपधाच्चयवादिवर्जितात परस्य
मतोर्मस्य वः वेतस्वान् नडशादात् ड्वलच् नड्वलः शाड्वलः शिखा
यावलच् शिखावलं नगरं उत्करादिभ्यश्छः उत्करीयः नडादीनां
कुक्च नडकीयं कुञ्चाद्हस्वत्वं च कुञ्चकीयम् तक्षन्नलोपश्च
तक्षकीयः इतिचातुरर्थिकाः शेषे अपत्यादिचातुरर्थ्यैरवत्वेलोप्या
वंकः तादन्योर्थः शेषस्तन्नागादयः स्युः चक्षुषागृह्यते चाक्षुषं रू
पं श्रावणः शब्दः औपनिषदः पुरुषः दृषद्भिः पिष्टाः दार्षदाः सा
क्तवः उलूखलेक्षुण्णः औलूखलोयावकः अश्वैरुह्यते आश्वोरथः

कैं
८२ ग्रन्तंतादशोवभावतः काप्यादिभ्यःष्कञ् जिठौ इकारउच्चारणार्थः का
पिकी कापिका वैदिकि वैदिका आयदादिपूर्वपदात्कालांतात् आ
पदादिराकृतिगणः आयकालिकी आपत्कालिका धन्वयोपधा
द्वुञ् धन्वविशेषवाचिनोयकारोपधाच्चदेशवाचिनोवृद्धाद्वुञ्स्यात्
९८ ऐरावतंधन्व ऐरावतकः सांकाश्यकांपिल्यग्राह्योवुञ् छणादिसूत्रे
णण्यतौ सांकाश्यकः कांपिल्यकः नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः कु
त्सने प्रवीणेचजातादौप्रकृत्यार्थेनगरशब्दाद्वुञ्स्यात् नागरकश्चौरः
शिल्पिवा एतयोःकिं नागराब्राह्मणाः अरण्यान्मनुष्ये वुञ्स्यात्
औपसंख्यानिकणस्यापवादः पथ्यध्यायन्यायविहारमनुष्यहस्ति

मेहक्वतसित्रेभ्यएव अमात्यः इहत्यः क्वत्यः ततस्त्यः तत्रत्यः त्यब्
नेर्ध्रुवे नित्यः निसोगते इस्यातादौतद्धिते इस्वाणः सस्यषः तादौतद्धि
तेनिर्गतोवर्णाश्रमेभ्योनिष्ट्यस्त्वंडालादिः आरण्यास्मः आरण्यासुमन
सः दूरादेत्यः दूरेत्यः उत्तरादाहञ् औत्तराहः एषमोह्यस्त्वसोन्यतर
स्याम् एषमःत्यक्षापद्देवद्यमाणौटनुटनुलौ ऐषमस्त्यं ऐषमस्तनं श्व
स्त्यं श्वस्तनं ह्यस्त्यं ह्यस्तनं पक्षेसोवस्तिकं वक्ष्यते वृद्धाच्छः शालीयः
मालीयः त्यदादीनिच वृद्धसंज्ञानिस्युः तदीयः वानामधेयस्य वृद्धसं
ज्ञा देवदत्तीयः दैवदत्तः भवतष्ठक्छसौ वृद्धाद्भवतएतौस्तः भाव
त्कः सितिच तद्धितेपूर्वेपदंस्यात् जश्त्वं भवदीयः वृद्धादित्यनुवृत्तेः

कौ०
६३ सांप्रतिके मध्यशब्दात् दकारप्रत्ययः सांप्रतिकेर्थे उत्कर्षापकर्षहीनो म
ध्यो वैयाकरणः मध्यं दारु नातिह्रस्वं नातिदीर्घमित्यर्थः द्वीपादसमु
द्रं यञ् समुद्रं यञ् समीपे यो द्वीपस्तद्भवयात द्वीपशाखातयञ्स्या
त द्वैपं द्वैप्यं कालाट्ठञ् मासिकं सांवत्सरिकं अव्ययानां भमात्रे
99 टिलोपः सायंप्रातिक पौनःपुनिकः कथं तर्हि शार्वरस्य तमसो निषि
द्धये इति कालिदासः अनुदितौषसरागेति भारविः समानकाली
नम् आद्यकालीनमित्यादि अपभ्रंशा एवैते इति प्रामाणिकाः
तत्र जात इति यावत्कालाधिकारः प्रावृट्शरदः ठञ् ऋत्वणोपवादः
शारदिकं श्राद्धं विभाषा रोगातपयोः शारदिकः शारदो वा रोगः आत
पो वा निशाप्रदोषाभ्यां च ठञ् नैशिकं नैशं प्रादोषिकं प्रादोषं श्व

ष्विति वक्तव्यम् आरण्यकः पन्थाः अध्यायोन्यायोविहारोमनुष्योहस्ती
वा गर्त्तोत्तरपदाच्छः देशइत्येव वृकगर्त्तीयं गर्त्तादिभ्यश्च गर्त्तीयः
युष्मदस्मदोरन्यतरस्यांखञ्च चाच्छः पक्षेऽण् युवयोर्युष्माकं वा
ऽयं युष्मदीयः तस्मिन्नणियुष्माकास्माकौ युष्मदस्मदोरेतावादेशौस्तः
खञि च यौष्माकीनः आस्माकीनः यौष्माकः आस्माकः तवकम
मकावेकवचने एकार्थवाचिनोर्युष्मदस्मदोस्तवकममकौस्तः प्र
त्ययेउखञि चअणि च तावकीनः मामकीनः तावकः मामकः छेतु
प्रत्ययोत्तरपदयोश्च मपर्यन्तयोरनयोरेकार्थवाचिनोस्त्वमौस्तः प्रत्यये
उत्तरपदे च त्वत्पुत्रः त्वदीयः मत्पुत्रः मदीयः मध्यान्मः मध्यमः अ

कौ° ८४

अंताच्च अंतिमं विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्यां आभ्यांट्युट्युलौ वास्तस्त
योस्तुट्पक्षे ठञ् पूर्वाह्णेतनं अपराह्णेतनं पौर्वाह्णिकम् आपराह्णिकं
तत्रजातः सप्तमीसमर्थात्जात इत्यर्थेः ऽणादयोघादयश्चस्युः स्रुघ्नेजातः
स्रौघ्नः राष्ट्रियः अवारीणः पारीण इत्यादि प्रावृषष्ठप् एण्यस्यापवादः
200 प्रावृषिकः प्रायभवः तत्रेत्येवस्रुघ्नेप्रायेणबाहुल्येनभवतिस्रौघ्नः सं
भूते स्रुघ्नेसंभवतिस्रौघ्नः कोषात्ठञ् कौपेयंवस्त्रं तत्रभवः स्रुघ्ने
भवः स्रौघ्नः औत्सः राष्ट्रियः दिगादिभ्योयत दिश्यं वर्ग्यं शरीरावय
वाच्च दंत्यं कंठ्यं दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् दार्तेयं कलशि
ढेटः तत्रभवकालशेयम् ग्रीवाभ्योणच् चाढञ् ग्रैवेयं ग्रैवं गंभी
राञ्ञ्यः गंभीरेभवंगांभीर्यं अव्ययीभावाच्च परिमुखंभवं पारिमुखं प

स्तुट्च अस्मात्ठञ्वातस्यतुट्च द्वारादीनांच एषांनवृद्धिरैजागम
श्च सौवस्तिकं संधिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् संधिवेलायांभवंसांधि
वेलं ग्रैष्मं तैषं संधिवेला संध्या अमावस्या त्रयोदशी चतुर्दशी पं
चदशी प्रतिपत् प्रावृषएण्यः प्रावृषेण्यः वर्षाभ्यष्ठक् वर्षासु
साधुवार्षिकंवासः सर्वत्राण्च तलोपश्च हेमंतादण्तलोपश्च सुका
त्यहेमनलत्वण् हैमनं हैमंतं सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यः ट्युट्युलौतु
ट्च सायमित्यादिभ्यश्चतुर्भ्योऽव्ययेभ्यश्च कालवाचिभ्यः ट्युट्युलौ
स्तः तयोस्तुट्च सायंतनं चिरंतनं प्राह्णप्रगयोरेदंतत्वंनिपात्यते
प्राह्णेतनं प्रगेतनं दोषातनं दिवातनं चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः
चिरत्नं परुत्नं अग्रादिपश्चाड्डिमच् अग्रिमं आदिमं पश्चिमं

दैच्य वं हेतुमनुष्येभ्योन्यतरस्यां रूप्यः समादागतं समरूप्यं पक्षे गहादित्वा
च्छः समीयं देवदत्तीयं देवदत्तरूप्यं मयट् च सममयं देवदत्तम
यं प्रभवति हिमवतः प्रभवति हैमवती गंगा विदूरात् ञ्यः विदूरात्प्र
भवति वैदूर्यो मणिः दंतमध्योयं पाठ्वलवत नतु नडुलवन्मूर्द्धन्य
२०१ मध्यः नन्वर्थे संगतिः बालवायपर्वता असौ प्रभवति विदूरे तु संस्क्रि
यते सत्यं अत एव समाहितं भाष्ये बालवायो विदूरं चेति बालवाय
णाहूः प्रत्ययं लभते विदूरादेशं च स्त्रेपि पठितेनादेशेनानुरूपः स्था
नी अभिधीयते तद्गच्छति पथिदूतयोः स्रुघ्नं गच्छति स्रौघ्नः पंथाः दू
तो वा अभिनिष्क्रामति द्वारं स्रुघ्नमभिगच्छ निर्गच्छति स्रौघ्नं कान्यकु
ब्जद्वारं अधिकृत्य कृते ग्रंथे शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रंथः शारीरकी

रिमुखादिभ्य एवेष्यते नेह औपकूलः अंतःपूर्वपदात् ठञ् अव्ययीभावा
दित्येव वेश्मनि अंतर्वेश्मं तत्र भवं आंतर्वेश्मिकं आंतर्गणिकं अध्या
त्मादेष्ठञ् इष्यते अध्यात्मभवं आध्यात्मिकं अनुशातिकादीनांच एवा
मुभयपदवृद्धिः ञितिणितिकिति च आधिदैविकं आधिभौतिकं ऐ
हलौकिकं आकृतिगणोयम् जिह्वामूलांगुलेः छः जिह्वामूलीयं
अंगुलीयं वर्गांताच्च कवर्गीयं ततआगतः स्रुघ्नादागतः स्रौघ्नः
ठगायस्थानेभ्यः शुल्कशालाया आगतः शौल्कशालिकः विद्यायोनि
संबंधेभ्यो वुञ् औपाध्यायकः पैतामहकः ऋतष्ठञ् वुञोपवा
दः हौतृकं मातृकं भ्रातृकं पितुर्यच्च यादृञ् रीङ् ऋतः यस्येति च लो
पः पित्र्यं पैतृकं गोत्रादंकवत् विदेभ्य आगतं वैदं गार्गीयाद् औपग

माण घोषग्रहणमधिकरणम् अत्र वैदः संघोऽङ्के घोषो वा वैदं लक्षणं प
ञ्गार्गः गार्गी ञ् दाक्षः दाक्षं परंपरासंबंधोऽङ्कः साक्षात्तु लक्षणम् इति
शैषिकाः तस्य विकारः अश्मनो विकारे टिलोपः अश्मनो विकार आ
२०९ श्मः भास्मनः मार्त्तिकः अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः चाद्विकारे म
यूरस्य विकारोऽवयवो वा मायूरः मौर्वं काण्डं भस्म वा पैप्पलं त्रपुजतु
नोः षुक् च त्रापुषं जातुषं ओरञ् अनुदा
त्तादेश्च दैवदारवं अञ् कापित्थं पलाशादिभ्यो वा अञ् पालाशं खा
दिरं शम्याः ष्लञ् शामीलं मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः प्र
कृतिमात्रान्मयड्वा स्याद्विकारावयवयोः अश्ममयं आश्मनं अभक्षे

यः शारीरकं भाष्यमिति तु अभेदोपचारात् सोऽस्य निवासः स्रुघ्नो निवासोऽस्य
स्रौघ्नः तेन प्रोक्तं पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयं पाराशर्यशिलालिभ्यां भि
क्षुनटसूत्रयोः णिनिः स्यात् पाराशर्येण प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीयते पारा
शरिणः भिक्षवः शैलालिनो नटाः कर्मंदकृशाश्वादिनिः निवासाधिकरणमि
त्यर्थः कर्मंदेन प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीयते कर्मंदिनो भिक्षवः कृशाश्विनो नटाः
उपज्ञाते पाणिनिनोपज्ञातं पाणिनीयं तस्येदं उपगोरिदमौपगवं समिधा
माधाने षेण्यण् सामिधेन्यो मंत्रः रथाद्यत् रथ्यं चक्रं पत्रपूर्वादञ् आश्व
रथस्येदं आश्वरथं हलसीराट्ठक् हालिकं सैरिकं गोत्रचरणाद्वुञ् औप
गवकं चरणाद्धर्माम्नाययोरिति वक्तव्यं काठकं संघांकलक्षणेष्वञ्यञिञा

ॐ बकुलग्रहणान्नेह पाटलानि पुष्पाणि सत्त्वानि मूलानि बाकुलकान्य
विल्वक अशोकं करवीरं हरीतक्यादिभ्यश्च फलप्रत्ययस्य लुप् हरीत
क्यादीनां लिंगमेव प्रकृतिवत् हरीतक्याः फलानि हरीतक्यः इति प्राग्दी
व्यतयः ॥ प्राग्वहतेष्ठक् तद्वहतीत्यतः प्राग्ठगधिक्रियते तदाहे
203 ति माशब्दादिभ्य उपसंख्यानम् माशब्दः कारीति यस्य आह स माशब्दिकः आ
होप्रभृतादिभ्यः प्रभूतमाह प्राभूतिकः पार्याप्तिकः पृच्छतौ सुस्नातादि
भ्यः सुस्नातं पृच्छति सौस्नातिकः तिकः सौखशायनिकः आनुमतिका
दिः गच्छतौ परदारादिभ्यः पारदारिकः गौरतल्पिकः तेन दीव्यति खन
तिजयति जितं अक्षैर्दीव्यति खनति जयति जितं वा आक्षिकः संस्कृ

त्वादिकं मौञ्जः सूपः कर्पासमाच्छादनं नित्यं वृद्धशरादिभ्यः आम्रम
यं शारमयं एकाचो नित्यं वाङ्मयं गोश्च पुरीषे गोमयं एण्या ढञ् ऐ
णेयं ऐणस्य तु ऐणं गोपयसोर्यत् गव्यं पयस्यं फले लुक् विकारावय
वप्रत्ययस्य लुक् तद्धितलुकि उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययस्य आमलक्याः फ
लं आमलकं प्लक्षादिभ्योऽण् विधिसामर्थ्यात् न लुक् प्लाक्षं न्यग्रोधस्य च
केवलस्य अस्य न वृद्धिः ऐजागमश्च नैयग्रोधं जंब्वा वा अण् फले जांब
वं पक्षे ओरञ् तस्य लुक् जंबु लुप् च वा जंब्वाः फलप्रत्ययस्य लुप् लु
पि युक्तिवत् जंबूः फलपाकशुषामुपसंख्यानं व्रीहयः मुद्गाः पुष्प
मूलेषु बहुलं मल्लिकायाः पुष्पं मल्लिका जाती विदार्याः मूलं विदारी

कौ° टट लवणेनसंसृष्टो लवणः सूपः मुद्गादृष्टा मौद्गः ओदनः उंछति व
दराणि उंछति वादरिकः रक्षति समाजं रक्षति सामाजिकः शब्ददुर्दुरं
करोति शब्दं करोति शाब्दिकः दार्दुरिकः पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति स्वरू
पस्य पर्यायाणां विशेषाणां च ग्रहणं मत्स्यपर्याये तु मीनस्यैव पक्षिणो
104 हन्ति पाक्षिकः शाकुनिकः मायूरिकः मात्स्यिकः नैमिकः शाकुलि
कः मार्गिकः हारिणिकः सारंगिकः धर्मं चरति धार्मिकः अधर्मं च
ति वक्तव्यम् अधार्मिकः तदस्य पण्यं अपूपाः पण्यमस्य आपूपिकः
लवणाद्वुञ् लावणिकः शिल्पं मृदंगवादनं शिल्पमस्य मार्दंगिकः
प्रहरणं असिः प्रहरणमस्य आसिकः धानुष्कः शक्तियष्टोरीकक् शा

ते दध्नासंस्कृतंदाधिकं तरति उडुपेनतरति औडुपिकः गोपुच्छाट्ठञ् गौ
पुच्छिकः नौद्व्यचष्ठन् नाविकः घटिकः चरति हस्तिनाचरतिहास्तिकः
दध्नाचरतिदाधिकः पर्पादिभ्यःष्ठन् पर्पेणचरतिपर्पिकः येनपीठेन
पंगवश्चरंतिसपर्पः अश्विकः रथिकः श्वगणाट्ठञ्च चात्ष्ठन् श्व
गणेनचरतिश्वागणिकः वेतनादिभ्योजीवति वैतनिकः विभाषावि
वधात्ष्ठन् पक्षेठक् विवधेनहरतिविवधिकः वैवधिकः एकदेश
विकृतत्वाद्वीवधादपि वीवधिकः वैवधिकः विवधवीवधशब्दौउ
भयतोबद्धशिक्येस्कंधवाह्यकाष्ठेवर्तेते निर्वृत्तेक्षद्यूतादिभ्यः अक्षद्यू
तेननिर्वृत्तं आक्षद्यूतिकंवैरं संसृष्टे दध्नासंसृष्टंदाधिकं लवणाल्लुक्

ॐ
ए॥ त षणु दाने सनोति सनुते ये विभाषा इति आत्वं सायात्
सन्यात् जनसनखनां सञ्झलोः एषामाकारो झलादौ सनि क्ङि
ति च असात असनिष्ट असाथाः असनिष्ठाः क्षणु हिंसाया
205 म क्षणोति क्षणुते चक्षाण चक्षणे क्षणिता ह्म्यंतेति न वृद्धिः
अक्षणीत अक्षत अक्षणिष्ट अक्षथाः अक्षणिष्ठाः क्षिणु च
उप्रत्यये लघूपधगुणो वा क्षिणोति क्षेणोति क्षेणिता अक्षेणी
त् अक्षित अक्षेणिष्ट तृणु अदने तृणोति तर्णोति तृणुते त
र्णिते डुकृञ् करणे करोति अत उत्सार्वधातुके क्ङिति कुरुतः
नभकुर्छुरां भस्य कुर्छुरोरुपधाया न दीर्घः कुर्वंति नित्यं करो

रयोः भुनक्ति भोक्ता भोक्ष्यति अभुनक् भुञ्जीनववने तङानौ स्तः ओदनं भुंक्ते अनववने किं महीं भुनक्ति ञिइन्धी दीप्तौ इंधे इंधाते इंधते इंते इ धांचक्रे इंधिता इंधां इंधातां इन्धे ऐं ध ऐंधातां ऐंधत्त ऐंधाः विद विचारणे विंत्ते वेत्ता इति रुधा दिः गणः तनु विस्तारे तनादिकृञ्भ्य उः प्रायोपवादः तनो ति तनुते ततान तेने तनिता तनिष्यति तनिष्यते तनोतु तनु तां अतनोत् अतनुत तनुयात् तन्वीत तन्यात् तनिषीष्ट अ तनीत् तनादिभ्यस्तथासोः तनादेस्सिचो वालुक् तथासोः अ तत अतनिष्ट अतथाः अतनिष्ठाः अतनिष्यत अतनिष्य

कौ॰ र्हि काले किं इह देशे अधुना इदमः निपातोयं दानीं च इदमो दा
नीं प्रत्ययः काले इदानीं तदो दा च तदा तदानीं अनद्यतने र्हिलन्य
तरस्यां किमः कः विभक्तौ कदा कर्हि यदा यर्हि तदा एतदा एत
स्मिन्काले एतर्हि सद्यः परुत परार्यैषमः परेद्यव्यद्य पूर्वेद्युरन्यतरेद्युर
106 परेद्युरधरेद्युरुत्तरेद्युः एते निपात्यंते द्युश्चोभयाद्वक्तव्यः उभयद्यु
प्रकारवचने थाल् प्रकारवृत्तिभ्यः किमादिभ्यः थाल् तेनप्रकारेण
तथा यथा इदमस्थमु थालोपवादः एतदोपि वाच्यः अनेन एतेन
२ वा प्रकारेण इत्थं किमश्च केन प्रकारेण कथं इति प्राग्दिशीयाः कि
करादिभ्यः सप्तमीपंचमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकाले ष्वस्तातिः सप्तम्या

तइत्यर्थः अभितः उभयत इत्यर्थः सप्तम्यास्त्रल् कुत्र अत्र बहुत्र इ
दमोहः इलोपश्चादः इह किमोत् वास्यात् क्वेति किमः क्व कुत्रः
इतराभ्योपि दृश्यंते सप्तमीपंचमीतरविभक्त्यंतादपि तसिलादयो
दृश्यंते दृशिग्रहणाद्भवदादियोग एव स भवान् ततो भवान् तं भवं
तं तत्र भवंतं एवं दीर्घायुः देवानांप्रियः आयुष्मान् सर्वैकन्यकिंय
त्तदः काले दा सप्तम्यंतेभ्यः एभ्यः काले दा स्यात् सर्वस्य सोन्यतरस्यां
दि दकारादिप्रत्यये सर्वस्य सो वा सर्वस्मिन्काले सदा सर्वदा कदा त
दा काले किं सर्वत्र देशे इदमो र्हिल् संप्रतात् एतेतौ रथोः इदम
एत इत एतौ स्तः रेफादौ थकारादौ च प्रत्यये परे अस्मिन्काले एत

प्त

कौ॰ क्शब्दादस्तातेर्लुक् प्राक् उदक् उपर्युपरिष्टात् निपातावेतौ प
श्चात् तथा उत्तराधरदक्षिणादातिः उत्तरात् अधरात् दक्षिणात् एनब
न्यतरस्यामदूरेऽपंचम्याः उत्तराधिभ्य एनब्वा स्यात् अवधिमतः सा
मीप्ये पंचमीं विनातु उत्तरेण अधरेण दक्षिणेन पक्षे यथास्वं प्रत्ययाः
107 इहकेचित् दिक्शब्दमात्रादेनपमाहुः पूर्वेण ग्रामं दक्षिणादाच् अ
स्तातेर्विषये दक्षिणा वसति अपंचम्या इत्येव दाक्षिणादागतः आ
हि च दूरे दक्षिणस्यादात् दक्षिणाहि दक्षिणा उत्तराच्च उत्तराहि उ
त्तरा संख्याया विधार्थे धा क्रियाप्रकारे वर्त्तमानात् संख्याशब्दात् स्वार्थे धा
स्यात् चतुर्धा एकाद्धो ध्यमुञन्यतरस्यां ऐकध्यं एकधा द्वित्र्योश्च

अंतेभ्यो दिशिरूढेभ्यो दिग्देशकालवृत्तिभ्यः स्वार्थेऽस्तातिः पूर्वाधरा
वराणामसिपुरधवश्चैषां एभ्योऽस्तात्यर्थेऽसिः तद्योगे चैषां पुर अधव इ
त्यादेशः स्युः अस्ताति च पूर्वादीनां पुरादयः स्युः पूर्वस्यां पूर्वस्याः पूर्वो
वा दिक् पुरः पुरस्तात् अधः अधस्तात् अवः विभाषावरस्य अस्तादौ
अच् अवस्तात् अवरस्तात् एवं देशे काले च दिशिरूढेभ्यः किं ऐन्द्र्यां
वसति सप्तम्याद्यंतेभ्यः किं पूर्वं ग्रामं गतः दिग्देशवृत्तिभ्यः किं पूर्वस्मि
न् गुरौ वसति अस्ताति चेति ज्ञापकाद् असिरस्तातिं न बाधते दक्षिणोत्त
राभ्यामतसुच् अस्तातेरपवादः दक्षिणतः उत्तरतः विभाषा परावरा
भ्यां परतः परस्तात् अवरतः अवरस्तात् अंचेर्लुक् अंच्यंतात् दि

कौ°
१०१ द्रव्यप्रकर्षे । किमएदंतात्तिङोव्ययाच्च यो घस्तदंताम् स्यान्न तु
द्रव्यप्रकर्षे । किंतमां प्राह्णेतमां पचतितमां उच्चैस्तमां द्रव्यप्र
कर्षे तु उच्चैस्तमस्तरुः । द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ द्वयो
रेकस्यातिशये विभज्ये चोपपदे सुप्तिङंतादेतौ स्तः पूर्वयोरयमनयोरतिशयेन लघुः
अयमनयोरतिशयेन लघुः लघुतरो लघीयान् उदीच्याः प्राच्ये
भ्यः पटुतराः पटीयांसः ऋतादौ गुणवचनादेव इष्ठेमनीयसुनौ
नेह पाचकतरः पाचकतमः प्रशस्यस्य श्रः इष्ठेयसोः परतः प्रकृत्यै
काच् इष्ठादावेकाच् प्रकृत्या स्यात् श्रेष्ठः श्रेयान् ज्यश्च प्रशस्य
स्य ज्यादेश इष्ठेयसोः ज्येष्ठः ज्यादादीयसः आदेः परस्य ज्याया

१०८

धमुञ् आमंधा इत्यस्य धमुञ् वा द्वैधं द्विधा त्रैधं त्रिधा एधाच्च द्वेधा
त्रेधा याप्ये पाशप् कुत्सितो भिषक् भिषक्पाशः तीयादीकक् स्वा
र्थे वा वाच्यः द्वैतीयीकः द्वितीयः न विद्यायाः द्वितीया विद्येत्येव ए
कादाकिनिच्चासहाये चात्कन्लुकौ एकः एकाकी एककः भूत
पूर्वे चरट् आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यचरः षष्ठ्या रूप्य च षष्ठ्यन्तात् भूत
पूर्वे रूप्यः चरट् च कृष्णस्य भूतपूर्वो गौः कृष्णरूप्यः कृष्णचरः
अतिशायने तमबिष्ठनौ अतिशायविशिष्टार्थवृत्तेः स्वार्थे एतौ स्तः
अयमेषामतिशयेनाढ्यः आढ्यतमः लघुतमो लघिष्ठः तिङश्च
तिङन्तादतिशयद्योत्ये तमप् स्यात् तरप्तमपौ घः किमेत्तिङव्ययघादाम्व

नपुंसकम्

सश्चहंसौ भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यां भ्रातास्वसाचभ्रातरौ पुत्रश्च
दुहिताचपुत्रौ नपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम् क्लीबेनसहोक्तौ
क्लीबंशिष्यते तच्चवा एकवत्स्यात् तद्गुण एव विशेष्यश्चेत् शुक्लः
पटः शुक्लापटी शुक्लंवस्त्रं तदिदंशुक्लं तानीमानिशुक्लानिवा
209 पितामात्रा मात्रासहोक्तौ पितावाशिष्यते माताचपिताचपितरौ
श्वशुरःश्वश्र्वा सहोक्तौवाशिष्यते श्वशुरौ श्वश्रू श्वशुरौ त्यदादीनि
सर्वैर्नित्यं सर्वैःसहोक्तौत्यदादीनिशिष्यन्ते सचदेवदत्तश्चतौ त्यादा
दीनां मिथःसहोक्तौयत्परंतच्छिष्यते सचयश्चयौ पूर्वशेषोपिदृ
श्यतेइतिभाष्यं सचयश्चतौ त्यदादितःशेषेपुंनपुंसकतोलिंगवचना

नपुं

वै: शा

द्रव्यहीं ताश्चद्वंद्वात्तस्य समाहारे वा कत्वचं स्रकुस्रजं शमीदृषदं
वैलिसं छत्रोपानहं समाहारे किम् प्रावृट्पारदौ इति द्वंद्वः ॥०॥ अ
थैकशेषः विरूपाणामपि समानार्थानाम् वक्रदण्डश्च कुटिलदंडश्च
वक्रदंडौ कुटिलदंडौ वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेवविशेषः यूना सहो
क्तौ गोत्रं शिष्यते गोत्रयुवप्रत्ययमात्रकृतं चेत्तयोः कृत्स्नं वैरूप्यं स्यात्
गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ वृद्धः किं गर्गगार्ग्यायणौ यूना किं गर्ग
गार्ग्यौ कृत्स्नं किं गार्ग्यवात्स्यायनौ स्त्रीपुंवच्च यूना सहोक्तौ वृद्धा स्त्री
शिष्यते तदर्थश्च पुंवत् गार्गी च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ पुमान् स्त्रिया
स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् शिष्यते तल्लक्षणश्चेदेवविशेषश्चेत् हंसी च हं
भागवित्ती भागवित्तिकौ

१ ह कृत्सा सो वीर त्वचा धिकमेयन्द्वीते

अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः प्रतिसामं अनुसामं अवसामं प्रति
लोमं अनुलोमं कृष्णोदक्पाण्डुसंख्यापूर्वाया भूमेरजिष्यते कृ
ष्णभूमः उदग्भूमः पाण्डुभूमः द्विभूमः प्रासादः संख्याया नदी
गोदावरीभ्यां च पंचनदं सप्तगोदावरं अजितियोगविभागदन्य
त्रापि पद्मनाभः अक्ष्णोऽदर्शनात् अयक्षुः पर्यायादक्ष्णो यस्मा
110 त् गवामक्षीव गवाक्षः अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुह
र्क्षसामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवा २३
हर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्ष
वृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः अजंताः पंचविंशतिर्निपात्यन्ते अपा

साधुन २

[illegible]

ति ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री एषु सह विवक्षायां स्त्री शिष्यते गाव इमाः ग्राम्येति किं रुरव इमे पशुग्रहणं किं ब्राह्मणाः संघेषु किम् एतौ गावौ अतरुणेषु किं वत्सा इमे अनेकशफेष्विति वाच्यम् अश्वा इमे इत्येकशेषः ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे ऋगाद्यंतस्य समासस्य अप्रत्ययोंतावयवः अक्षे या धूस्तदंतस्य न अर्धर्चः अनृचबह्वृचावध्येतर्येव नेह अनृक्साम बह्वृक्सूक्तं विष्णुपुरं विमलापं सरः + द्व्यंतरुपसर्गेभ्योऽप ईत् द्वीपं अंतरीपं

ना प्रतीपं समीपं अवर्णांता प्रेपं प्रापं ऊदनोर्देशे अनूपो देशः राजधुरा अक्षे तु अक्षधूः दृढधूरक्षः सखिपथः रम्यपथो देशः

नञ

कौं ७५ स्तत्पुरुषात्किं अधुरंशकटं पथोविभाषा नञ्पूर्वात्पथोवासमासां
तः अपथं अपथाःतत्पुरुषादित्येव अपथोदेशः ॥ इतिसमा
सांतः ॥ अलुगुत्तरपदे इत्यधिकृत्य ओजःसहोंभस्तमसःतृ
तीयायाः अलुक् ओजसाकृतं इत्यादि अंजसउपसंख्यानं अं
जसाकृतं आत्मनश्च तृतीयायाअलुक् पूरणइतिवक्तव्यं पूर
णप्रत्ययांतेउत्तरपदेइत्यर्थः आत्मनापंचमः वैयाकरणाख्यायां
चतुर्थ्याः आत्मनइत्येव आत्मनेपदं आत्मनेभाषाः परस्यच प
रस्मैपदं परस्मैभाषा हलदंतेतिङेरलुक् त्वचिसारः गवियुधिभ्यां
स्थिरः सस्थः गविष्ठिरः युधिष्ठिरः अरण्येतिलकः संज्ञायामि

भ्यां चतुरो जिघ्नते विचतुराः चतुर्णां समीपे उपचतुराः ब्रह्महस्ति
भ्यां वर्चसः अच् ब्रह्मवर्चसं हस्तिवर्चसं पल्यराजभ्यां चेति वक्
तव्यं पल्यवर्चसं राजवर्चसं अवसमंधेभ्यस्तमसः अवतमसं सं
तमसं अंधतमसं अन्ववतप्ताद्रहसः अनुरहसं अवरहसं तप्तर
हसं प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् उरसि प्रत्युरसं अनुगवमायामे एत
न्निपात्यते दीर्घत्वे अनुगवं यानं यस्य चायाम इति समासः उपसर्गा
दध्वनः प्रगतोध्वानं प्राध्वो रथः न पूजनात् पूजनार्थात्परेभ्यः समासां
तान स्युः सुराजा अतिराजा स्वतिभ्यामेव नेह परमराजः किमः
क्षेपे कुत्सितो सखा किंसखा किं गौः नञस्तत्पुरुषात् अराजा

कौ
टं

नांधिमुक्त ।र्थेमतीये स्वर्थेसु अश्वपतेरपत्यादि आश्वपतं गणपतं
केद्रत्यादित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यः दित्यादिभ्यः पत्युत्तरपदाच्च अण्णो ण्यः स्या
पवादः प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु दितेरपत्यादि दैत्यः अदितेरादित्य ट
वा आदित्यः यणोमयोर्द्वयोः मयाः इति पंचमी यणा इति षष्ठी त्य
११२ पक्षे यस्य द्वित्वं हलो यमां यमि लोपः वा स्यात् इत्यसति लोपे द्वित्वे च
सति त्रियंरूपं असति द्वित्वे लोपपक्षे वा द्वियं द्वित्वाभावे लोपे च असति
एकयं प्राजापत्यः देवाद्यञ्ञौ दैव्यं दैवं बहिषष्टिलोपो यञ्च
बाह्यः ईकक्च किति च तद्धितेष्वचामादेरचो वृद्धिः बाहीकः
गोरजादिप्रसंगे यत् गोरपत्यादि गव्यम् उत्सादिभ्योऽञ् औत्सः ६

वायेति णात्वंन मामकं कुंभवायेन अतद्धितइतिवक्तव्यम् अंर्ड़गोप
येण स्रुक्स्रुगोमयेण पारस्करप्रभृतीनिच संज्ञायाम् एतानिसुसुट्
कालेनिपात्यंते पारस्करः किष्किंधा तद्बृहतोःकरपत्योश्चौरदेवत
योःसुट्तलोपश्च तात्पूर्वं चर्वेण द्रकारोपिवाधः तद्बृहतोर्दकारत
कारोलुप्येते करपत्योस्तुसुट् चौरदेवतयोरितिसमुदायेपाधिः त
स्करः बृहस्पतिः प्रायस्यचित्तिचित्तयोः प्रायश्चित्तिः प्रायश्चित्तंव
नस्पतिरित्यादि आकृतिगणोयम् इतिसमासाश्रयाविधयेसम
र्थाः पुमानिह इदंमधिक्रियते प्राग्दिशइतियावत् प्राग्दीव्यतोण्
द्वेपं कुणितःप्रागणाधिक्रियते अश्वपत्यादिभ्यश्च एभ्योणास्या

नांधिमुत्र उदपेमंपिनष्टि उदवासः उदवाहनः उदधिर्घटः ए
कहलादौ पूरयितव्येन्यतरस्याम उदकुंभः उदककुंभः एकेति
किं उदकस्थाली पूरयितव्ये किम उदकपर्वतः मंथोदनसक्तु
विंदुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च उदमंथः उकमंथः उदौद 2
223 नः उदकौदनः इको ह्रस्वोङ्यो गालवस्य इगंतस्याङ्यंतस्य ह्र
स्वो वा उत्तरपदे ग्रामणिपुत्रः ग्रामणीपुत्रः इकः किम रमाप
ग तिः अङ्यः किम गौरीपतिः ष्यङः संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे
ष्यङः तस्य पूर्वपदस्य संप्रसारणं पुत्रपत्योः परतः संप्रसारणस्य
दीर्घः स्यादुत्तरपदे कौमुदगंध्यायाः पुत्रः कौमुदगंधीपुत्रः
कौमुदगंधीपतिः इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु इष्टकादी

णितराः ब्राह्मणितमाः इत्यादि नद्याःशेषस्यान्यतरस्याम् अङ्ङ्ग्रतन
द्याः ङ्न्तैकाचस्त्वघादिमुक्तस्योवा ब्रह्मबंधूतरा ब्रह्मबंधुतरा स्त्रि
रीतरा स्त्रीतरा कृन्नद्यान लक्ष्मीतरा उगितश्च विदुषितरा इत्या
भावपक्षेतसिलादिष्विति पुंवत् विद्वत्तरा पादस्यपदाज्यातिगोप
हतेषु पादाभ्यामजतीति पदाजिः पदातिः अत्यति भावादेर्येती
प्र ण्यंतयः पदगः पदोपहतः पद्यत्यतदर्थे पादस्यपदतदर्थेयति
पादौविध्यंतिपाद्याः पार्कराः विध्यत्यधनुषेतियत् अतदर्थेकि
म् पादार्थमुदकं पाद्यं पादार्घाभ्यांचेतियत् उदकस्योदःसंज्ञा
याम् उदमेघः उत्तरपदस्यचेतिवक्तव्यम् क्षीरोदः पयवासवाह

कौ० ८०

ष्टीत्यादि किं अन्यस्यान्येन वाशीः अन्याशीः कारके च नायं निषेधः
अन्यस्य कारकोऽन्यत्कारकः अन्यस्यायमन्यदीयः अर्थे विभाषा
अन्यदर्थः अन्यार्थः कोः कत् तत्पुरुषे च अजादौ उत्तरपदे कुत्सि
तोऽश्वः कदश्वः कदन्नं तत्पुरुषे किं कूष्ट्रो राजा त्रौ च कत्त्रयः रथ
114 वदयोश्च कद्रथः कद्वदः तृणे च जातौ कत्तृणं कापथ्यक्षयोः का
पथं काक्षं ईषदर्थे काजलं विभाषा पुरुषे कुपुरुषः कापुरुषः क
वं चोष्णे उष्णपाठे उत्तरपदे कवं वा स्यात् चात्का कोष्णं कवोष्णं कदु
ष्णं पृषोदरादीनि यथोपदिष्टं पृषत् उदरं पृषोदरं तल्लोपः वारि
वाहको बलाहकः पूर्वपदस्य वः उत्तरपदादेश्च लत्वं भवेद् गणाग

नांतदंतानां च चितादिषु ह्रस्वः स्यात् इष्टकचितं पक्वेष्टकचितं इषी
कतूलं मुंजेषीकतूलं मालभारी उत्पलमालभारी ज्योतिर्जनपदरा
त्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबंधुषु समानस्य सः सज्योतिः
इत्यादि तीर्थे ये तीर्थे उत्तरपदे यादौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः
सतीर्थ्यः एकगुरुकः समानतीर्थे वासीति यत्प्रत्ययः विभाषोदरे
सोदर्यः समानोदर्यः दृग्दृशवतुषु सदृक् सदृशः दृक्षे च सदृक्षः
इदंकिमोरीश्की दृग्दृशवतुषु ईदृक् ईदृशः कीदृक् कीदृशः
दृक्षे च कीदृक्षः ईदृक्षः अषस्यतृतीस्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्था
स्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु अन्यदाशीः अन्यदाशा अन्यदा
स्था अन्यदास्थितः अन्यदुत्सुकः अन्यदूतिः अन्यद्रागाः अव

ॐ षधिवनस्पतिभ्यः दूर्वावणं दूर्वावनं शिरीषवणं शिरीषवनं
द्व्यक्षरत्र्यक्षरेभ्य एव नेह देवदारुवनं इरिकादिभ्योन इरिकावनं
मिरिकावनं, वाहनमाहितात् आरोप्यवदुह्यतेतद्वाचिस्थान्निमि त्त
त्ताद्वाहनस्य णः इक्षुवाहणं पानंदेशे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्प न
115 रस्यनस्य णः क्षीरपाणं येषांते क्षीरपाणाः प्राच्याः वा भावकरणयोः
क्षीरपानं क्षीरपाणं प्रातिपदिकांतनुमविभक्तिषु च पूर्वपदस्था त्
निमित्तात्परस्यएषुस्थितस्यनस्य णोवा माषवापिणौ व्रीहिवा
पाणौ माषवापेण पक्षे माषवापिनावित्यादि कुमति च कवर्गव
त्युत्तरपदे प्रागवत् हरिकामिणौ हरिकामिणि हरिकामेण पक्ष्य

माहंसाः सिंहो वर्णविपर्ययात् गूढोत्पावर्णविकृतेर्वर्णनाश
त्पृषोदरं मतौबह्वचोनजिरादीनाम् दीर्घः स्यात् अमरावती अ
नजिरादीनां किं अजिरवती संज्ञायामित्येव नेह वलयवती
शरादीनांच शरावती वले वलप्रत्यये पूर्वस्य दीर्घः स्यात् कृषी
वलः उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् उपसर्गस्य बहुलं दीर्घः
घञन्ते उत्तरपदे न तु मनुष्ये परीपाकः अमनुष्ये किम् निषादः
नरे संज्ञायाम् विश्वानरः मित्रे चर्षौ विश्वामित्रः शुनोदंतदंष्ट्रा
कर्णकुंदवराहपुच्छपदेषु श्वादंतः प्रनिरंतःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्य
खदिरपीयूक्षाभ्योसंज्ञायामपि एभ्योवनस्यणत्वं प्रवणं विभाषौ

कौ
हप

स्यति विध्यतु विध्यतां विध्यंतु अविध्यत विध्येत विध्यात
अव्यात्सीत पुषपुष्टौ पुष्यति पुपोष पुपोषिथ पोष्टा पोक्ष्य
ति पुष्यतु अपुष्यत पुष्येत पुष्यात पुषादित्वङ् आपरस्मैप
दात् अपुषत अपोक्ष्यत शुषशोषणे शुष्यति शुशोष शो
226 ष्टा शोक्ष्यति शुष्यतु अशुष्यत शुष्येत शुष्यात अशुषत
अशोक्षत णश अदर्शने नश्यति ननाश नेशतुः रधादि
भ्यश्च रधनशतपदृप द्रुहमुह स्नुह स्निह एभ्योवलादार्धा
धातुकस्यवेट् नेशिथ मस्जिनशोर्झलि आम्भोनुम् न
नंष्ठ नेशिव नेश्व नेशम नशिता नंष्टा नशिष्यति नंक्ष्यति 3

पोतनूकरणे ओतः पचति लोपः पयति पवतः पयंति पपौ पपा
पातुः पाप्तुः पाता पास्यति अपयत् अपयतां अपयन् अपात्
अपातां अपुः इदमकौ अपासीत् अपासिष्टां छोछेदने छ
छ्यति छ्यतः छ्यंति चच्छौ छाता छास्यति छ्यतु अछात् छ्ये
त छ्येतां छ्येयुः छायात् अछात् अछातां अछुः अछासीत्
अछासिष्टां षोंतकर्मणि स्यति स्यतः ससौ साता सास्यति स्यतु
अस्यत् स्येत् सायात् असात् असातां असुः असासीत् दोअवखं
डने द्यति ददौ देयात् अदात् अदातां अदुः व्यधताडने वि
ध्यति विव्याध विविधतुः विव्यह विव्यधिथ व्यद्धा व्य

कौ० ६६

ष्यति तेत्र इत्यादि रधादित्वादिमौ वेट्त्वावमर्थमनुदात्तता द्रु
ह जिघांसायां वा द्रुहेति घपक्षे ढः दुद्रोग्ध दुद्रोढ दुद्रोहिथ
द्रोहिता द्रोग्धा द्रोढाति मुह वैचित्ये वैचित्यमविवेकः मु
ह्यति मुमोहिथ मुमोग्ध मुमोढ मोहिता मोग्धा मोढा मो
११७ हिष्यति मोक्ष्यति अमुहत् अमोहिष्यत् अमोक्ष्यत् ष्णुह उ
द्गिरणे स्नुह्यति सुष्णोह सुष्णोहिथ सुष्णोग्ध सुष्णोढ
सुष्णुहिव सुष्णुह्व स्नोहिता स्नोग्धा स्नोढा स्नोहिष्यति स्नो
क्ष्यति अस्नुहत् ष्णिह प्रीतौ स्निह्यति सिष्णेह स्नेहिता स्नेग्धा
स्नेढा अस्निहत् तुष तुष्टौ तुष्यति दुष वैकृत्ये दुष्यति श्लिष

ति नश्येत् नश्यात् अनशत् अनशिष्यति नशेःषांतस्य णत्वं न प्रनंक्ष्यति अंतर्गतहणं भूतपूर्वप्रतिपत्यर्थं प्रनंक्ष्यति रध हिंसासंराध्योः रध्यति रधिजभोरचि नुम् ररंध ररंधतुः ररंधुः ररंधिथ ररंद्ध ररंधिव ररंधिम रेध्व रेध्म नेट्यलिटि रधेः लिट्वर्जे इटि रधेर्नुम् न रधिता रद्धा रधिष्यति रत्स्यति अङि नुम् अनिदितामिति नलोपः अरधत् अरत्स्यत् तृप प्रीणने तृप्यति ततर्प ततर्पिथ ततर्पथ तर्पिता तर्प्ता त्रप्ता स्पृशमृशकृषतृपदृपां च्लेः सिज्वा वाच्यः अत्रप्सीत् अतार्प्सीत् अतर्पीत् अतृपत् दृप हर्षमोहनयोः द

कौ
८९

।चक्षमिथ चक्षंथ चक्षमिव चक्षण्व क्षमिता क्षंता अक्षयेन
षित् भ्वादिस्तु षित् अक्षमितः क्षाम्यतेः क्षांतिः क्षमूषः क्षमतेः
क्षमा क्लमु ग्लानौ क्लाम्यति क्लमिता अक्लमत् मदी हर्षे मा
द्यति अमदत् असु क्षेपणे अस्यति आस असिता अस्यतेस्थु

110 क् अङि· आस्थत् यसु प्रयत्ने यसोनुपसर्गात् संयसश्च श्य
न्वा यस्यति यसति संयस्यति संयसति अनुपसर्गात्किं प्रय
स्यति जसु मोक्षणे यस्यति तसु उपक्षये दसु च तस्यति अत
सत् दस्यति अदसत् वसु स्तंभे वस्यति ववास ववसतुः व
पादिरिति मतेतु वेसतुः वेसुः व्युष विभागे व्युष्यति वुव्योष

श्लिषः श्लेमाप्यस्याभिव्यक्तिः स्यात् उपायो ... (

आलिंगने श्लिष्यति श्लेष्टा अश्लिक्षत् कन्यां देवदत्तः आलिंगने
किं समश्लिक्षत जतुकाष्ठं प्रत्यासत्ताविहाश्लिषिः क्रुध क्रोधे क्रुध्यति
क्षुध बुभुक्षायाम् क्षुध्यति शुध शौचे शुध्यति षिधु संराद्धौ सिध्यति
शमु उपशमे शमामष्टानां दीर्घः श्यनि शमतमदमश्रम
भ्रमक्षमक्लममदां शाम्यति शशाम शेमतुः शेमुः
शेमिथ शमिता अशमत् तमु कांक्षायां ताम्यति तमिता
अतमत् दमु उपशमे दाम्यति दमिता अदमत् श्रमु तपसि
खेदे च श्राम्यति अश्रमत् भ्रमु अनवस्थाने वा भ्राशेति श्य
न्वा भ्राम्यति भ्रमति अभ्रमत् क्षमूष् सहने क्षाम्यति च क्षाम

कौ॰ टी॰ तपासन्तापे अपादि अपत्स्यातां अपत्सत विद सत्तायाम् विद्य
ते वेत्ता बुध अवगमने बुध्यते बुबुधे बोद्धा भोत्स्यते भुत्सीष्ट
अबोधि अबुद्ध अभुत्सातां पूरी आप्यायने पूर्यते पुपूरे पूरिता
पूरिष्यते पूर्यतां अपूर्यत अपूरि अपूरिष्ट ताप संतानपालन
११४ योः ताप्यते तताये तायिता तायिष्यते अतायि अतायिष्ट ओप्या
यी लज्जा युध संप्रहारे युध्यते युयुधे योद्धा योत्स्यते युध्यतां अ
युध्यत युध्येत युत्सीष्ट अयुद्ध अयोत्स्यतां अयोत्स्यत सृ
ज विसर्गे सृज्यते ससृजिषे स्रष्टा स्रक्ष्यते सृक्षीष्ट अस्
स्रक्षातां मीङ् हिंसायाम् मीयते मिम्ये मीयतां अमी

ङ्‌यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ दिदीये मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च
एच आमात्वं ल्यपि चादमिते निजिम्भिते दाता दास्यते अदास्त दीङ्
विहायसा गतौ डीयते डिड्ये डयिता डयिष्यते पीङ् पाने पीय
ते माङ् माने मीयते ममे जनी प्रादुर्भावे ज्ञाजनोर्जा इति
जायते जज्ञे जनिता जनिष्यते दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्यो
न्यतरस्यां एभ्यश्च्लेश्चिण् वा एकवचने तशब्दे परे चिणो लुक् चि
णः परस्य लुक् जनिवध्योश्च नवृद्धिश्चिणि णिति कृति च अज
नि अजनिष्ट दीपी दीप्तौ दीप्यते दिदीपे अदीपि अदीपिष्ट प
द गतौ पद्यते पेदे पत्ता पत्सीष्ट चिण्ते पदः च्लेश्चिण् स्यात्

कौं
टर्ट

लोध्वा लोभिष्यति भूवादेरवृत्करणोत्र्भोभतीत्यष्याकुः लुभ
संमूलने लुभ्यति ल्लि दूषन्नादीभावे ल्लिद्यति त्रिल्लै दिय
त्रिल्लेस्य त्रिल्लिदिव त्रिल्लिदू लेटूता ल्लेता जिमिदास्नेह
ने मिदेर्गुणः इकइत्संज्ञकणकारादो प्रत्यये मेद्यति अमिद
120 त जिक्ष्विदास्नेहमोचनयोः क्ष्विद्यति ऋधुवृद्धो ऋध्यति
आनर्द्ध गृधुअभिकांक्षायां गृध्यति अगृधत् षूङ् प्राणिप्रसवे
सूयते सुषुवे क्रादिनियमादिट् सुषुविषे सुषुविवहे सोता
सविता दूङ् परितापे दूयते दीङ् क्षये दीयते दीङ्युट् चिक्ङि
ति दीङः परस्याजादेः क्ङित आर्द्धधातुकस्ययुट् वुग्युटा वुव

विसप्रेरणे विस्यति अविसत् वुसउत्सर्गे वुस्यति मुसखंडने
मुस्यति मसीपरिणामे परिणामविकारः मस्यति लुटविलोडने
लुट्यति उचसमवाये उच्यति उवोच ऊचतुः ऊचुः भृशुभ्रं
शुअधःपतने भृश्यति बभर्श अभृशत् अभ्रशत् नलोपः भ्रं
श्यति बभ्रंश अभ्रशत् कृशतनूकरणे कृश्यति चकर्श ञितृ
षपिपासायां तृष्यति ततर्ष हृषतुष्टौ श्यन्ङौ भौवादिकाद्विशे
षः हृष्यति जहर्ष अहृषत् रुषरिषहिंसायां तीषेतिवेट् रो
षिता रोष्टा रेषिता रेष्टा कुपक्रोधे कुप्यति गुपव्याकुलत्वे गु
प्यति लुभगार्ध्ये गार्ध्यमाकांक्षा लुभ्यति लुलोभ लोभिता

क्रौ°
१:

विकारः वाक्याध्याहार आकांक्षितैकदेशपूरणं उपस्कृता कन्या अलंकृता इत्यर्थः उपस्कृता ब्राह्मणाः समुदिता इत्यर्थः संभूभूता इत्यर्थः एधोदकस्योपस्कुरुते गुणाधानमित्यर्थः उपस्कृतं भुंक्ते उपस्कृतं ब्रूते वनुयाचने वनुते व वने मनु अवबोधने मनुते मेने मनिता मनिष्यति मनुतां अमनुत मन्वीत मनिष्यत इति तनादिः गणः डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये क्र्यादिभ्यः श्ना पायोपवादः क्रीणाति ई हल्यघोः क्रीणीतः श्नाभ्यस्तयोरातः क्रीणंति क्रीणासि क्रीणीथः क्रीणीथ क्रीणामि क्रीणीवः क्रीणीमः क्रीणीते क्रीणाते क्री

तेः प्रत्ययोकारस्यनित्यं लोपोवक्ष्यो: कुर्वः कुर्मः कुरुत चकार चकर्थ चकृव चकृम चक्रे कर्ता करिष्यति करिष्यते करो तु कुरुतां अकरोत अकुरुत येच कृञः उलोपोयादौ प्रत्य ये कुर्यात कुर्वीत क्रियात् कृषीष्ट अकार्षीत अकृत अ करिष्यत् अकरिष्यत संपरिभ्यांकरोतौभूषणे संमवायेच सुट् संस्करोति अलंकरोतीत्यर्थः संस्कुर्वंति संघीभवंतीत्यर्थः संपूर्वस्य क्वचिदभूषणेपिसुट् संस्कृतं विंःभक्ष्याइतिज्ञाप कात उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषुच कृञःसुट्या त्प्राग्युक्तयोरर्थयोः प्रतियत्नोगुणाधानं विकृतमेववैकृतं

कौ
११ स्कुनोति स्कुनुते स्कुनाति स्कुनीते चुस्काव चुस्कुवे स्कोता
अस्कौषीत् अस्कोष्ट स्तंभ्वादयः चत्वारस्सौत्राः सर्वे रोधना
र्थाः परस्मैपदिनः हलः श्नः शानज्झौ स्तभान जृस्तंभु मुचु म्लुचु
युचु ग्लुचु ग्लुंचु श्विभ्यश्च एभ्यः च्लेरङ् वा व्यष्टभत् अस्तं
182 भीत् युज बंधने युनाति योता क्नूञ् शब्दे क्नूनाति क्नूनीते
क्नविता दृञ् हिंसायाम् दृणाति दृणीते पूञ् पवने प्वादीनां
ह्रस्वः पूञ् लूञ् स्तॄञ् कॄञ् वृञ् धूञ् शॄ पॄ वॄ भॄ मॄ दॄ जॄ झॄ धॄ नॄ कॄ
ऋ गॄ ज्या री ली व्ली प्ली एषां चतुर्विंशतेः शिति पुनाति पुनी
ते पविता लूञ् छेदने लुनाति लुनीते स्तॄञ् आच्छादने स्तृ

णते क्रीणीसे क्रीणाथे क्रीणीध्वे क्रीणे क्रीणीम्वहे क्रीणी
महे चिक्राय चिक्रियतुः चिक्रेथ चिक्रयिथ चिक्रिये क्रे
ता क्रेष्यति क्रेष्यते क्रीणीतात् क्रीणीतां क्रीणीयात क्रेषीष्ट
अक्रैषीत अक्रेष्ट अक्रेष्यत प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च प्रीणाति प्री
णीते प्रीञ् बांके प्रीणाति प्रीणीते मीञ् पांके हिंसायाम् प्र
मीणीते मीनातीत्यात्वं ममौ मिम्यतुः ममिथ ममाथ मिम्ये
माता मास्यति मीयात मासीष्ट अमासीत् अमासिष्टां अमा
स्त षिञ् बंधने सिनाति सिनीते सिषाय सिष्ये सेता स्कु
ञ् आप्रवणे स्कुनाति स्कुनीते स्कुनोति स्कुनुते स्कुञ्ञ्लु चुस्कूच्ञातस्कु

कौं
१२ ग्रहो विहितस्येटो दीर्घो न तु लिटि ग्रहीता गृह्णातु हलः श्नः शा
नज्झौ हलः परस्य श्नः शानजादेशो ह्रौ गृहाण गृह्यात ग्रहीषी
ष्ट स्यन्तेति न वृद्धिः अग्रहीत् अग्रहीष्टां अग्रहीषुः अग्र
हीः अग्रहीषतां कुष् निष्कर्षे कुष्णाति कोषिता निरः कुषः वला
123 देराईधतुकस्येड्वा निष्कोष्टा निरकोषीत् निरकुक्षत अश भोज
ने अश्नाति आश अशिता अशिष्यति अश्नातु पौ अशान ज्ञा
वबोधने जानाति जानीतः जज्ञौ पॄ पालनपूरणयोः पृणाति
स्तॄ हिंसायाम् स्तृणाति स्तृ दृ पां ह्रस्वो वेति ह्रस्व पक्षे यण् स्त
स्तुः पपरतुः दॄ विदारणे दृणाति ददरतुः दद्रतुः जॄ वयो

णाति स्तृणीते तस्तार तस्तरतुः तस्तरे स्तरिता स्तरीता स्तृणी
यात् स्तीर्यात् स्तरिषीष्ट स्तीर्षीष्ट सिच् विचपरस्मैपदेषु
अस्तारीत् अस्तारिष्टां अस्तारिषु अस्तीर्ष्ट कॄञ् हिंसायाम्
कृणाति कृणीते चकार चकरे वृञ् वरणे वृणाति वृणीते
ववार ववरे वरिता वरीता उदोष्ठ्यपूर्वस्य वूर्यात् वरिषीष्ट वू
र्षीष्ट अवारीत् अवारिष्टां अवरिष्ट अवरीष्ट अवूर्ष्ट धूञ् क
म्पने धुनाति धुनीते दुधविथ धोता धविता स्तुसुधूञ्भ्यप
रस्मैपदेषु इट् अधावीत् अधविष्ट अधोष्ट ग्रह उपादाने
गृह्णाति गृह्णीते जग्राह जगृहे ग्रहोलिटिदीर्घः एकाचो

कौ भ्यां ष्टरच् आयुधविशेषः कासूः ह्रस्वा कासूः कासूतरी गोणीतरी वत्सोक्षा
श्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे ष्टरच् वत्सतरः उक्षतरः अश्वतरः ऋषभतरः
किंयत्तदो निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् अनयोः कतरो वैष्णवः यतरः
ततरः वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् जातिपरिप्रश्न इति प्रत्या
ख्यातमाकरे कतमो भवतां कठः यतमस्ततमः वाग्रहणमकजर्थं
124 एकाच्च प्राचां डतरच् डतमच् स्यात् अनयोः रेकतरः मैत्रः एषामे
कतमः इति प्रागिवीयाः इवे प्रतिकृतौ कन् स्यात् अश्व इव प्र
तिकृतिः अश्वकः शाखादिभ्यो यः शाखेव शाख्यः मुख्यः जघन्यः
अग्र्यः शरण्यः कुशाग्राच्छः कुशाग्रीयः तत्प्रकृतवचने मयट् प्रा

धिकारः अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः कापवादः तिङश्चेत्य
नुवर्त्तते कस्य त्तुदः कां तावत्कस्य दादेशो कच्च अज्ञाते कस्यायम
श्वोऽश्वकः उच्चकैः नीचकैः सर्वके पचतकि धकित कुत्सिते कु
त्सितोऽश्वोऽश्वकः अल्पे अल्पं तैलं तैलकं ह्रस्वे ह्रस्वो वृक्षो वृक्ष
कः अस्मिन्प्रकरणे द्दलोदो प्रत्यये द्वितीयादचः परस्य लोपो वाच्य
५ कः देवदत्तकः देवकः लोपः पूर्वपदस्यच दत्तकः विनापि प्रत्य
यं पूर्वोत्तरपदयोर्लोपो वा वाच्यः सत्यभामा भामा सत्या कुटीशमी
शुंडाभ्योरः ह्रस्वा कुटी कुटीरः समीरः शुंडारः कुत्वाडुपच् ह्रस्वाकु
तूः कुतुपः कुतूः कृतेः स्नेहपात्रे ह्रस्वा सा कुतुपः तमान कासूगोणी

कौ०
२२ गुरुदीर्घीणां पृथ्वादित्वादेमा इत्यादि बह्वोर्लोपो भूच्च बहोः बहोः
परस्येमेयसोर्लोपः स्याद्बहोश्च भूरादेशः भूमा भूयान् इष्ठस्य यि
ट् बहोः परस्य इष्ठस्य लोपो यिडागमश्च भूयिष्ठः विन्मतोर्लुक् इ
ष्ठेयसोः अतिशयेन स्रग्वी स्रजिष्ठः स्रजीयान् अतिशयेन त्वग्वान्
125 त्वचिष्ठः त्वचीयान् प्रशंसायां रूपप् सुबन्तात्तिङन्ताच्च प्रशस्तः प
टुः पटुरूपः पचतिरूपं ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः ईष
दूनो विद्वान् विद्वत्कल्पः विद्वद्देश्यः विद्वद्देशीयः पचतिकल्पं
वि भाषा सुपो बहुच् पुरस्तात् ईषदूनः पटुः बहुपटुः पटुकल्पः
स्यः किं यजतिकल्पं प्रागिवात्कः इवेप्रतिकृतावित्यतः प्राक्

वृद्धस्य च ज्यादेशः स्यादजाद्योः ज्येष्ठः ज्यायान् अन्तिकबाढयोर्नेद-
साधौ अजाद्योः नेदिष्ठः नेदीयान् साधिष्ठः साधीयान् स्थूलदूर-
युवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः एषां यणा-
दि लुप्यते पूर्वस्य च गुण इष्ठादिषु स्थविष्ठः दविष्ठः यविष्ठः ह्रसि-
ष्ठः क्षेपिष्ठः क्षोदिष्ठः एवमीयसुन् ह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां पृथ्वादि-
त्वाद्ध्रसिमा क्षोदिमा प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्-
दारकाणां प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्रब्द्राघिवृन्दाः प्रियादीनां प्राद-
यः स्युरिष्ठादिषु प्रेष्ठः स्थेष्ठः स्फेष्ठः वरिष्ठः बंहिष्ठः गरिष्ठः
वर्षिष्ठः त्रपिष्ठः द्राघिष्ठः वृन्दिष्ठः एवमीयसुन् प्रियोरुबहुल

कौ० २०३

भिनिक्रियाफले चोरयते चोरयांचकार चोरयांचके चोरया
मास चोरयिता चोर्यात् चोरयिषीष्ट णाश्रीतिचङ् णौच
ङीतिह्रस्वः द्वित्वं हलादिशेषः दीर्घोलघोरित्यभ्यासस्य
दीर्घः अचूचुरत अचूचुरत चितिस्मृत्याम् चिंतयति अ
चिचिंतत् चिंतेति पठितव्य इदित्करणाम् णिच्‌ः पाक्षिकत्व
लिंगं तेनचिंत्यादित्यादीनलोपेन चिंतति चिचिंतेत्यादि य

126

त्रिसंकोचने यंत्रयति यंत्रेति पठितुंशाकं यहुइदित्कर
णाद्यंत्रतीतिमाधवेनोक्तं तत्चिंत्यम एवंकुद्रिअनृतभाव
णे कुंडयति कुंद्रयते चुकुंद्र तंत्रिकुटुंबधारणे मंत्रिगु

ह्रानो जृणाति मुमूर्त्तये मुष्णाति मोषिता पुषपुष्टौ पुष्णा
ति पुपोष पोषिता पोषिष्यति पुष्णातु अपुष्णात पुष्णीयात वं
धवंधने वध्नाति ववंध ववन्धिथ वंद्धा भंत्स्यति क्लिशूविवाध
ने क्लिश्नाति क्लेशिता क्लेष्टा अक्लेशीत अक्लिक्षत वृङ्संभ
क्तौ वृणीते ववृ ववृषे ववृढ्वे वरिता वरीता अवरिष्ठ अवरीढ
अवृत इतिक्र्यादिःगणः चुरस्तेये स्तयापथयापारूपवीणात
लसूलोकसेनालोमसत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्योणिच् एभ्योणि
चस्यात स्वार्थे पुगंतेतिगुणः सनाद्यंताइतिधातुत्वं तिपशवा
दिगुणायादेशौ चोरयति चि...न्ता...च्छते पदं कर्तृगा

कौ
२५

पीपलत् पूजपूजायां पूजयति अपूपुजत् कृतसंशब्दने
उपधायाश्च धातोरिरतः इत् रपरत्वे उपधायां चेति दीर्घः कीर्त
यति अचीकृतत् अचिकीर्त्तत् म्लेछ अव्यक्तायां वाचि म्लेच्छ
यति अमिम्लेच्छत् ईड स्तुतौ ईडयति ऐडिडत् ऐडिडत्
ऐडिडत् पिडि संघाते पिंडयति रुष रोषे रोषयति अरूरुष
त् तुल उन्माने तोलयति अतूतुलत् स्फुल्व माने स्फुल्वय
ति अपुस्फुल्वत् घुषिर् विशब्दने घोषयति अजुघुषत् पट
पुट लुट तुजि मिजि पिजि लुजि भजि लघि त्रसि पिसि कुसि
दसि कुंशि घट घटि बृंहि बर्ह बल्ह गुप धूप विच्छ चीव पुथ लोकृ

प्रपरिभाषणे तंत्रयते मंत्रयते एतावात्मनेपदिनौ स्फुडि
परिहासे स्फुंडयति पीड्अवगाहे भ्राजभासभाषदीपजी
वमीलपीडामन्यतरस्याम् एषामुपधाया ह्रस्वो वा चङ्परे णौ
अपीपिडत् अपिपीडत् अर्थ प्रस्थाने प्रार्थयति अत्स्मृद
त्वरप्रथम्रदस्तृस्पशां एषामभ्यासस्याकारश्चङ्परे णौ इत्यप
वादः अपप्रथत् पृथ प्रक्षेपे पर्थयति उर्ऋत् उपधाया ऋ
वर्णस्य ऋदृाच्चङ्परेणौ ऋ रारामपवादः अपीपृथत् अप
पर्थत् लुंठस्तेये लुंठयति अलुलुंठत् तड आघाते ताड
यति अतीतडत् चोदयति अचूचुदत् पालरक्षणे पालयति अ

चदपेते हे

कौं° १५ ति जरति णिच् अग्रसर्वोपयोगे पोषयति पोषति पोष्टा अयं
विपूर्वो अतिपाये अपिपाह्नत् अपोस्पत् तपदाहे तापयति
तपति तप्ता तृपतृप्तौ तर्पयति तर्पति हिसिहिंसायाम् हिंस
यति हिंसति अर्ह पूजायाम् अर्हयति अर्हति आनर्ह आ
नर्हतुः आनर्हुः अर्हिता छद अपवारणे स्वरितेत् छादय
125 ति छदति छदते धूञ् कंपने धूञ्प्रीञोनुक् णौ धूनयति
धवति धवते प्रीञ् तर्पणे प्रीणयति प्रयति प्रयते वच परि
भाषणे वाचयति वचति वक्ता अवाचीत् मान पूजायाम् मा
नयति मानिता भू प्राप्तौ आत्मनेपदी भावयते भवते

लोच्चूर्णट कुपतर्क वृतु वृधु भाषार्थाः पाटयति पोटयति
लोटयति तुंजयति एवंपरेषां घाटयति घंटयति नागलो
पिपास्वृदितो णिच्यग्लोपिनः पास्तेत्वादितांचोपधा
या ह्रस्वोनचङ्परेणौ अलुलोकत अलुलोचत वर्त्तयति
वर्द्धयति आधृषाद्वा इतऊर्ध्वं विभाषितोणिच् धृषधातुम
भिव्याप्य युजपृचसंयमने योजयति योजति अयोजीत
पर्चयति पर्चति पर्चिता अपीपर्चत अपर्चीत अर्चपूजा
यां षहमर्षणे साहयति सएवायंनागाः सहति कलभेभ्यः
परिभवं वृञावरणे वारयति वरति वरते वृञ्वधोहनो जारय

ति श्लोपदेशात्वा न मः असुस्त्वत कुमार क्रीडायां कुमार
यति अचुकुमारत ऊन परिहाने ऊनयति ऊः पुषणाजीति
सूत्रे पयपयोरितिवक्तव्ये वर्गप्रत्याहारजंगहो लिंगग्राह्ये अच
आदेशोनस्यात द्वित्वे कर्तव्ये यत्र द्वित्वे क्ते वभ्यासे तत्र रखंडस्या
होच प्राक्रि[illegible] या यां परिनिष्ठितेनूपेवा अवर्णोलभ्यते तत्रैवा
यं निषेधः ज्ञापकस्यसजातीयापेक्षत्वात तेनाच्चिकीर्तदित्या
दिसिद्धं प्रक्तेतुनणान्तस्य द्वित्वं तत्र तत्र रखंडे अज्ञापः ऊनन
त ध्वनशब्दे ध्वनयति अदध्वनत स्तनवेष्टने स्तनयति मू
त्रप्रस्रवणे मूत्रयति अमूतत्वसामाप्यास्मिन्विक[illegible]ल्पः मू

णा स्मनियोगे नैवात्मनेपदमित्येके भवति मार्गअन्वेषणे
मार्गयति धृष प्रसहने धर्षयति इत्याधृषीयाः अथादन्ताः
कथवाक्यप्रबन्धे अल्लोपः अचः परस्मिन् पूर्वविधौ परनि
मित्तोजादेशः स्थानिवत्स्यात् स्थानिभूत दचः पूर्वत्वेनदृष्टस्य
विधौ कर्तव्ये इतिस्थानिवत्त्वान्नोपधायावृद्धिः कथयति अचक
थत् गण संख्याने गणयति ई
च गणः गणोरभ्यासस्य ईत्स्यात् चङ् परेणौ चादत् अजीगणत् अ
जगणत् रच प्रतियत्ने रचयति अररचत् कलगतौसंख्यानेच क
लयति अचकलत् महपूजायां महयति सूचपैशुन्ये सूचय

कौ॰ अस्तुसवगं॰ ...

१०७ त अयीयवत अरीरवत अलीलवत जुगतौ अजीजवत
युयणज्जीति किम नुनावयिषति अपरे किम बुभूषति स्त्र
वति स्तृणोति द्रवति प्रवति प्लवति च्यवतीनाम्बा एषामभ्यासे
130 कारस्य त्वं वा स्यात् नि अवर्णपरे धात्वक्षरे परे सुस्रावणे असि
स्रवत् इत्यादि अवर्णपरे किम पुस्रूषते णिजंतात् णिच्यपर
तद्दूद्वेप्राप्याणेणल्लोपावियङ्‌यण्गुणवृद्धिदीर्घेभ्यः पूर्व
विप्रतिषेधेनेति णिलोपः चोरयति णौ चङीति ह्रस्वः दीर्घो
लघोरिति दीर्घः नचाग्लोपित्वाद्दयो रप्यसंभवेः एषाकृतिनि
र्देशात अचूचुरत द्वउौस्थिगतिवृद्धोः णौ यसंस्थन्डो सन्य

ऋति आगर्वीदात्मनेपदिनः पद गतौ पदयते अपपदत गृ
ह ग्रहणे गृहयते मृग अन्वेषणे मृगयते शूर वीर विक्रां
तौ शूरयते वीरयते गर्व माने गर्वयते ॥०॥ इति चुरादिः
पा गणः स्वतंत्रः कर्त्ता क्रियायां स्वातंत्र्येण विवक्षितोऽर्थः कर्त्ता स्या
त् तत्प्रयोजको हेतुश्च कर्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च
हेतुमति च प्रयोजकव्यापारे प्रेरणादौ वाच्ये धातोर्णिच् भव
ति प्रेरयति भावयति भावयांचकार ओः पुयण्ज्यपरे सनि
परे यदंगं तदवयवस्याभ्यासोकारस्य इत्स्यात् पवर्गयण्जकारेष्ववर्ण
परेषु परतः अबीभवत् अपीपवत् मूङ् बंधने अमीमव

कौ°
१०८ स्म भितः ज्वलह्वलह्मलनमामनुपसर्गाद् एवांमित्वंवा
ग्लास्मावनुवमाञ्च अनुपसर्गादेमांमित्वंवा नकम्यमिच्चमां अ
मंतत्वात्ज्ञाप्तूंमित्वंन यमोपरिवेषणे मित्वंन स्खदिरवपरिभ्यां
च भिन्न मितांह्रस्वः घटादीनांज्ञपादीनांच णौउपधायाह्रस्वः
।३। घटयति ज्ञपज्ञानेज्ञापनेच ज्ञपयति अजीघटत अजिज्ञ
पत रभेरशब्लिटोः रभेनुम्स्यादचिनतुशपलिटोः लभेश्च अ
ररंभत अललंभत ईर्ष्योईर्ष्यायाम ईर्ष्यति ईर्ष्यितेस्तृतीयस्ये
तिवक्तव्यं तृतीयव्यंजनस्यतृतीयैकाचइतिवार्थो अंद्येयस्य
द्वित्वंवारयतुमिदम द्वितीयेतुअजादेर्द्वितीयस्येत्यस्यापवा

वयति शाटूरगतौतः शादे शैतीशादे शः स्यात् शातयति गतौ
तु गाः शादयति गोविंदः गमयतीत्यर्थः रुहपोन्यतरस्यां णौ
रोपयति रोहयति गुहः संवरणे ऊदुपधायागोहः गोहंतं द्वेर
यति गूहयति दोषणौ दुष्यतेरुपधायाऊत्स्यास्मौ दूषयति
वा चित्तविरागे विरागः अप्रीतिता चित्तं दूषयति दोषयति
वा कामः उभौसाभ्यासस्य साभ्यासस्याऽनितेरभौनकारेण
स्यास्मौ गमयति बोधनेतु प्रत्याययति इणवदिकः अधिग
मयति घटचेष्टायां घटादयोमितः जनीजॄष्क्नसुरंजोऽमंता

कोपवादः शाययति अशीशयत् ह्वाययति ह्वः संप्रसारणं
सन्परे चङ्परे च णौ ह्वः संप्रसारणं स्यात् कान्यादीनां वा चङ्परे
णौ उपधाया ह्रस्वो वा एपताः कण रण भण श्रण लुप हेठः काण्या
दयः षड्मो उक्ता ह्वायि वा णिलो ठिलोपयश्चत्वारो धिकान्या
132 से चाणि लोठि अप्पन्यत्र इत्थं कान्यादयो द्वादश अजूहवत् अ
जुहावत् पापयति लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य पिबतेरुपधाया लो
पः स्यादभ्यासस्य ईदंतादेशश्च चङ्परे णौ अपीप्यत् पातेर्णौ लुग्वक्त
व्यः पुकोपवादः पालयति वो विधूनने जुक् वातेर्जुक्स्याण्णौ कं
पेऽर्थे वाजयति कम्पने किम् केशान्वापयति स्फायो वः णौ स्फा

रेचङ परेणौस्म यतेसंप्रसारणं वा संप्रसारणे तदाश्रयं च कार्यं
बलवदितिवचनात संप्रसारणम पूर्वरूपं असूषवत असघु
त्वान्नदीर्घः असिष्वयत स्तंभुसिवुसहां चङि उपसर्गान्निमित्तादेवां
सस्य षो न स्यात्चङि अवातस्तंभत पर्यसीषिवत न्यसीषहत स्वा
पेश्चङि एवं तस्य स्वापेश्चङि संप्रसारणम असूषुपत हनस्तो चि
ण्णलोः चिण्णल वर्जे ञिति णिति प्रत्यये परे घातयति अर्तिह्रीव्लीरी
क्नूयीक्ष्माय्यातां पुक णौ स्थापयति तिष्ठतेरित उपधायाश्चङि
परे णौ अतिष्ठिपत घ्रापयति जिघ्रतेर्वा उपधाया इत्वं चङि परे
णौ अजिघ्रिपत अजिघ्रपत पाकुसाद्रव्यावेपां पुक णौ पु

कौ॰ २६१॰ र्थिकः सरूपः प्रत्यययोर्नेष्टः सनंतान्नसन्निष्यते तेनपिपठिषि
तुमिच्छतीतिवाक्यमेव लुङ्सनोर्घस्लृ अदः सस्यार्धधातुके
सस्यतः स्यात्सादावार्द्धधातुके अत्तुमिच्छति जिघत्सति एका
च उपदेशेऽनुदात्तात्‌ इनेट्‌ इण्वदिकइति वक्तव्यम्‌ पिपठिषति इयक्षति प्रापिपयि
षति इयिक्षति ईप्सति अजानां हलंतानां च ईण्‍
/133 गमेश्च दीर्घोऽजलाम्‌ इको झल्‌ हलन्ताच्च झलादिः सन्‌ कित्‌
दै॰ कर्तुमिच्छति चिकीर्षति जिघांसति सनि च इणो गमिः नतु बो
धने जिगमिषति बोधने तु प्रतीषिषति इङश्च गमिः सनि
अधिजिगांसते रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च एभ्यःस

८ तयासनंतेऽवर्हते ऐर्षीयत् ऐर्षिष्यत् द्वितीयव्याख्यायां
णिजंतात्त्वुङि च एवाभ्यासेऽरूपते हलादिशेषात् द्वितीयं तु द्वि-
तीयस्यैव तृतीयाभावेन अकृतवार्त्तिकाप्रवृत्ते ॥ इति णिज-
ताः धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा इष् कर्मणो धा-
तोरिषिणैककर्तृकात् सन्वाऽऽइच्छायाम् पठ व्यक्तायां वाचि ॥ द्व
सन्यङोः सनंतस्य यङंतस्य च प्रथमस्यैकाचो द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वि-
तीयस्य सन्यतः पठितुमिच्छति पिपठिषति कर्मणः किम् ग-
मनेनेच्छति समानकर्तृकात्किं शिष्याः पठंत्वितीच्छति गुरुः
वाग्रहणाद्वाक्यमपि धातोरिषिकर्मत्वनुवर्त्तीया नैछंति केमतुव

कौं
२०११ स्य च णाऊठ् एतावादेशौ स्तोऽनुनासिके क्वौ झलादौ क्ङिति च यण्
द्युत्वं दुद्यूषति दिदेविषति स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् अभ्या
सेणः परस्य स्तौतिण्यन्तयोरेव सस्य षः षभूते सनि नान्यस्य तुष्टूष
ति द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणं सुष्वापयिषति सिषाधयिषति स्तौ
तिण्योः किम् सुसूषति सिसेविषति आपज्ञप्यृधामीत् एषामच
135 ईत्स्यात् सादौ सनि अत्र लोपोऽभ्यासस्य सनि मीमेत्यारभ्य एतत् दु
त्राभ्यासलोपः आप्तुमिच्छति ईप्सति अर्धितुमिच्छति ईर्त्सति अ
र्दिधिषति विभ्रज्जिषति विभर्जिषति विभ्रक्षति विभर्क्षति द
म्भ इच्च दम्भेरच इत्स्यात् इच् सादौ सनि हलंतादित्वेहलन्ताग

स्मु स्का चकितौ स्तः रुरुदिषति विविदिषति मुमुषिषति
सनि ग्रहगुहोश्च ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्च सन इण् न जिघृक्षति
हलन्ताच्च इक्समीपाद्धलः परो झलादिः सन् कित् गुहू संव
रणे जुघुक्षति सुषुप्सति किरश्च पञ्चभ्यः कॄगॄदृङ्धृङ्प्र
च्छेभ्यः सन इट् पिपृच्छिषति चिकरिषति जिगरिषति अत्रेटो
दीर्घो नेच्छः पूर्ववत्सनः सनः पूर्वो यो धातुस्तेन तुल्यं सनन्तादप्या
त्मनेपदं स्यात् दिदरिषते दिधरिषते बुभूषति सनीवन्तर्धभ्रस्ज
दंभुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम् इवन्तेभ्यः ऋधादिभ्यश्च सन इड्वा
इडभावे हलन्ताच्चेति कित्त्वं [illegible] सनुकस्य ह्रस्वश्च

कौ°
१०४२ लोपः पित्सति दिदरिद्रिषति दिदरिद्रासति मुचोकर्म
कस्य गुणो वा सादेः सनि अभ्यासस्य लोपः मोक्षते मुमुक्षते वा
वत्सः स्वयमेव अकर्मकस्य किम् मुमुक्षति वत्सं कृष्णः इट्
सनि वा वृङ् वृञ्भ्याम् ऋदंतात् सनः इट् वा विवरिषते विवरी
135 षते वुवूर्षते विवरिषति तितरिषति तितरीषति तितीर्षति
स्मिपूङ् रंज्व् अशां सनि स्मिपूङ् ऋ अंज अश एभ्यः सन इट्
सिस्मयिषते पिपविषते अरिरिषति अंजिजिषति अशि
शिषते गुप गोपने तिज निशाने कित निवासे रोगापन
यने च मान पूजायां वध बंधने दान खंडने शान तेजने गु

हणं जातिपरं तेनसनः किल्वात् नलोपः धिप्सति धीप्सति दि
दंभिषति धिप्सीप्सति शिम्भूयिषति सुस्तूषति सिस्वरिषति
पुयूषति पिपविषति ऊर्णिनूषति ऊर्णुनुविषति ऊर्णुन
विषति वुभूषति विभरिषति ज्ञीप्सति जिज्ञपयिषति जन
ल सनखनांसझलोः इत्यात्वं सिषासति सिसनिषति अपांका
मं सन्वत्यः स्थामुमूर्षति तनिपतिदरिद्रादिभ्यः सनोवेड्वा
च्यः तनोतेर्विभाषा उपधायादीर्घः झलादौ सनि वा तितांसति
तितंसति तितनिषति कृपं पिपतिषति सनिमीमाघुरभलभ
शकपतपदामच इस माद्दोसनिमभ्यासलोपः स्कोरितिस

कौ° १०२३ मत्सते दीदांसति दीदांसते मीमांसति मीमांसते णिचतु
गोपयति गोपयते इत्यादि ॥ इति सनंतप्रक्रिया ॥
धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् पौनःपुन्यभृशा
र्थे द्योत्ये धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् गु
136 णो यङ्लुकोः अभ्यासस्य गुणः ङिदंतत्वादात्मनेपदं पुनः
पुनरतिशयेन वा भवति बोभूयते बोभूयांचक्रे बोभूयिता
बोभूयिष्यते बोभूयतां अबोभूयत बोभूयेत बोभूयिषीष्ट
अबोभूयिष्ट अबोभूयिष्यत धातोः किं आर्द्धधातुकत्वं यथा
स्यात तेन लुनो न चरित्यादि एकाचः किं पुनः पुनः जागर्त्ति ह

पितिज्किद्भ्यः सन् मान्वधदानशानयोदीर्घश्चाभ्यासस्य स्वत्वद्
योत्तेभ्यः सन् मानादीनामभ्यासस्येकारस्य दीर्घश्च गुपेर्निंदाया
म् तिजेः क्षमायां तेजनेच्च कितेर्व्याधिप्रतीकारे निग्रहे अपन
यने नाशने संशयेच्च माने र्जिज्ञासायाम् वधेश्चित्तविकारे
दाने रार्जवे शाने र्निशाने गुपिप्रभृतयः कित् भिन्नार्थे निंदाद्य
र्थेका एवानुदात्तेतौ दानशानौ स्वरितेतौ एते नित्यसन्नन्ताः अ
र्थांतरेत्वननुबंधकं भ्रुरादयः अनुबंधस्य केवले चरितार्थत्वा
त्सन्नंतात्पदव्यवस्था धातोरित्व विहितत्वात्सनोत्र नार्द्धधातुकत्वे
तेनइडुणौन जुगुप्सते तितिक्षते चिकित्सति मीमांसते वी

कौं १०१७ त्यर्थं गर्ह्यायामेव यङ् गर्हितं लुंपति लोलुप्यते सासद्यते चर
फलोश्च अनयोरभ्यासस्यांतो नुक् यङ्लुकोः हलिचेति दीर्घः
नुगित्यनेनानुस्वारो लक्ष्यते स च पदांतवद्वाच्यः वा पदांतस्येति
यथा स्यात् उत्परस्यातः चरफलोरभ्यासात्परस्यात उः स्यात् यङ्
लुकोः हलिचेति दीर्घः चञ्चूर्यते चंचूर्यते पम्फुल्यते पंफु
127 ल्यते जपजभदहदशभंजपशां च एषामभ्यासस्य नुक् यङ्लुकोः
गर्हितं जपति जंजप्यते इत्यादि ग्रोयङि गिरतेरेफस्य लत्वं
यङि गर्हितं गिलति जेगिल्यते सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णो
तिभ्यो यङ् वाच्यः सोसूच्यते सोसूत्र्यते मोमूत्र्यते अटाट्यते अ

लादेः किं मम्रामीह्यते नित्यं कौटिल्ये गतौ गत्यर्थात्कौटिल्य ए
व यङ् न क्रियासमभिहारे दीर्घोकितः अकितोभ्यासस्य दी
र्घो यङ्लुकोः कुटिलं व्रजति वाव्रज्यते यस्य हलः हलः परस्य
यस्य लोपः आर्द्धधातुके अतः परस्य अतो लोपः वाव्रजां चक्रे वा
व्रजिता रीङ् ऋतः अकृद्यकारे सार्वधातुके यकारे च्वौ च परे ऋ
तो रीङ् चेक्रीयते रीगृदुपधस्य च ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य
रीगागमो यङि वरीवृत्यते वरीवृतां चक्रे वरीवृतिता हुम्रादि
षु च नरीनृत्यते जरीगृह्यते रीगृत्वत इति वाच्यं वरीवृश्च्यते
लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायाम् एभ्यो धा

कौं
१०१५ न्नेक्रीयते ईघ्राध्मो: यङि जेघ्रीयते देध्मीयते नीगवंचु
स्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदूस्कंदाम् एषामभ्यासस्यनीग्यङ्लु
कोः अकितइत्युत्केर्नदीर्घः नलोपः वनी वच्यते सनीस्र
स्यते दनीध्वस्यते वनीभ्रस्यते चनीकस्यते पनीपद्यते चनी
स्कद्यते इतियङंतप्रक्रियाः ॥ यङोचिच यङोचि
138 प्रत्ययेलुक्स्याच्चकाराद्विनापिक्वचित् अनैमित्तकोपमंत
रंगत्वादादौभवति ततःप्रत्ययलक्षणेनयङंतत्वाद्द्वित्वं अभ्या
सकार्यंधातुत्वाल्लडादयः शेषात्कर्तरिपरस्मैपदं चर्करीतं च
त्यदादेपागच्छयोलुक् यङोवा यङ्लुङंतात्परस्यहलादेः

ङिच अर्तेः संयोगादेश्चऋतोगुणोयङि यकारपरस्यरेफस्य
नद्वित्वनिषेधः अरार्यते इतिभाष्योदाहरणात् अरारिता अ
राप्यते ऊर्णोनूयते सिद्धोयङि सस्यषोन निसेसिच्यते न
कवतेयङि अभ्यासस्यचुत्वंन कोकूयते कौतिकुवत्योस्तु चो
कूयते हंतेर्हिंसायांयङि घ्नीभावोवाच्यः जेघ्नीयते हिंसायांकि
म् नुगतोनुनासिकांतस्य अदंताभ्यासस्यनुक् यङ्लुकोः जं
घन्यते अयङ्यिक्ङिति श्रीङः प्राशय्यते स्वपिस्यमिव्येजां
यङि संप्रसारणं सोषुप्यते सेसिम्यते वेवीयते नवशः सं
प्रसारणंयङि वावश्यते चायःकी यङि चेकीयते चायः कीस्यात्

न॰।

२प्रजादेशः स्यान्चयादौकिति ३

कौं
१०१६

नित्यत्वाट्टक् अवोभूवीत् अवोभोत् अवोभूताम् अवोभूवुः
अवोभविष्यत् जंगमीति जंगंति अनुदात्तेत्वानुनासिकलो
पः जंगतः जंगमति क्नोश्च जंगन्मि जंगन्मः स्तिपाशपानुब नं:
धेन निर्दिष्टं यङ्गृहणेन च यत्रैकाज्ग्रहणं चैव पंचैतानि न
134 यङ्लुकि इति वचनान्नडागमनिषेधः जंगमिता अनुनासि
कलोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्नेडिलुक् जंगहि मोनोधातोः
अजंगन् अनुबंधनिर्देशान्नेरङ् अजंगमीत् रुच्छिकी
च लुकि ऋदुपधस्य धातोरभ्यास रुक् रिक् रीकस्युः यङ्
लुकि ऋतश्च ऋदंताद्धातोरपि तथा नाभ्यस्तेति न गुणः

पितः सार्वधातुकस्य ईड्वा स्यात् भूसुवोरिति गुणनिषेधो यङ्
लुकि भाषायां न वोभूतु तेतिक्ते इति छंदसि निपातनात्
वोभवीति वोभोति वोभूतः वोभुवति वोभवीषि वोभोषि
वोभूथः वोभूथ वोभवीमि वोभोमि वोभूवः वोभूमः वो
भवांचकार वोभवांबभूव वोभवामास वोभविता वोभवि
ष्यति वोभवीतु वोभोतु वोभूतात् वोभूतां वोभुवतु वोभूहि
वोभवानि अवोभवीत् अवोभोत् अवोभूताम् अवोभवुः
वोभूयात् वोभूयाताम् वोभूयुः वोभूयात् वोभूयास्ताम् वोभू
यासुः गातिस्थेति सिचोलुक् यङोवेति ईट्पक्षे गुणंवाधित्वा

॥

श्रीं
२९१ रति चाकोर्हि चाकराति अचाकरीत् अचाकः अचाकीर्त्ती अ
चाकरुः अचाकारीत् अचाकारिष्टां तृप्लवनसंतरणयोः ता
तर्त्ति तातरीति इत्यादि ॥ इति यङ्लुगंताः सुप
आत्मनः क्यच् इषिकर्मणोसितुरात्मसंबंधिनः सुबंतादिच्छा
यामर्थे क्यच् वा सुपोधातुप्रातिपदकयोः एतयोरवयवस्य
140 सुपोलुक्स्यात् क्यचिच्च अवर्णस्य ई आत्मनः पुत्रमिच्छति
पुत्रीयति मांतप्रकृतिकसुबंताद्व्ययाच्च क्यच् किमिच्छति
२ इदमिच्छति स्वरिच्छति अशनायो दन्यधनायावुभुक्षापि
पासागर्धेषु क्यजंतानिपात्यंते अशनायति उदन्यति धनाय

एते

वर्वृतीति वरिवृतीति वरीवृतीति वर्वर्त्ति वरिवर्त्ति वरीवर्त्ति
वर्वृत्तः वरिवृत्तः वरीवृत्तः वर्वृतति ३ वर्वर्त्तामास ३ वर्वर्त्ति
ता ३ गणनिर्दिष्टत्वान्नवृद्भ्यस्स्यतुभ्य इति न वर्वर्त्तिष्यति ३
अवर्वृतीत ३ अवर्वर्त्त ३ सिपिदस्त्वितिरुत्वपक्षे अवर्वाः रीरी
तिलोपः गणनिर्दिष्टत्वादड्न अवर्वर्तीत चर्करीति चरि
करीति चरीकरीति चर्कर्त्ति चरिकर्त्ति चरीकर्त्ति चर्कृतः ३
चर्कृति ३ चर्कराञ्चकार चर्करिता ३ अचर्करीत अचर्कः
३ चर्कृयात ३ अरिति रिङ् चर्क्रियात अचर्करीत ऋतश्चे
तितपरत्वान्नेह कृविक्षेपे चाकर्त्ति चाकरीति चाकीर्तः चाकि

कौ°
१९८ तस्यस्थानिव द्भावाल्लघूपधगुणेन समिधिता समिधिता का
म्यस्य उक्तं विषये काम्यच्स्यात् पुत्रमात्मन इच्छति पुत्रकाम्य
ति पुत्रकाम्यिता उपमानादाचारे उपमानात् कर्मणः सुबंतादा
चारे र्थेक्यच् पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रं विष्णूयति द्वि
१५) जम् सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वावक्तव्यः अतोगुणे कृष्णइवाच
रति कृष्णति स्वइवाचरति स्वति सस्यौ अनुनासिकस्य क्विझलोः
क्ङिति अनुनासिकांतस्योपधादीर्घः क्वौझलादौ क्ङितिच इद
मिवाचरति इदामति राजेवाचरति राजानति पंथाइवाचरति
पथीनति कर्तुःक्यङ्सलोपश्च उपमानात्कर्तुः सुबंतादाचारे

ति वुभुक्षादौ किम् अशनीयति उदकीयति धनीयति अ
श्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि एषां क्यचि सुक् स्यात्
अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायां अश्वस्यति वडवा वृषस्यति गौः क्षीर
लवणयोर्लालसायाम् क्षीरस्यति वालः लवणस्यति उष्ट्रः सर्व
प्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगसुकौ दधिस्यति दध्यस्य
ति न क्ये क्यचि क्यङि नान्तमेव पदं स्यान्नान्यत् नलोपः राजीय
ति नान्तमेवेति किम् वाच्यति नात्रकुलं हलि च गीर्यति पूर्यति
धातोरित्येव नेह दीर्घः दिवमिच्छति दिव्यति क्यस्य विभाषा ह
लः परयोः क्यच्क्यङोः लोपो वार्द्धधातुके समादेः तस्य अतोलोपः

कौं
१९४ च्यत्ते। ह्रोडांच्यत्ते। उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोज
के प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक्क्रियते तेन गल्भशब्दात् प्रागल्भो
ट् अवागल्भत अवागल्भिष्ट। लोहितादिडाज्भ्यः क्यष्। लो
हितादिभ्यो डाजंताच्च भवत्यर्थे क्यष् स्यात्। वा क्यषः। क्यषंतात्प
142 रस्मैपदं वा। अलोहितः लोहितो भवति लोहितायति लोहिताय
ते। ननु अच्चारणसामर्थ्यात्कामं च इव क्यषोऽपि ककारः कुतो न श्रू
यते इति चेन्न तस्य भाष्ये प्रत्याख्यानात्। पटपटायति पटपटाय
ते। कष्टाय क्रमणे। चतुर्थ्यन्तात् कष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे क्यङ्। क
ष्टायक्रमते कष्टायते पापं कर्त्तुमुत्सहत इत्यर्थः। सत्रकक्षक

काङ्वा सन्नियोगशिष्टानां सह वा प्रवृत्तिः सह वा निवृत्तिः इति
काङ् सलोपयोः सहैव प्रवृत्तिः सातस्य कर्तृवाचकस्य लोपो वा
काङ् वेत्युक्तेः पक्षे वाक्यम् लोपश्च व्यवस्थितः डोजसो परसो
नित्यमितरेषां विभाषया कृष्णस्वाचरति कृष्णायते उत्जायते अ
प्सरायते यशायते यशासते विद्वायते विद्वस्यते आचारे क्विप् ग
ल्भक्लीबहोडेभ्यः क्विप् वा तत्त्वहणत्क्वङ्पि अवगल्भादयः
पचाद्यजंताः क्विप्सन्नियोगेनानुदात्तत्वमनुनासिकत्वं चात्रत्वप
स्य प्रतिज्ञायते तेन तङ् अवगल्भते क्लीबते होडते भूतपूर्वादप
नेकार्थ आसु एतत्सर्वत्रैव कार्यं सामर्थ्यात् अवगल्भाञ्चक्रे क्लीबां

कौं
१०२० त्सरं फेनायते बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने एवमेभ्यः करणे एभ्यः
कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् शब्दं करोति शब्दायते सुदिनदुर्दिन
नीहारेभ्यश्च सुदिनायते प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुल
मिष्ठवच्च प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे णिच् स्यादिष्ठे यथा प्रातिपदि
कस्य पुंवद्भाव रभाव टिलोप विन्मतुब्लोप यणादिलोप प्रस्थ
193 स्फाद्यादेश भसंज्ञास्तद्वण्णावपि स्युः पटुमाचष्टे पटयति प
रत्वाद्वृद्धौ सत्यां टिलोपः अपीपटत् णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः तु वृद्धिर्लो
143 पोवलीयानिति स्थितं अपपटत् पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् पुच्छा
दुदसने व्यसने पर्यसने च विविधं विरुद्धं चोत्क्षेपणं व्यसनं उत्पुच्छ

९२

षक्तृहृग्रहनेभ्यः क एव चिकीर्षीयं इति वाच्यम् क एवं पापं पा
पं चिकीर्षतीति सत्रायते कष्टायते कर्म रोमन्थतपोभ्यां वर्त्तिच
रः रोमन्थतपोभ्यां कर्मभ्यां क्रमेण वर्त्तेनायां चरणे चार्थे क्यङ् स्या
त् रोमन्थं वर्त्तयति रोमन्थायते हनुचलन इति वक्तव्यम् चर्वित
स्याकृष्य पुनश्चर्वणमित्यर्थः नेह कीटो रोमन्थं वर्त्तयति अपान
प्रदेशान्निःसृतं द्रव्यमिह रोमन्थः तदश्नातीत्यर्थः इति कैयटः व
र्त्तुलं करोतीत्यर्थः इति न्यासकारहरदत्तौ तपसः परस्मैपदं च
तपश्चरति तपस्यति वाष्पोष्मभ्यामुद्वमने आभ्यां कर्मभ्यां क्य
ङ् स्यात् वाष्पमुद्वमति वाष्पायते उष्मायते फेनाच्चेति व

कौ
१८२१ विपाशयति रूपं पश्यति रूपयति वीणयोपगायति उपवी
णयति तूलेनानुकुष्णाति अनुतूलयति तृणाग्रं तूलेनानुघ
ट्यतीत्यर्थः श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति सेनयाभियाति
अभिषेणयति लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति त्वचंसंवृ
णे पक्षाद्यच त्वचंगृह्णाति त्वचयति वर्मणासंनह्यति संवर्म
145 यति वर्णंगृह्णाति वर्णयति लो चूर्णैरवध्वंसते अवचूर्णयति
॥ इतिनामधातुप्रक्रिया ॥ कंड्वादिभ्योयक् ए
भ्योधातुभ्यो नित्यंयक्स्यात्स्वार्थे कंडूञ्गात्रविघर्षणे कं
डूयति कंडूयते इत्यादि कर्त्तरिकर्मव्यतिहारे क्रियाविनि

यते परिपुछयते भांडात्समाचयने संभांडयते समभांडय
ते चीवरादर्जने परिधाने च संचीवरयते भिक्षुः मुंडमिश्रश्लक्ष्ण
लवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच् कृञर्थे मुंडंक
रोति मुंडयति व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योः पयः शूद्रान्नं वा व्रतयति
वस्त्रात्समाच्छादने संवस्त्रयति हल्यादिभ्यो ग्रहणे हलिकल्यो
रदत्त्वं च निपात्यते हलिंकलिंगृह्णाति हलयति कलयति मह
द्धलं हलिः कृतं गृह्णाति कृतयति तूस्तानि विहंति तूस्तयति तू
स्तं केशा इत्येके जटीभूताः केशा इत्यन्ये सत्यार्थवेदानामापुग्व
क्तव्यः सत्यापयति अर्थापयति वेदापयति पाशं विमुंचति

जने संक्रीडते कूजनेतु संक्रीडतिरथश्चक्रैः आगमेः क्षमाया
म एतस्यद्रुगणाः आगमयस्वतावत् मात्वरिष्टाइत्यर्थः शि
क्षेर्जिज्ञासायाम् धनुषिशिक्षते धनुर्विद्यपज्ञानेशक्तोभवतु
मिच्छतीत्यर्थः वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः वृत्तिरप्रतिबंधः ऋचि
क्रमते बुद्धिः नप्रतिहन्यतेइत्यर्थः सर्गउत्साहः अध्ययनाय
145 क्रमते तायनेवृद्धिः क्रमतेस्मिनशास्त्राणि स्फीतानि भवंति
इत्यर्थः आङःउद्गमने आक्रमतेसूर्यः ज्योतिरुद्गमनेइ
तिवाच्यम् नेह आक्रमति धूमोहर्म्यतलात् वेःपादविहर
णे साधुविक्रमते वाजिपादविहरणेकिम् विक्रमति संधिः

मयेघोतेकर्तर्यात्मनेपदम् व्यतिलुनीते अन्यस्ययोग्यं लवनं
करोतीत्यर्थः नगतिहिंसार्थेभ्यः व्यतिगच्छंति व्यतिघ्नंति प्रति
षेधेहसादीनामुपसंख्यानम् हसादयोहसप्रकाराः शब्दक्रि
याः व्यतिहसंति व्यतिजल्पंति हरतेरप्रतिषेधः संप्रहरंतेरा
जानः इतरेतरान्योन्योपपदाच्च परस्परोपपदाच्चेतिवक्तव्यम्
इतरेतरस्यान्योन्यस्यपरस्परस्य वाव्यतिलुनंति नेर्विशः निवि
शते परिव्यवेभ्यःक्रियः परिक्रीणीते विक्रीणीते अवक्रीणी
ते विपराभ्यांजेः विजयते पराजयते क्रीडोनुसंपरिभ्यश्च चा
दाङः अनुक्रीडते संक्रीडते परिक्रीडते आक्रीडते समोष्णु

कौ° १०२२ यतीत्यर्थः संशप्य कर्मादिषु तिष्ठते यः कर्णादीन्निर्णेतृत्वे
नाश्रयतीत्यर्थः उदोनूर्ध्वकर्मणि मुक्तावुतिष्ठते अनूर्ध्वेति
किम् पीठादुत्तिष्ठति उपान्मन्त्रकरणे ऽपि: स्थितिवाच्यम् आ
ग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते मन्त्रकरणे किम् भर्त्तारमुपतिष्ठति
यौवनेन उपाद्देवपूजासंगतिकरणपथिष्विति वाच्यम् आदि
146 त्यमुपतिष्ठते गंगायमुनामुपतिष्ठते रथिकामुपतिष्ठते मि
त्रीकरोतीत्यर्थः पंथाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते प्राप्नोतीत्यर्थः वालि
प्सायां भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते उपतिष्ठति वा उद्विभ्यां तपः
अकर्मकादितिव उत्तपते वितपते दीप्यतेइत्यर्थः स्वांगक

द्विधा भवति स्फुटतीत्यर्थः प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां समर्थौ तुल्या
र्थौ णाकं धात्वादित्वात्परस्मैपदम् प्रारंभेऽनयोस्तुल्यार्थता प्रक्रम
ते उपक्रमते समर्थाभ्यां किम् प्रक्रामति गच्छतीत्यर्थः उपक्रा
मति आगच्छतीत्यर्थः अनुपसर्गाद्वा क्रामति क्रमते अप्राप्त
विभाषेयम् वृत्त्यादौ तु नित्यमेव अपह्नवे ज्ञः शतमपजानीते
अपलपतीत्यर्थः अकर्मकाच्च सर्पिषोऽपजानीते सर्पिषोपाये
न प्रवर्त्तते इत्यर्थः समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते अवतिष्ठते
प्रतिष्ठते वितिष्ठते आङः प्रतिज्ञायाम् शब्दं नित्यमातिष्ठते
प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च गोपी कृष्णाय तिष्ठते आत्मानं प्रकाश

कौ० १०२६ समगत समगंस्त समृच्छिष्यते अकर्मकाभ्यांकिम् ग्रामंसं
गच्छति विदिप्रच्छिस्वरतीनामुपसंख्यानम् वेत्तेरेवग्रहणं संवि
त्ते संविदाते वेत्तेर्विभाषा वेत्तेःपरस्यझादेशस्यातोरुडागमः सं
विद्रते संविदते संपृच्छते संस्वरते अर्तिश्रुदृशिभ्यश्चेतिवक्त
व्यम् मासमृत संश्रृणुते संपश्यते अथास्मिन्नकर्मकाधिका
147 रेहृनिगम्यादीनांकथमकर्मकतेतिचेत् शृणु धातोरर्थान्तरेवृ
त्तेधात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिकाक्रि
या वहतिभारं नदीवहति स्यन्दतेइत्यर्थः धात्वर्थेनोपसंग्रहा
त जीवति नृत्यति प्रसिद्धेर्मेघोवर्षति कर्मणोविवक्षा

मेकाश्चेति वक्तव्यम् उत्तपते वितपते पाणी नेह सुवर्णमु
त्तपति आङो यमहनः आयच्छते आहते अकर्मकात्स्वांगक
र्मकादित्येव नेह परस्यशिर आहन्ति आत्मनेपदेष्वन्यतरस्या
म् हनो वधादेशो वा लुङि आवधिष्ट आवधिषातां आव
धिषत हनः सिच् कित् अनुनासिकलोपः आहत आहसा
तां आहसत यमो गंधने सिच् कित् गंधनं सूचनं परदोषा
विष्करणम् उदायत गंधने किम् उदायंस्त पादं आकृष्ट वानित्य
र्थः समो गम्यृच्छिभ्यां आक्रमेकर्मकाभ्यामित्येव संगच्छते वा गमः
गमः परो झलादी लिङ्सिचौ कितौ स्तः संगसीष्ट संगंसीष्ट

कौं
२६७५ समुपविभ्यो ह्वः निह्वयते स्पर्द्धायामाङः कृष्णश्चाणूरमाह्वय
ते स्पर्द्धायां किम् पुत्रमाह्वयति उदश्चरस्सकर्मकात् धर्ममु
च्चरते उल्लंघ्य गच्छतीत्यर्थः समस्तृतीयायुक्तात् रथेनसंचरते
दाणश्चसाचेच्चतुर्थ्यर्थे समोदाणस्तृतीयांतेनयुक्तादुक्तंस्यात्तृ
तीयाचेच्चतुर्थ्यर्थे दास्यासंयच्छतेकामी उपाद्यमः स्वकरणे स्व
करणं स्वीकारः भार्यामुपयच्छते विभाषोपयमने यमः सिच्कि
द्वा विवाहे रामः सीतामुपायत उपायंस्तवा उदवोढेत्यर्थः ज्ञाश्रु
स्मृदृशांसनः सन्नंतानामेषांप्राग्वत् धर्मंजिज्ञासते शुश्रूषते सु
स्मूर्षते दिदृक्षते नानोर्ज्ञः पुत्रमनुजिज्ञासति प्रोपाभ्यांयुजेरय

तो यथा हितान्नृपः संशृणुते स किंप्रभुः संमाननोत्संजनाचा
र्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः शास्त्रं नयते शास्त्रस्थं
सिद्धांतं शिष्येभ्यः प्रापयतीत्यर्थः दंडमुन्नयते उत्क्षिपतीत्यर्थः
माणवकमुपनयते विधिनात्मसमीपं प्रापयतीत्यर्थः तत्त्वं
नयते निश्चिनोतीत्यर्थः कर्मकरानुपनयते भृतिदानेन प्रा
पयतीत्यर्थः करं विनयते राज्ञे देयं भागं परिशोधयतीत्यर्थः श
तं विनयते धर्मार्थं विनियुंक्ते इत्यर्थः उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेति
वाच्यम् वंधं निरस्यति निरस्यते वा समूहति समूहते उपसर्गा
दस्यऊहतेः प्रादेशिकेति विभूतसमूहयान स्त्रीणां समूहति नि

कौं
१९२६ भ्यासस्य संप्रसारणं लिटियङि च सुष्वाप सुषुपतुः सोषुप्यते
लिंगेदभ्यासलक्षणः प्रतिषेधः सिष्वाय सिश्वियतुः शूया
त् जृस्तंभुम्लुचुग्लुचुश्विभ्यः इतिअङ् श्वयतेरः अङि परस्
पै अश्वत् अश्वः विभाषा धेट्श्व्योः अशिश्वियत् अश्वयीत्
अनुपराभ्यां कृञः कर्तृगे च फले गंधनादौ च परस्मैपदं स्यात् अ
पराक नुकरोति अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः क्षिप प्रेरणे स्वरितेत् अभिक्षि
रोति पति प्राद्वहः प्रवहति परेर्मृषः परिमृष्यति व्याङ्परिभ्यो रमः
विरमति उपाच्च यज्ञदत्तमुपरमति उपरमयतीत्यर्थः अंत
149 र्भावितण्यर्थोयं विभाषाकर्मकात् उपाद्रमेः परस्मैपदं उप

ज्ञपात्रेषु प्रयुंक्ते उपयुंक्ते स्वराद्यंतो पसर्गादितिवाच्यम् उद्युंक्ते
नियुंक्ते अपज्ञपात्रेषुकिम् द्वंद्वन्यंचिपात्राणि प्रयुनक्ति समस्याः
संद्ध्यास्तेणास्त्र गंधनावक्षेपणासेवनसाहसिकप्रतियत्नप्रकथ
नोपयोगेषुकृञः गंधनेहिंसा उत्कुरुते सूचयतीत्यर्थः अव
क्षेपनंभर्त्सनं श्येनोवर्त्तिकामुदाकुरुते भर्त्सयतेइत्यर्थः हरिमु
पकुरुते सेवतेइत्यर्थः परदारान्प्रकुरुते तेषुसहसाप्रवर्त्तते ए
धोदकस्योपस्कुरुते गुणमाधत्तेकथाःप्रकुरुते प्रकथयतीत्यर्थः
शतंप्रकुरुते धर्मार्थंविनियुंक्ते एषुकिं कटंकरोति इत्यात्म
नेपदप्रक्रिया ॥०॥ ...

कौ° १९२ ५

परस्मैपदं न पाययते दमयते आयामयते आयासयते परिमो
हयते रोचयते नर्त्तयते वादयते धेट् उपसंख्यानं धापयते अकर्त्र
भिप्राये णेर्माल्कर्त्रीति परस्मैपदं स्यादेव वर्त्तमानाययातिपयः
इति पदव्यवस्था भावकर्मणोः लस्य तङानौ सार्वधातुके यक्
यक् स्यात् धातोर्भावकर्मवाचिनि भावः क्रिया सा च भावार्थलकारेणानू
द्यते युष्मदस्मदोर्ङ्सामानाधिकरण्याभावात्प्रथमपुरुषः ति
150 ङ्वाच्यक्रियाया अद्रव्यरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न द्विवचनादि
किं त्वेकवचनमेवौत्सर्गिकः त्वया मयान्यैश्च भूयते बभूवे स्य
सिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चि

रमति उपरमते निवर्त्तत इत्यर्थः बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रु
भ्यो णेः एभ्यो णिंतेभ्यः परस्मैपदं स्यात् णिचश्चेत्यस्यापवादः
बोधयति पद्ममित्यादि क्रीङ्जीनां णौ आत्वं स्यात् अध्यापय
ति णौ च संश्चङोः सन्परे चङ्परे च णौ इङो गाङ् वा स्यात् अध्य
जीगपत् अध्यापिपत् क्रापयति जापयति निगरणचल
नार्थेभ्यश्च निगारयति कम्पते चलिर्मितः चालयति अदेः
प्रतिषेधः आदयते देवदत्तेन अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृ
कात् णिचन्तात्परस्मैपदं शेते कृष्णः तं गोपी शाययति न पाद
म्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः एभ्यो णिचन्तेभ्यः

कौ॰
१२६ भावयांचक्रे भावयां बभूव भावयामास ॥ णिचि एवं इट आभीयत्वेनासिद्धत्वात् णिलोपः भाविता भावयिता भाविष्यते भावयिष्यते भाव्यतां अभाव्यत भाव्येत भविषीष्ट भावयिषीष्ट अभावि अभाविषातां अभावयिषातां बुभूष्यते बुभूषांचक्रे बुभूषिता बुभूषिष्यते बोभूयते अकृतसार्वधातुकयो दीर्घः स्तूयते विष्णुः स्ताविता स्तोता स्ताविष्यते स्तोष्यते अस्तावि अस्ताविषातां अस्तोषातां गुणोर्तीति गुणः अर्यते स्मर्यते ऋच्छतीति गुणः आरे सस्मरे उपदेशग्रहणाच्चि एवं इट आरिता अर्ता स्मारिता स्मर्ता नलोपः स्रस्यते इदि

151

एवादिषु उपदेशेयोच्चतदंतानां हनादीनां च चिण्वीवांगकार्यं वा
स्यात्स्यादिषु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः स्यादीनामिडागमश्च
चिण्वद्भावाभावपक्षेनायमिट् चिण्वद्भावावृद्धिः भविता भावि
ता भविष्यते भाविष्यते भूयतां अभूयत भूयेत भाविषीष्ट भ
विषीष्ट चिण्भावकर्मणोः लेश्चिण्भावकर्मवाचिनि तेप
रे अभावि अभाविष्यत अभविष्यत् अकर्मकोप्युपसर्गवशा
त्सकर्मकः अनुभूयते आनंदश्चैत्रेण त्वया मया च अनुभूये
ते अनुभूयंते त्वमनुभूयसे अहमनुभूये अन्वभावि अन्व
भाविषातां अन्वभविषातां अन्वभाविष्यत णिलोपः भाव्यते

कौ
१०२९ ञ्णिति कृति च अशमि अदमि उदात्तोपदेशस्येति किम् अगा
मि मान्तस्येति किम् अवादि अनाचमेः किम् आचामि अनाचमि
कमि वमीनामिति वक्तव्यम् अकामि अवामि भंजूआमर्दने
भज्यते भंजेश्च चिणि नलोपो वा अभाजि अभंजि लभ्यते विभा
152 षा चिण्णमुलोः लभेर्नुम् अलंभि अलाभि यदा कर्मैव कर्तृ
त्वेन विवक्षितं तदा सकर्मकाणामप्यकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च
लः कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः
कर्ता कर्मवत् कार्यं स्यादिति देशोयं तेन यगात्मनेपदचिण्चिण्वदि
टः स्युः पच्यते फलं भिद्यते काष्ठम् अपाचि अभेदि भावे भिद्य

तस्तु नं घ्रते ऽऽत्पते तनोँ पिकि आद॑ ताद॑शो वा तायते तन्य
ते तपोनुतापे च तप सन्तस्मिन्न कर्म कर्त्तर्य नुतापे च अल
तप्तपापेन घुमास्थेतोत्वं दीयते धीयते दठे आतोपुक चि
एकृतोः आदं तानां युगागमः चिएि जिएि तिकृतिच दापि
ता दाता दापिषीष्ट दाषीष्ट अदापि अपिमातां अदिमा दा
तो पाम्यते मोहे मुकुंदेन चिस्ममुलोदीर्घोरन्यतरस्याम चि
एपरेएा मुल्परे च एि मितामुपधायाः दीर्घो पामिता पामिता पा
मयिता पामिष्यते पामयिष्यते एवंतत्वा भावे पाम्यते मुनिना
नेदातोपदेशस्यमांतस्यानाच मेः उपधायावृद्धिर्नस्यात् चिएि

कौ॰ १०३०

ग्रौन गपो[illegible] लुक् पयोदुग्धे अव: कर्मकर्त्तरि अजंतात्तेष्य
एवाकर्मकर्त्तरि परे अकारि अकृत दुहस्य तथा अदोहि प
द्देकस्: लुग्वेति [illegible] पद्देलुक् अदुग्ध: अधुक्षत उदुं
बर: फलं पच्यते कुषिरजो: प्राचां श्यन्परस्मैपदं च अनयोक
र्मकर्त्तरि नयक् किंतु श्यन् परस्मैपदं चात्मनेपदापवाद: कुष्य
153 ति कुष्यते वा पाद: रज्यति रज्यते वस्त्रं यगविषये तु नास्य प्र
वृत्ति: कोषिषीष्ट रंक्षीष्ट इतिभावकर्मप्रक्रिया ॥ अ
भिज्ञावचने लृट् स्मृतिबोधन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृ
ट् लङोपवाद: वसनिवासे स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्या

तेकाष्ठेन मृषाकर्म्मकिरादिसनांचान्यत्रात्मनेपदात् मृषाव
च्चिनांकिरादीनांसन्नंतानांच्चयक्च्चिणौ च्चिएवदिदृच्चनेतिवा
च्यम् अलंकुरुतेकन्या अलमकृत अवकिरतेहस्ती अवाकी
र्ष्ट गिरते अगीर्ष्ठ आद्रियते आदृत किरादिस्तुदाद्यंतगणः
च्चिकीर्षतेकटः अच्चिकीर्षिष्ट तप स्तपःकर्मकस्यैव कर्त्ता
कर्म्मवत् तप्यतेतपस्तापसः अर्जयतीत्यर्थः अतप्ततपःकर्म
कस्यैवेति किम् उत्तपति सुवर्णंसुवर्णकारः सकर्मकाणांप्र
तिषेधोवक्तव्यः अजांग्रामंनयति दुहिपच्योर्वेद्दुलंसकर्मक
योरितिवाच्यम् नदुहस्नुनमांयक्च्चिणौ एषांकर्मकर्त्तरियकच्चि

कौं
१०३१ जतिस्मयुधिष्ठिरः अपरोक्षे च भूतानद्यतने लट् स्यात् स्मयोगे
एवं स्म पिताब्रवीति ननौ पृष्टप्रतिवचने अनद्यतनपरोक्षे इति निवर्तम्
भुक्ते भूते लट् अकार्षीः किमाहं ननु करोमि भोः नन्वोर्वि २
भाषा अकार्षीः किं न करोमि नाकार्षं अहं नु करोमि पक्षे अहं
न्वकार्षं पुरि लुङ्चास्मे अनद्यतनग्रहणं मण्डूकप्लुत्यानुवर्तते पु
154 राशब्दयोगे भूतानद्यतने वा लङ् च लट् न तु स्मयोगे पक्षे य
थाप्राप्तं वसंतीह पुरा छात्राः अवात्सुः अवसन् ऊषुर्वा अस्मे
किं यजति स्म पुरा भविष्यतीत्यनुवर्तमाने यावत्पुरानिपातयो
र्लट् यावद्भुङ्क्ते पुरा भुङ्क्ते निपातयोः किं यवद्दास्यते तावद्भोक्ष्य

मः एवंवुध्यसेचेतपसे इत्यादिप्रयोगेपिस्यात् नयदि प्रयोगेउ
क्तेनस्यात् अभिजानासिकृष्णयद्वनेअभुंज्महि विभाषासाकांक्षे
उक्तविषयेलृड्वा लक्ष्यलक्षणभावेनसाकांक्षश्चेद्धात्वर्थः स्मरसि
कृष्णवनेवत्स्यामः तत्रगाश्चारयिष्यामः वासोलक्षणंचारणंलक्ष्यं
पक्षेलङ् परोक्षेलिट् चकार उत्तमपुरुषेचित्तविक्षेपादिनापरो
क्षं सुप्तोहंकिलविललाप अत्यंतापह्नवेलिड्वक्तव्यः कलिं
गेष्ववासीः नाहंकलिंगान्जगाम प्रश्नेचासन्नकाले प्रष्टव्यःप्र
श्न आसन्नकालेपृच्छमानेर्थेलिड्विषयेलङ्लिटौस्तः अगच्छत्
किं जगामकिं अनासन्नेकिंसंबन्धानांकिं लट्स्मे लिटोपवादःप

श्रीः २५२ वपामः वक्ष्यामो वा सामान्यातिदेशे विशेषानतिदेशः तेन लङ्
लिटौ न क्षिप्रवचने लृट् क्षिप्रपर्याये उपपदे पूर्वविषये लृ
ट् वृष्टिश्चेत् क्षिप्रमाशु त्वरितं वा आयास्यति शीघ्रं वक्ष्यामः ने
ति वक्तव्ये लृड्ग्रहणं लुटोपि विषये यथा स्यात् श्वः शीघ्रं वक्ष्या
मः आशंसावचने लिङ् आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लि
155 ङ् स्यान्न भूतवत् गुरुश्चेदुपेयाशंसे अधीयीय आशंसे क्षिप्रम २
धीयीय हेतुहेतुमतोर्लिङ् वा स्यात् कृष्णं नमेच्चेत् सुखं याया
त् कृष्णं नंस्यति चेत् सुखं यास्यति भविष्यते नेह हंतीति पला
यते इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ इच्छामि भुंजीत भुंक्तां वा भवान् ए

[illegible]

से करणीभूतया पुरा यास्यति विभाषा कदा कर्ह्योः लट् स्यात् कदा कर्हि वा भुंक्ते भोक्ष्यते भोक्ता वा वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमा नवद्वा वर्त्तमाने लडित्यारभ्य उणादयो बहुलमिति यावत् ये न उपाधिना प्रत्यया उक्तास्तेतथैव वर्त्तमाने ये प्रत्यया उक्तास्ते वर्त्त मानसामीप्ये भूते भविष्यति काले भूतवद्वर्त्तमानवच्च प्रत्यया च वा स्युः कदागतोसि अयमागच्छामि अयमागमं वा कदा गमि ष्यसि एष गच्छामि इदानीमेव गमिष्यामि गमिष्यामि वा आशं सायां भूतवच्च भविष्यति काले भूतवद्वर्त्तमानवच्च प्रत्यया वा स्यु राशंसायां देवश्चेद्वर्षीद्वर्षति वर्षिष्यति वा धान्यमवाप्स्म

को॰
१३२ चारानुज्ञा भवता यष्टव्यं चैनलोटोनुकर्षणं आप्राःकालार्थे भ
वान यजतां अर्हेकृत्यतृचश्च चाल्लिङ्‌लंकर्त्ता वहेः शकि लि
ङ्‌च शक्तौ लिङ्‌स्यात् चात्कृत्याः लं भारं वहेः धातुसंबंधे प्रत्य
याः धात्वर्थानां संबंधे यत्रकाले प्रत्यया उक्तास्ततोन्यत्रापिस्युः
तिङ्‌तवाच्यक्रियायाः प्राधान्यात्तदनुरोधेन गुणभूतक्रियावा
156 चिभ्यः प्रत्ययाः वसन् ददर्श भूतेलट् अतीतवासकर्त्तृक
र्तृकंदर्शनमर्थः सोमयाज्यस्य पुत्रोभविता सोमेनयक्ष्यमाण
यः पुत्रस्तत्कर्तृकं भवनम् क्रियासमभिहारेलोट् लोटोहिस्वौ
वाचतध्वमोः योनः पुन्पे भृणार्थे च द्योत्ये धातोर्लोट् स्यात् तस्यच

वं कामये प्रार्थये इत्यादि योगेपि कामप्रवेदन इति वक्तव्य
म् नेह इच्छन्करोमि लिङ् च समानकर्तृकेष्विच्छार्थेषु उप
पदेषु लिङ् स्यात् भुंजीयेतीच्छति विधिनिमंत्रणेति लिङ् वि
धिः प्रेरणं भृत्यादेर्निकृष्टस्य प्रवर्त्तनम् यजेत निमंत्रणं नि
योगकरणं आवश्यके श्राद्ध भोजनादौ दौहित्रादेः प्रवर्त्तनं इ
ह भुंजीत आमंत्रणं कामचारानुज्ञा इहासीत अधीष्टः सत्का
रपूर्वको व्यापारः पुत्रमध्यापयेत संप्रश्नः संप्रधारणं किं भो वेदम
धीयीय उत तर्कं प्रार्थनं याञ्चा भो भोजनं लभेय एवं लोट् प्रै
षातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च प्रैषो विधिः अतिसर्गः काम

कौ०
१०३४ संख्याकालयोरपुरुषविशेषार्थस्य चाभिव्यक्तिः क्रियासमभिहारे देवाच्च याहि याहीति याति पुनः पुनरतिशायेन वा यानं हो वेतस्यार्थः एककर्त्तृकं वर्त्तमानयानं यातीत्यस्य इति शब्दस्वभेदान्वये तात्पर्यं ग्राहयति एवं यातः यांति यासि याथः याथ पक्षे यात यातेति यूयं याथ याहि याहीत्ययासीत् यास्यति वा अधि
१५७ ष्व धीष्वेत्यधीते ध्वं विषये पक्षे अधीध्वमधिध्वमिति यूयमधीध्वे समुच्चये तु सक्तून् पिव धानाः खादेत्यभ्यवहरति अन्नं भुंक्ष्व दाधिकमास्वादस्वे त्यभ्यवहरते तध्वमोस्तु पिवतखादतेत्यभ्यवहरथ भुंग्ध्वं आस्वाद ध्वमित्यभ्यवहरध्वे पक्षे हि स्वौ अत्र समुच्चीयमान

ङित्वौस्तस्तिङामपवादः तौच ङित्वौ क्रमेणपरस्मैपदात्मने
पदसंज्ञौस्तस्तिङ्संज्ञौच तद्धर्मो विषये तु ङित्वौवास्तः पुरु
षैकवचनसंज्ञेतु नानयोरिति दिष्टेते ङित्वविधानसामर्थ्यात्
तेन सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदिभ्यो ङिः कर्त्तरि आत्मने
पदिभ्यः [illegible] त्वो भावकर्मकर्तृषु समुच्चयेऽन्यतरस्यां अने
कक्रियासमुच्चये ह्यौ त्यप्रागुक्तं वा स्यात् यथाविध्यनुप्रयोगः पू
र्वस्मिन् आद्येलोट्प्रकृतिभूत एव धातोरनुप्रयोज्यः समुच्चये
सामान्यवचनस्य समुच्चयेलोड्विधौ सामान्यार्थस्य धातोरनुप्र
योगः स्यात् चानुप्रयोगाद्यप्यायं [illegible] ल्लहादयस्त्विवादयश्च ततः

विधा[illegible]

कौं
१३५

एवंपुरुषवचनसंज्ञेऽइहनेत्युक्तत्वात् ॥ इतिश्री
लकारार्थप्रक्रियाः समाप्ता ॥ रामराम ॥ ॥

158

विशेषणानामनुप्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्वयः पक्षे पचन्नित्यव
तीधानाः स्यादिति अन्नं भुंक्ते दधिकमास्यादते एतेन पुरीम
वस्कंद लुनीहि नंदनं मुषाणरत्नानि हरामरांगनाः विगृह्य
चक्रे नमुचिद्विषा वशी य इत्थमस्यास्य महानिर्मांदिवः १ अत
व्याख्याने अवस्कंदनलवणादिरूपक्रियाभूतानद्यतनपरोक्ष
एककर्तृकाभ्यासस्य क्रियेत्यर्थात् इह पुनः पुनः चस्कंदेत्या
दिरर्थः इति तु व्याख्याने भ्रममूलकमेव द्वितीयसूत्रे क्रिया
समभिहारे त्वास्यानुवृत्तेः लोडंतस्य द्वित्वापत्तेश्च पुरी
मवस्कंदेत्यादि मध्यमपुरुषैकवचनमिति पंचकथांचिद्भ्रम